

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	20
'Aho	Pulelulu, 3 'Okatopa 2018

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone,

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

Sēmisi Taulangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui & Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngaue Fakalotofonua

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'aleFinau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Hui

asenita

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	8
Lotu	8
Ui ‘a e Fale	8
Poaki.....	8
Me’a ‘Eiki Tokoni Sea	9
Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Tongatapu 3	9
Fakama’ala’ala he Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Tongatapu 3.....	10
Ngaahi me’a ne tokanga ki ai fakataha Pahu/‘Āmaile & Kolofo’ou	11
Ngaahi tokanga fakataha Mataika	11
Ngaahi me’a tokanga ki ai fakataha Ngele’ia	12
Ngaahi me’a ‘ohake he fakataha ‘i Ma’ufanga	12
Fakataha mo e kāinga Ma’ufanga ‘i Ha’amoko	12
Ngaahi tokanga ‘ohake he fakataha ‘i Halaleva.....	13
Ngaahi ‘isiu tokanga ki ai fakataha ‘i Fasi mo e Afi.....	14
Ngaahi me’a tokanga ki ai fakataha mo e lautohi pule’anga Fasi mo Ngele’ia.....	14
Ngaahi fiema’u he meimei fakataha kotoa vāhenga Tongatapu 3	15
Maama hala/maama sola:	15
Palopalema lele vai Pili, Halaleva & Ha’amoko	15
Tokanga makehe ki he uesia fakasosiale e faito’o konatapu	15
Tokangaekina malu e fānau ako Lautohi Pule’anga Fasi & Ngele’ia.....	16
Mahu’inga’ia ngaahi kolo ke ‘ai nau polisi fakakolo.....	16
Ngāue ke fetongi ngaahi falemālōlō 50 vāhenga Tongatapu 3	16
Fakamālō’ia kau ngāue Fale Alea he tokoni ‘i he ‘a’ahi Fale Alea	17
Pāloti’i tali Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Tongatapu 3	17
Lava lele sivi hū ki he ngaahi kolisi fanau ako 3000 tupu ‘i Tonga	18
Tokolahi fānau ako sivi hu he ‘otu Tonga.....	18
Ngaahi senita fai’anga sivi hū	18
Kole ha faiako ma’a e fānau ako tokamu’a ‘i Tafahi.....	20
Līpooti ‘A’ahi faka-Fale Alea Ha’apai 12	21
Fakama’ala’ala he Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Ha’apai 12	22
Ngaahi fiema’u vivili Ha’apai 12.....	22

Tokanga ki he toki ngaue'aki lea fakapilitānia he kalasi 3	23
Tokanga ke tatau Ha'apai mo Tonga 'Eiki ako ta'etotongi fānau a'u ki he foomu 2	25
Fokotu'u ke faka-Tonga ngāue'aki he pepa sivi hu ki he kolisi.....	25
Tokanga ke malu'i kau'āfonua Tonga ke malu.....	25
Tokanga ki he mamafa totongi uta vakatahi.....	25
Palopalema misini ta maka 'i Ha'apai.....	26
Palopalema uafu 'Uiha, Mo'unga'one mo Lofanga.....	26
Tokanga ki he manifi valitā he tanu hala.....	26
Tali Pule'anga 'ikai ha filifilimanako he silapa ako e fonua.....	27
Tali Pule'anga fekau'aki mo e Lao e Ako ke ako fānau mei he ta'u 4-18.....	28
Kole ki he Pule'anga tokoni ki he me'angāue momosi maka Ha'apai mo 'Eua.....	28
Tokanga ki he tomu'a 'ave <i>crusher</i> ki Niua kae tuku Ha'apai & 'Eua ne na kole	31
Pāloti'i 'o tali Lipooti Fakafofonga Ha'apai 12	32
Lipooti 'A'ahi Fale Alea Vāhenga Vava'u 14	32
Tukuhifo Lipooti 'A'ahi Fale Alea Vava'u 14 ki he Kōmiti Kakato.....	33
Tukuhifo Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 2 ki he Kōmiti Kakatō	33
Tokanga ki he tu'u e lao fekau'aki mo e laiseni fanga ki'i vaka toutai	33
Lao Folau Vaka ko e vaka mita 'e 8 'ikai fiema'u ke laiseni.....	34
'Ika ha 'ai kapiteni fakakomesiale he tafa'aki me'a fakataautaha	34
Fehu'ia taimi ne ngata ki ai ta'etute koloa me'akai/vala hili afā <i>Gita</i>	35
Ngata 'aho 20 Sepitema taimi ta'etute koloa vala/me'atokoni hili <i>Gita</i>	36
Me'a 'a e Sea	37
Lipooti 'A'ahi Fale Alea Vava'u 15	38
Hoko atu poloseki tangike vai Vava'u 15	38
Hoha'a Vava'u 15 ki he loloa taimi folau vakatahi mei Tongatapu ki Vava'u	38
Tokanga ki he mamafa tikite vakapuna folau ki tokelau	38
Fiema'u maama hala	38
Fiema'u palau ke tokoni ki he langa ngoue.....	39
Pāloti'i Lipooti 'a Vava'u 15 'o tali	40
Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 8	40
Ola 'o e ngaahi fakataha & ngaahi fiema'u vivili e kāinga.....	41
Hoha'a kotoa vāhenga Tongatapu 8 ki he nofo fānau mei he ako kei ta'u si'i.....	41

Tokanga ki he fu'u ma'olalo tautea hilifaki fekau'aki mo e faito'o konatapu.....	42
Tokanga ki he ngaahi hala he kolo mo e hala 'uta ke fakalelei'i.....	42
Tokanga ke fakalelei'i ngaahi ma'u'anga vai fakakolo	43
Fiema'u ke fakalelei'i Lautohi Pule'anga Vaini	43
Fiema'u fetongi ngaahi falemālōlō ponu 'i Veitongo koe'uhi ko e taifoti.....	43
Fiema'u ke maau mo lelei ange lekooti \$ tokoni mei Fale Alea.....	44
Fakama'ala'ala ki Tongatapu 8 teu fokotu'u ngaahi 'ofisi fakavāhenga	44
Fakama'ala'ala ki he ngāue (MAF) 'i Tokomololo.....	44
Pālōti'i 'o tali Lipooti Vāhenga Tongatapu 8.....	45
Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 9	46
Founga vahevahe pa'anga tokoni ki he vāhenga Tongatapu 9.....	47
Tokoni Siapani ki he Lautohi Pule'anga Mu'a	47
Mahu pe 'a Tongatapu 9.....	48
Lava e polokalama palau he tokoni afā.....	48
Senita Mo'ui 2 'i Tongatapu 9	48
Ngaahi fiema'u kehe 'a Tongatapu 9	49
Fakamālō'ia tokoni mitia he feinga ke fakasi'isi'i tu'unga faihia	49
Kamata ngāue ngaahi kolo ke tokoni ki he ngaahi hala.....	50
Tokanga si'isi'i tautea ki he hia faito'o konatapu	50
Poupou Tongatapu 9 ke tauhi Lao Sapate ke tapu	50
Tokanga ki he kei hoko atu tata 'one'one Tongatapu 9	50
Pālōti'i 'o tali Lipooti ko eni 'a Tongatapu 9.....	51
Lipooti 'A'ahi Fale Alea 'Eua 11.....	52
Tokanga ki he vai	52
Tokanga ki he kautaha 'oku nau tokanga'i Vaotātā 'i 'Eua.....	52
Kole ki he Pule'anga ha misini momosi maka.....	53
Tokanga ki he hala ngoue.....	53
Tokanga ki he mamaha ange Uafu Nāfanua	53
Tokanga ki he tafa'aki 'o e ako.....	54
Ngōue	54
Pa'anga tokoni faka-Fale Alea	54
'Ofisi e Fakafofonga 'Eua.....	55

Pālōti'i 'o tali Līpooti 'A'ahi 'a e Vahefonua 'Eua.	55
Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 6	56
Kole fakalahi patiseti Vouti Polisi & Kasitomu.....	56
Kole Polisi tuku pe mafai fakalao kia nautolu kae tokoni pe polisi fakakolo.....	56
Pālōti'i 'o tali Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 6.....	57
Fakama'ala'ala ki he Fokotu'u Tu'utu'uni ke ma'u vāhenga e kau uitou	57
Taukave Pule'anga 'oku ongo e Fokotu'u Tu'utu'uni ka ko 'ene ivi ngāue.....	59
Poupou ki he Pule'anga ke nau tali Fokotu'u Tu'utu'uni ki he kau uitou	60
Fokotu'u ke tali Fokotu'u Tu'utu'uni ki he kau uitou	62
Kelesi.....	63
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea.....	64

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Pulelulu, 3 ‘Okatopa 2018

Taimi: 1005-1010 pongipongi

Sātini Le’o : Me’a mai e Tokoni Sea ‘o e Fale Alea. (‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa).

‘Eiki Sea Le’ole’o : Kole atu ke mou me’a hifo kae fai e Lotu ‘a e ‘Eiki.

Lotu

(Lotu ‘a e ‘Eiki).

‘Eiki Sea Le’ole’o : Mālō. Kalake taliui.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile : Tapu mo e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Aleá. Tapu mo e ‘Eiki Minisitā Fonuá, mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afió, kae’uma’ā e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Fale ni ki he ...

<008>

Taimi: 1010-1015

Kalake Tēpile: ... pongipongi ni. Ko e ‘aho Pulelulu ‘aho 3 ‘o ‘Okatopa 2018.

(Na’e lele heni ‘a e taliui e Hou’eiki Mēmipa)

Kalake Tēpile: Sea kole ke u to e fakaongo mu’a.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Io.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngoue, Me’atokoni, Ngaahi Vao’akau mo e Toutai. ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ē taliui. Ko e ‘Eiki Palēmia ‘oku poaki tengetange mai.

Poaki

Kei hoko atu e poaki folau e ‘Eiki Minisitā Mo’ui pehē ki he ‘Eiki Minisitā Lao mo e Pilīsone pea pehē ki he ‘Eiki Minisitā ‘o e MEIDECC. ‘Oku poaki mai pea mo e ‘Eiki Minisitā Polisi, kei hoko atu mo e poaki ‘a ‘Eiki Nōpele Fusitu’a. Toenga ‘o e Hou’eiki Mēmipa ‘Eiki Sea ‘oku nau kotoa pē heni. Mālō ‘aupito.

Me'a 'Eiki Tokoni Sea

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Kalake. Tapu ki he 'Otua Mafimafi hotau Lotolotonga. Tapu atu ki he 'Ene 'Afio Tupou VI kae 'uma'ā e Ta'ahine Kuini kae 'uma'ā e Fale 'a Ha'a Moheofo. Fakatapu atu ki he Hou'eiki 'o e fonua. Fakatapu atu ki he Tokoni Palēmia kae 'uma'ā e Kapineti. Fakatapu atu ki he kau Fakafongia 'o e Kakai kae pehē ki he kau ngāue. A'u atu 'a e fakatapu ki he kakai 'o e fonua fakalukufua nau me'a mai he ngaluope. Mālō ho'omou laumālie pea mo e talitali lelei kimoutolu Hou'eiki 'i he pongipongi ni tau fakafeta'i kotoa pē ki he 'Otua koe'uhī ko e tāpuaki 'o e fonua ko e vaha'a taimi eni 'oku totonu ke ki'i vela ange ka 'oku mokomoko lelei pē 'a e fonua ni. Pea 'oku tau fakafeta'i he ngaahi fakakoloa 'oku fai he 'Eiki, 'a e fonua ko Tonga. Kei vilingia pē fuka 'i Pangai pea 'oku tau tā'imālie he ngaahi kelesi mo e ngaahi monū'ia he 'aho kotoa pē.

Hou'eiki 'e 'ikai ke u to e fakalōloa, ki'i fakahoko atu pē ko e 'Eiki Sea 'oku 'i Tonga ni pē ka 'oku 'i ai e fatongia 'oku mo'ua ki ai he pongipongi ni pea ko hono 'aonga ia hono fili 'a e Tokoni Sea ke kei hokohoko atu pē 'etau ngāue. 'Ikai ke u to e fakalōloa tau foki mai ki he'eku 'asēnita 'osi pē ko ia pea ...

<009>

Taimi: 1015–1020

'Eiki Tokoni Sea: ... 'i ai e ni'ihī heni 'oku 'osi 'omai hingoa ke, 'i ai e me'a 'oku tokanga ki ai. Pea 'oku mahalo ko e taimi ia ko iā te tau ki'i lōloa ai. Ka ko u kole atu mu'a ki he Kalake. Ko e Lipooti 'A'ahi 'a Tongatapu 3, Lipooti 'A'ahi 'a Tongatapu 1, 2. Lipooti 'A'ahi 'a Vava'u, 'a Ha'apai 12 fakamolemole, Vava'u 14 mo Tongatapu 1. Kalake.

Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 3

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea, 'Eiki Minisitā Fonua mo e Hou'eiki Mēmipa kakato e Fale kae 'atā ke lau atu 'a e tohi 'oku fakahū mai 'aki 'a e Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 3.

'Eiki Sea,

'Oku ou faka'apa'apa mo 'oatu heni 'a e Lipooti 'a e 'A'ahi Faka-Fale Alea ki he Vāhenga Fili Tongatapu 3 'o hangē ko ia ko e Tu'utu'uni 20 'o e Tohi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Fakataha 'a e Fale Alea ke fakahoko mei he 'aho 14 Siulai ki he 28 'o Siulai, 2018.

'Oku ou fakatauange 'e laumālie lelei 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga ki he lipooti mo e ola 'o e 'a'ahi kuo fakahoko ki he Vāhenga Tongatapu 3, 2018.

Faka'apa'apa atu,

Fakamo'oni ki ai, *Hon.* Siaosi Sovaleni, Fakafongia Fale Alea Tongatapu 3.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'I ai ha fokotu'u.

Siaosi Sovaleni: Sea.

'Eiki Tokoni Sea: 'Io me'a mai Fakafofonga Fika 3.

Siaosi Sovaleni: Kole pē mu'a ke fai pē ha ki'i fakama'ala'ala ke, pau pē 'e toki feme'a'aki e Hou'eiki ki ai pea toki vakai ki he Kōmiti Kakatō. Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu pea mo e..

'Eiki Tokoni Sea: 'E Fakafofonga ko e hā ho'o me'á. Kapau 'e fiema'u ke 'ave ki he Kōmiti Kakatō, ka 'i ai ha ngaahi me'a 'e fiema'u 'e he Hou'eiki pea fakama'ala'ala 'i he Feitu'u na ki ai.

Siaosi Sovaleni: Ko ia. Pea kapau 'e 'i ai ha me'a 'oku tokanga ki ai ha Mēmipa, tali lelei pē 'e he motu'a ni ia ke 'ave ki he Kōmiti Kakato kapau 'oku fakafiemālie pē 'oatu e, 'a e ola e fakatahá pea fokotu'u atu ai pē ia 'i he Falé.

'Eiki Tokoni Sea: Ko e me'a mai e Fakafofongá kapau 'oku 'i ai pē ha ola ia 'o e 'a'ahi 'oku faí pea fokotu'u atu ki he Falé. Pea kapau 'oku 'i ai ha Mēmipa 'oku ne fiema'u ke me'a ki he lipootí, 'oku ne tali lelei pē ke tuku hifo he ko e Kōmiti Kakato.

Siaosi Sovaleni: Ko ia Sea ko e faka'amú ia Sea. Kapau 'e me'á pea 'atu pē ha ki'i puipuitu'a pē mo ha ki'i fakamatala nounou pē. Pea kapau pē 'oku 'i ai ha me'a 'oku to e fiema'u ke fai ha feme'a'aki ki ai pea loto lelei pē motu'a ni ia ke 'alu hifo ki he Kōmiti Kakato. Ka ko e anga pē fokotu'u ko e 'uhingá pē ko e fokotu'utu'u atu ko ē ki he'etau 'asenitá Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai, me'a mai e Feitu'u na ia.

Fakama'ala'ala he Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 3

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na. Tapu mo e Tokoni Palēmia pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea. 'E Sea, tomu'a fakamālō pē ki he Tamai Hevaní he'ene kei fakakoloa e Feitu'u na ke tataki 'etau ngāue he pongipongi ni. 'Oku 'i ai e fakamālō makehe heni ki he kau ngāue 'a e Fale Alea na'a nau tokoni'i e motu'a ni kae 'uma'a e kāinga ko eni Tongatapu 3 ke fakahoko ai e fatongia ko ení, 'a e 'A'ahi Faka-Fale Alea.

'Eiki Sea ko e 'a'ahi ko ení na'e fakahoko ia mei he 'aho 14 'o Siulai ki he 'aho 28 'o Siulai. 'A ia na'e ngaahi fakataha kehekehe ai 'e 11. Pea ko ena 'oku 'asi atu pē ko ena 'i he peesi hono uá 'a e ngaahi kolo na'e fai ki ai e fakatahá. Ko e faka'amú ia Sea na'e 'ai pē ke pō 'e 1 ki he kolo pē ko e fakataha'anga ke 'i ai ha faingamalie pē ma'a e kāinga ke fai ha pōtalanoa, fai ha femahino'aki ki ha ngaahi me'a 'oku nau tokanga ki ai pea mo e tali ha ngaahi fehu'i 'oku nau fiema'ú.

Sea na'e kamata'aki pē fakatahá na'e fai e, 'a e fakataha pea mo e pule fakavahe kae 'uma'a e ongo 'ofisakolo. 'Ofisakolo pē foki 'e 2 he vāhenga ni Sea, Kolofo'ou pē pea mo Ma'ufanga. Pea mo e pule fakavahe 'e 1. Na'e fai pē 'a e fepōtalanoa'aki Sea ko e 'uhingá pē na 'oku 'i ai ha me'a 'oku hoko he koló pē ko e vāhengá 'o ne ala uesia ai e polokalama na'e fokotu'utu'u atu 'e he Falé ki he ngaahi 'a'ahi ko eni 'i Tongatapu 3. Na'e mahino mai mei ai 'oku nau poupuu pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a, tau pehē 'e ala uesia ai. Pea na'e fakahoko leva 'a e kamata e polokalama. Sea na'e fai leva 'a e fokotu'utu'u ke fai ha lele atu 'o fai ha sio ki he ngaahi hala pule'anga 'i

Tongatapu 3 kae 'uma'ā 'a e ngaahi maama. Ko e 'uhinga pē eni ke a'u tonu pē ki ai e kau 'a'ahí mo nau sio tonu pē ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e halá kae 'uma'ā e ngaahi maama ko eni he vāhengá. 'Asi eni he peesi 3 Sea. Pea ko e 'osi ko iá Sea na'e fai leva e ki'i...

<001>

Taimi: 1020-1025

Siaosi Sovaleni: ... fakataha pea mo e Kosilio 'a Tongatapu 3. Sea ko e Kosilio 'a Tongatapu 3 'oku 'i ai 'a e kau fakafofonga mei he ngaahi kolo kotoa 'i Tongatapu 3 kau ki ai mo e ongo 'ofisakolo pea mo e pule fakavahe mo e motu'a ni Sea. 'A ia ko e fatongia pē ke tokonia 'a e langa fakalalakaka ko eni 'o e vāhengá. Ko e vāhengá ko e kosilio foki eni 'oku to e 'alu ki ai e sēniti ko ē 'oku vahe mai ki he motu'a ni 'o 'alu hangatonu pē ki ai ke nau faitu'utu'uni ko e hā e ngaahi me'a 'oku tonu ke fai ha tokanga makehe ki ai ke langa'aki 'a e vāhengá ni. Ko ia 'Eiki Sea na'e fai 'a e fakataha ko eni mo e kosilio pea lava ia pea kamata leva 'a e ngaahi 'a'ahi ki he ngaahi kolo.

Na'e kamata pē 'a e fakataha na'e fai e fakataha leva 'i Pahu ke kau mai ki ai 'a Pahu, 'Āmaile mo e konga ko ē 'o Kolofo'ou kau ki Tongatapu 3. He 'oku 'i ai e ngaahi, tau pehē pē 'oku 'i ai e ngaahi *issue* 'oku tatau pē mei he kolo ki he kolo. Pea ko u kolé pē ke u tuku ia ke u toki fakamā'opo'opo atu ka 'oku 'i ai pē fanga ki'i me'a makehe pē ia ki he ngaahi kolo 'e ni'ihí te u to'o hake pē ka he 'ikai ke u to'o kakato atu.

Ngaahi me'a ne tokanga ki ai fakataha Pahu/'Āmaile & Kolofo'ou

Ko e me'a 'uluaki pē 'i he fakataha ko eni 'i Pahu mo 'Āmaile mo Kolofo'ou na'e 'i ai 'a e tokanga makehe ke tokonia 'a e lālanga 'a e kakai 'a e kakai fefine pea mo e fai ha sio na'a lava 'o ma'u ha me'alele, me'alele makehe ki hono, tau pehē pē hono 'ave mo hono tokangaekina 'o kinautolu ko ē 'oku mahamahakí mo kinautolu ko ē 'oku tau pehē 'oku fa'a ui ko e *disable*. 'Oku lahi foki e taimi 'oku fiema'u ai ke nau 'a'ahi ki falemahaki mo e ngaahi feitu'u pehē ka ko e tu'unga fakame'alele pē ko e fa'ahinga me'alele 'oku ma'u 'oku 'ikai ke fe'unga. Pea na'e 'i ai e tokanga 'a e kāinga ni na'a fai ha sio makehe mu'a ki he tafa'aki ko ia. Hangē ko u lau 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'e tatau pē mei he kolo ki he pea ko u kole ke u toki faka'osi 'aki ia.

Ngaahi tokanga fakataha Mataika

Pea na'e fai leva e fakataha hoko na'e fai 'i Mataika. Sea ko e lahi e talanoa 'i he me'a 'i Mataiká 'a e fakataha 'i Mataika kau ai 'a e talanoa ko eni ki he *SPPD* 'a e *interest* mo 'enua sio pē ko e hā ha founga 'e taha. Ko u tui 'oku 'osi fai pē fēme'a'aki 'a e Hou'eiki ki ai pea 'oku 'i ai pē, fai pē, na'e fai pē tali ki ai pea 'oku 'i ai pē 'a e fakakaukau 'e hoko atu pē 'a e pōtalanoa ki ha founga hangē ko e me'a 'oku fokotu'utu'u he Pule'anga pē ko ha founga 'e lava he kosilio 'o tokonia kinautolu.

Na'e 'i ai 'a e tokanga makehe 'a e kāinga ni ki he Lao ko ē Lao ko ē ki hono Tā 'o e Fānau. 'A ia na'e 'i ai 'a e tokanga pē 'e lava nai 'o to e fai ha sio he 'oku a'u ki he kinisi 'o e va'e 'o ha ki'i, 'ene ta'ahine pē ko 'ene tamasi'i 'oku kau ia hangē ia 'oku maumau'i e lao pea na'e lahi 'a e fēme'a'aki heni pea kuo talanoa heni na'a to e lava pē 'o sio pē 'oku lava nai. He 'oku nau sio

‘oku lahi e palopalema he fānau he taimi ko eni ‘oku ‘ikai ke lava ai ‘o nau ki’i ala atu pē pe ko e ki’i kinisi kinautolu ko eni ‘i he taimi ko ē ‘oku fiema’u ai ke akonaki’i pē ko e fiema’u ai ke māhino ‘oku hala ‘ene me’a ‘oku fai.

Ngaahi me’a tokanga ki ai fakataha Ngele’ia

Na’e fai leva mo e fakataha ‘i Ngele’ia Sea pea ko e, te u to’o atu e ngaahi me’a pē ‘e ni’ihi. Ko e me’a lahi na’e fai e tokanga ki ai ‘a e fu’u lahi e ‘ū me’alele ‘i Tonga ni. Na’e ‘ohake ai he kāinga ni pē ‘oku tonu nai ke fai ha sio ‘a e Pule’anga pē ‘oku ‘i ai nai ha fa’ahinga founa ke fakasi’isi’i’aki. ‘Osi māhino ‘aupito pē taimi palopalema ai e *traffic* mo e ‘ū alā me’a pehē ka ‘oku ‘i ai pē, ko ‘enau tokangaekina pē pe ‘oku tonu nai ke to e fai ha sio ki he, ki hono ‘omai ko eni e ngaahi me’alele pē ‘oku tonu ke fakangatangata pē ‘oku tonu ke ‘i ai pē ha *limit* e ta’u motu’a mo e ‘ū alā me’a pehē. Na’e ‘i ai mo e tokanga ki he *Water Board* ‘i he totongi ko eni e mita na’a ‘i ai pē ha taimi pē ‘osi atu e fo’i ta’u ‘e taha pē ko ha ta’u ‘e ua pea ‘osi ai ‘ete tā e mita he ‘oku tā fakataimi ma’u pē. Ka ko u tui mahalo na’e ‘osi fai pē ‘a e fēme’a’aki ki ai ka ‘oku ‘atā pē na’a ‘oku to e ‘i ai ha me’a ‘oku tokanga ki ai ha Mēmipa.

Na’e ‘i ai ‘a e pou pou ki he nō ko eni ‘a e toutai mo e ngōue mo e ako pea ko e faka’amu pē ia ke to e fai ha sio na’a to e lava ‘o lelei ange.

Ngaahi me’a ‘ohake he fakataha ‘i Ma’ufanga

‘I he fakataha leva hoko na’e fai ‘i Ma’ufanga Sea. Na’e ‘i ai ‘a e tokanga na’a ma’u ha kongā ‘api makehe ki he kakai fefine ko e ‘uhinga pē ke fai ai ‘enau fanga ki’i ngōue mo e alā me’a pehē. Na’e fai mo e fakama’ala’ala ‘a e founa ko ē ‘oku fai e tokoni ko eni ‘a e kosilio. ‘Oku hangē pē ko e tu’utu’uni ‘a e Fale ni Sea ‘oku tau fakamama’o mei hono ‘ai e tokoni tautaha fakatautaha ka tau sio ke tokoni ki ha fo’i kulupu pē ko ha to’utu’u pē ko ha ki’i kulupu fefine pē ko e alā me’a pehē.

Fakataha mo e kāinga Ma’ufanga ‘i Ha’amoko

Pea mo e fakataha hoko leva na’e fai leva e fakataha ko ē ‘i Ma’ufanga na’e kongā ua. Taha ‘i lotu Ma’ufanga pea taha leva na’e fai ki Ha’amoko. Ko e ‘uhinga pē ke fakafaingofua’i ‘a e ...

<002>

Taimi: 1025-1030

Siaosi Sovaleni: ...’a e kau mai ‘a e kāinga ko eni ‘i Ma’ufanga ki he ngaahi fakataha. Ko e palōpalema lahi ia ko ē ‘i Ha’amokó ia ko e mate ‘a e vaí ko ē ‘i he ngaahi taimi pongipongi mo e efiāfi. Ka ‘oku fai pē ‘a e fepōtalanoa ‘aki pea mo e Potungāue Vai pē ko e *Water Board*. Na’a lava pē ha founa ‘e taha. Na’e ‘osi ‘omai ‘a e pamu ia Sea, ko e ‘uhingá pē ke ne hanga ‘o pamu pea fakamālohi’i ‘a e *pressure*. Ka ‘oku fakahoko mai mei he *Tonga Water Board* ‘oku ‘i ai ‘enau ngāue ‘i he taimi ni. Hei’ilo na’a lava ‘o *localized* ke to e mālohi ange ‘a e vaí, kae lava ‘o lele he pongipongi, kae ‘uma’ā ‘a e efiāfi.

Na'e 'i ai 'a e tokanga makehe 'a e kāing ni Sea, ki he ngaahi 'api vaoa 'i honau feitu'u ni, tautefito kia kinautolu 'oku 'i mulí, pē 'oku nau hiki atu ki ha ngaahi feitu'u pē ko e hā e me'a 'e fai ki ai, he 'oku 'ikai ke nau loto ke nau hala loto'api 'o tau pehē, 'o *clean up* pē ko hono fakama'a 'a e ngaahi 'api ni. Pea 'oku fai pē 'a e kumi fakama'ala'ala mei he ngaahi sino ko ē 'oku nau tokanga'i 'a e ngaahi me'a ko eni. Pē ko e hā 'a e founa 'e lava fai ai, ke tokonia hono fakama'a ko eni 'o e ngaahi koló.

Na'e 'i ai mo e fokotu'u ai ki he Pule'anga na'a 'i ai ha faingamalie ke fai ha sio ki he *student loan* 'oku mahino 'aupito pē 'a e peseti 'e 1, ka ko e 'uhinga ka to e 'i ai ha to e fakalahi atu ki hono fakapolokalama ko eni 'oku tau 'ilo'i 'oku ngāue'aki 'i mulí 'a e *student loan* hangē ha nō ki ha tokotaha 'oku fie 'alu 'o ako pea kumi hano faingamalie pea ka 'osi ko ia pea 'oku fiema'u leva ke foki mai 'o ngāue totongi. Ko e taimi ni ia ko 'etau peseti 'e 1 pē ko e peseti 'e 4 'oku lele atu 'a e ki'i tamasi'i pē ko e ki'i ta'ahine kae totongi 'e he mātu'a pē ko e tuonga'ane pē ko hono tokoua 'a e nō 'i he taimi ko ia he ko e *students loan* foki ia ko 'ete 'alu 'o ngāue'i 'aki 'a e fo'i seniti 'oku totongi 'aki 'ete ako, pea te foki mai ko ē 'o ngāue pea to'oto'o leva mei he'ete vahe, 'a 'ete nō ko ia 'ete 'alu ko ē 'o ako.

Ngaahi tokanga 'ohake he fakataha 'i Halaleva

Na'e hoko mai 'a e fakataha ki Halaleva Sea. Pea hangē pē ko e ngaahi fakalea kimu'a. Ko e me'a tatau pē , ka ko e me'a makehe ko ē mei Halaleva ko 'enau fiema'u ke to e fakalahi honau mala'e. Sea, mahalo 'oku mou mea'i pē foki. Ko moutolu 'oku fa'a lele atu 'i he Hala *Bypass*. Ko e ki'i mala'e pē ko eni 'i Halaleva 'a eni 'oku tu'u pē 'i he Hala *Bypass* kuo 'osi fonu, fonu 'aupito Sea. Ko e lahi he taimi ni 'a e ngaahi me'a faka'eiki, 'oku fai mai ia ki he ngaahi feitu'u kehe, 'ikai ke ofi mai ki he kāinga. Pea ko e ngāue ia 'oku lolotonga fai he taimi ni Sea. Pea kapau 'oku 'i ai ha tokoni mai mei he Hou'eiki Mēmipa Kapineta pē ko ha taha pē ke fai pē ha fepōtalanoa 'aki mo e ngaahi va'a fekau'aki ko e 'uhinga na'a to e lava ha ki'i kongā 'e taha ke faka'aonga'i 'aki ke hoko ko ha mala'e, 'ikai ngata pē 'i Halaleva ka ko e ngaahi feitu'u ofi mai ko eni ki Halaleva.

Na'e kau foki heni, ko e talanoa foki Sea, ki Halaleva mo Pahu lolotonga 'a e talanoa ki ai 'anenai na'a 'i ai ha ki'i *Health Centre* ke tu'u ai ko hono 'uhinga ke fakafaingamālie'i 'a e kāinga 'i he'enau ō 'o talatala 'a e fanga ki'i me'a iiki pē mo e ala me'a pehē ke fai 'a e ngaahi sivi, kae 'oua 'e to e fu'u fakahela'i kinautolu ke nau lava mai ki Vaiola Sea. Mou mea'i kotoa pē 'a e mō'ua 'o Vaiola, na'a lava 'o vahevahe atu 'a e fatongia ko ia ki he fanga ki'i *Health Centre* peheni. Na'a lava ai 'o tokoni ai 'ikai ngata pē 'i he fakahoko fatongia 'a e Potungāue, ka 'oku tokoni ai ki he kāinga ke nau lava 'o *access* ke nau lava 'o a'u ke ma'u ai ha *service* mei he Potungāue Mo'ui. Pea 'oku fakafiefia pē 'oku 'osi fai pē 'a e fepōtalanoa ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui, neongo pē 'oku 'ikai ke ne me'a heni, ka 'oku pou pou ki he 'alu atu ko eni ke fai ha ngaahi *outreach* ke 'unuaki'i atu 'enau *service* ke a'u tonu pē ki he ngaahi kolo Sea, pea 'oku hokohoko atu pē 'a e ngāue ki he fatongia ko ia, Sea.

Ngaahi 'isiu tokanga ki ai fakataha 'i Fasi mo e Afi

Na'e faka'osi mai leva 'a e fakataha fakakolo ki Fasi mo e Afi 'a Tungī. Ko e ngaahi tokanga makehe pē ki ai, pea ko u tui mahalo na'a mou me'a pē 'i he *social media* mo e letiō mo e ngaahi alā me'a pehē, 'a e palōpalema ko eni 'a e ngaahi 'api 'oku li'aki tautefito 'i he 'osi 'a e afā, ōmai 'a e kakai kehe ia 'o ngāue'aki, a'u ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke taau hangē ko e faito'o konatapu mo e 'u alā me'a pehē, pea 'oku fai 'a e ngāue lahi ki ai pea 'e fai ha lave ki ai 'a e motu'a ni, 'i hono fakamā'opo'opo.

Na'e 'i ai mo e kole ki he Potungāue Fonua ke toki fakamahino'i mai 'oku ngata'anga koā 'a Fasi 'i fē'ia? Ko e fē 'a Fasi? 'Oku ngata 'a Fasi mei he tuliki fē 'o Ngele'ia 'o lele a'u ki he tuliki fē 'o Ma'ufanga? Hangē pe ko Kolofo'ou. Ko u tui ko e ngāue ni 'oku lelelele pē e ngāue ko eni ke fakamā'opo'opo 'a e ngaahi kolo kae lava ke 'ai honau ngaahi 'ofisakolo 'o fakatatau pē ia ki he ngaahi me'a na'e 'ohake 'i he fakataha ni Sea. Pea tānaki atu pē ki ai Sea, ko 'enau fakakaukau pē ko e hā 'a e me'a 'e fai ...

<004>

Taimi: 1030-1035

Siaosi Sovaleni:... 'a e feme'a'aki heni Sea ki he ko e hā 'a e me'a 'e fai na'e fai pē feme'a'aki ki Ma'ufanga he ko e konga lahi 'o e tahi 'oku kau mai mo Fasi ki ai. 'A ia na'e fiema'u 'e he kāinga pē 'e ala lava nai ke 'i ai ha'anau le'o 'i hono fakalalakala pē ko hono langa ko eni 'o e matātahi ko eni 'a eni ko eni 'o e hala Vuna, hangē nai pē 'oku fai ha sio ke lava 'o lisi ke ala lava 'o tu'u ai ha mala'e va'inga ma'a Fasi hangē pē 'oku mou mea'i ko e fānau Fasi 'i he taimi ni 'oku nau lolotonga lele holo pē 'i he ki'i 'ata'atā pē ko ena 'i matātahi, pea ko e faka'amu pē ia 'a e kāinga ke fai ha sio ki he ngaahi tafa'aki pehē, na'a 'i ai ha faingamālie ai.

Ngaahi me'a tokanga ki ai fakataha mo e lautohi pule'anga Fasi mo Ngele'ia

Sea ko e fakataha fakakolo ia Sea, pea na'e 'i ai leva 'a e fakataha pea mo e ongo lautohi ko eni 'oku tu'u ko eni 'i Tongatapu 3, 'a ia ko e lautohi 'i Fasi mo Afi pea mo e lautohi ko ia 'a Ngele'ia. Pea te u to'o me'a lalahi atu pē Sea, ko e me'a na'e tokanga lahi ki ai lōua 'a e ongo 'apiako, ko e hala, ko e fihi ko ē 'a e hala tautefito ki he 'api lautohi ko eni 'i Fasi mou mea'i kotoa pē Hou'eiki Mēmipa hanga mai pē ko ē ki he falemā 'a Kauli. Fakatu'utāmaki lahi 'aupito 'oku lahi 'a e me'alele, pea 'oku tokolahi mo e fānau. Kau foki 'a e ongo 'api ako ko eni 'i he ongo 'apiako lahi taha 'a ia 'oku na meimei ko e fānau 'e toko nimangeau 'i he 'api ako, pea 'oku 'i ai 'a e tokanga makehe ko e 'uhingá ki he malu 'a e fānau ako ko eni. 'A ia 'oku fai leva 'a e sio na'a lava 'o tokoni mai 'a e Tokoni Palēmia mo nautolu ke sio pē 'e hanga 'o 'ai ha ngaahi kolosi 'angá pē ko hono vahevahe hala, pē ko e 'ai ha ngaahi *parking* mo e alā me'a pehē. Ko e 'uhingá pē ke fakasi'isi'i ha palopalema 'e ala hoko ki he fānau.

Na'e 'i ai leva pea mo e tokanga makehe 'ikai ngata pē 'i Ngele'ia, kā ko Fasi ki hono ke fengāue'aki ko ē mo e mātu'a tauhi fānau tautefito ki hono tokanga'i 'a e fānau, tokolahi 'a e taimi ia hangē ko e me'a 'a e faiako pule 'e taha nau ō atu nautolu toutou li'aki 'a e fānau, nau ō atu

nautolu ia ‘oku nofo mai ‘a e ki’i leká ia ‘o tokanga’i hono fanga ki’i tokoua iiki kae lava atu ‘a e fa’ē ia ki he *bingo*, pē ‘oku lava atu ia ki ha me’a kehe. ‘A ia ko ‘enau sio leva eni ke lava ‘o to e vāofi ange ‘a e fengāue’aki ko eni mo e *PTA*, lava ke *track* lelei ‘a e fānau hei’ilo na’a lava ai ‘o tau pehē pē ‘o fakasi’isi’i ‘a e palopalema ko eni ‘o ‘ikai ke ‘oange ha faingamālie ma’a e fānau ‘i he’enau kei si’i.

Na’e ‘i ai mo e tokanga makehe pē ai Sea, ki he ‘ai mu’a ha fanga ki’i maama tautefito ko eni ‘i he teuaki mai ko eni ‘a e sivi nau ō ako hengihengi, nau to e ako po’uli, ‘i ai pē ha fanga ki’i fo’i maama pē ‘i he ha fo’i maama pē ‘i he ‘api akō ko e ‘uhingá pē ko e malu ko eni ‘a e fānau. Pea mo e me’a pē ‘e taha ko e ‘ova taimi na’e ‘i ai ‘a e tokanga ko e ‘uhingá pē, ‘oku lele pongipongi, lele efiāfi ‘a e kau faiako, tautefito ki he kau faiako kalasi 6, kā ‘oku ‘ikai ke ma’u pau pē ‘oku ma’u ha ki’i ‘ova taimi ai kā ‘oku ou tui pē na’a ala tokoni mai ‘a e *PTA*, pea mo e kau Kōsilio.

Ngaahi fiema’u he meimei fakataha kotoa vāhenga Tongatapu 3

Maama hala/maama sola:

Fakakātoa Sea, na’e to’o mai leva ‘a e ngaahi me’a na’e ‘ohake ia meimei ‘i he fakataha’anga kotoa pē. ‘Uluaki pē ko e tu’unga palopalema ko ē ‘o e hala pule’angá, pea ‘oku ou tui pē ‘osi fai ‘a e feme’a’aki lahi heni, pea ‘oku faka’amu pē pea ‘oku ou fiefia pē ‘oku me’a mai ‘a e Tokoni Palēmia ‘oku fai ‘a e ngāue lahi ki he ngaahi hala ‘oku ofiofi mai ‘i Tongatapu 3, kae ‘uma’ā ‘a e vaha’a ko eni pea mo Tongatapu 4, kā ‘oku ‘i ai na’e ‘i ai ‘a e tokanga lahi ‘a e kāinga ki he palopalema ko eni ‘o e hala.

Pea mo e uá ko e kei mate ko eni ‘a e ngaahi maama hala mo e maama *solar*, ‘oku lahi ‘a e ‘ū maama heni ‘osi afā te’eki fai ha palopalema, pea ‘oku ou tui pē ‘oku ngāue atu ki ai ‘a e *Tonga Power* ‘i he taimi ni, ko ena ‘oku ma’u mai ‘ene sitoká ko e me’a eni ‘e fai ha muimui’i ko e ‘uhingá pē ko e malu ‘a e vāhengá.

Palopalema lele vai Pili, Halaleva & Ha’amoko

Ko e tolú ko e vaivai pē ko e mate ‘a e vai, hangē na’a ku lau ki ai ‘anenai Sea ko palopalema ‘aupito feitu’u mai ko eni ‘o Pili, Halaleva, konga ‘o Ha’amoko, ‘oku ‘ikai ke to e lele vai ia ‘i he taimi pongipongi mo e efiāfi, ‘a ia ko e ‘uhingá ‘oku vaivai ‘a e *pressure* ‘ikai ke to e lava ia ‘o ha’u, pea ‘oku fai ‘a e sio pē he ngaahi founa kehekehe na’e fai ‘a e feinga mai ‘a e *Tonga Water Board* ‘ai ‘a e ngaahi pamu he taimi pehē ke lava ai ‘o tokonia kā ‘oku mahino mai ‘oku kei palopalema pē eni Sea, pea ‘e sai pē muimui’i pē ‘e he motu’a ni kae’uma’ā ‘a e kole ki he Hou’eiki Minisitā ‘oku nau tokangaekina ‘a e ngaahi tafa’aki ko eni.

Tokanga makehe ki he uesia fakasosiale e faito’o konatapu

Fika fā pē Sea ‘oku ‘i ai ‘a e tokanga makehe ‘a e kāinga ki he palopalema ko eni ‘o e faito’o kona tapu mo e ngaahi palopalema fakasōsialé pea ‘oku ‘i ai pē ‘a e fiefia mo e ‘amanaki ‘e to e fakalelei’i mai ko ē mo fakalahi mai ‘a e ki’i sēniti ko eni ki he polisi fakakoló pea mo e tokonia ko eni ...

<005>

Taimi: 1035-1040

Siaosi Sovaleni : ... mei he Potungāue Polisi, hei'ilo na'a lava ai 'o fakasi'isi'i atu e palopalema ni. Ka 'oku fai e ngāue 'a e vāhengá, Sea, nau *set up* 'a e ngaahi *neighbourhood watch*, pē ko e ngaahi feitu'u 'oku nau tokanga'i makehe 'a honau ngaahi poloká. Kae 'uma'ā 'a e fai ko ena 'a e fokotu'utu'u ko eni e polisi fakakoló, 'oku fakaivia'aki 'a e pa'anga ko eni 'e 25,000 na'e 'omai ko eni he Patisetí.

Sea, pea 'oku kau heni, 'ikai ke pehē pē ko e Kōsilio. Na'e ui mo 'emau fakataha, Sea, mo e kau taki lotú, kae 'uma'ā 'a kinautolu mei he ngaahi fakafofonga e ngaahi kalapu kava-tonga, 'i Tongatapu 3, ko e 'uhingá pē ia ke mau fengāue'aki, he 'oku fiema'u e kakai ke nau fai e ngāue ko ení. Mahino pē e si'isi'i 'a e ki'i sēnití, pea ko e 'uhinga lahi pē ia na'e fai ai e ala mai 'a e ngaahi siasí, kae 'uma'ā e ngaahi kalapú, ke mau fengāue'aki fakataha, hei'ilo na'a to e malu ange ai 'a Tongatapu 3.

Tokangaekina malu e fānau ako Lautohi Pule'anga Fasi & Ngele'ia

Ko ia, na'e 'i ai pē mo e tokanga ki he ongo 'apiakó. He 'oku tu'u he taimi ni, 'oku 'alu e 'ū kenitini'ia 'o tu'u kitu'a, tautefito he ofi ki halá, 'e ala palopalema ai e fānau, he'enau ōmai ko ē he mālōlō, mo e *lunch*, nau hū kitu'a, 'oku 'ikai ke nau fu'u malu ai. Palopalema mo e *safety*, ko e 'uhingá ko e me'alelé. 'Osi fai pē 'a e fepōtalanoa'aki pea mo e 'Eiki Minisitā Akó, ko e 'uhingá ke 'omai pē a mu'a e 'ū kenitini ki loto, ke nofo pē e fānau 'i loto. Ko e 'uhingá pē ko e malu ange ko ē 'enau nofo pē 'i he 'ātakai ko eni ko ē 'o e 'apiakó.

Mahu'inga'ia ngaahi kolo ke 'ai nau polisi fakakolo

Pea na'e a'u ai pē, hangē pē ko ē ko e ngaahi lipooti kimu'a atú, Sea, 'a e mahu'inga'ia 'a e kāinga, ke fai ko eni ha fokotu'u 'o e ngaahi polisi fakakoló. Sea, pea kuo 'osi mahino he taimi ni, 'oku 'i ai e ngaahi kolo kuo 'osi maa ke nau lele 'enau ngaahi polisi fakakoló. Mau fakataha fakamuimui he uike kuo 'osí, ko e tokoni ko eni na'e 'omai, 'ai leva 'o kumi e 'ū kasa, mo e vesi mo e me'a. 'E tufaki atu leva ia 'i he uike ni kia kinautolu 'a e ngaahi kolo 'oku maaú. Ka 'oku 'ikai ke pehē heni, 'e ngata pē heni, ka 'e hokohoko atu ai pē 'a e fengāue'akí, hangē ko hano 'ai ha fo'i lisi e 'ū *contact* he 'ū feitu'u kotoa ko eni 'i Tongatapu 3, ke lava 'o fengāue'aki, hangē ko eni, ke lava pē mei Fasi 'o fakahoko mai ha me'a ki Ngele'ia, pē 'i Ma'ufanga, pē ko Halaleva. Ko e faka'amú ia 'i he fanga ki'i fengāue'aki pehē, 'e lava 'o to e malu ange ai 'a e 'ū koló, kae 'uma'ā 'a e vāhengá, Sea.

Ngāue ke fetongi ngaahi falemalōlō 50 vāhenga Tongatapu 3

Pea ko e faka'osí pē, Sea, na'e fai e feme'a'aki ko eni pea mo e kau taki lotú, kae 'uma'ā 'a e ngaahi fakataha ko eni mo e kāinga ko eni 'i Tongatapu 3, na'e 'omai ai 'a e sitetisitika mei he tohi kakai fakamuimuitahá. 'A ia na'e 'asi ai 'i he vāhenga Tongatapu 3, 'oku kei 'i ai 'a e falemalōlō ta'*eflush*, pē ko e falemalōlō ponu, hūfanga he fakatapú, 'e 50 'i he vāhenga. Pea ko e faka'amú ia, hei'ilo na'a mau lava 'o feinga'i ke fetongi nai 'a e ngaahi falemalōlō ko ení, 'e 50, he ta'u 'e taha, pē ua mai ko ení.

‘Ikai ke ngata pē, ko e me’a ia ‘oku tonu pē ke fai, ka ko e ‘uhingá, ‘oku ala palopalema eni ki hono fakamafola atu ‘a e ngaahi mahaki e ni’ihi.

Pea mo e uá pē, ko e feitu’u foki ko eni e Tongatapu 3, ‘oku lahilahi ‘anoa mo fonu he vaí, he taimi ‘oku ‘i ai ha ‘uha pē ko ha matangi. Te ne lava leva ai ‘o ‘ohake ‘a e ngaahi, tau pehē, ‘a e ngaahi ha’aha’a ko ení, ‘o tufaki atu ia ki he kaungā’apí. Pea ‘oku fai ‘a e ngāue ki ai, Sea, he taimi ni, pea mo e ngaahi tokoni, va’a tokoni, mo e ngaahi Potungāue kehe ‘a e Pule’angá, hei’ilo na’a lava ai ‘a e taumu’a ko ení, ke fili hokó, ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha falemālōlō pehe ni ‘i Tongatapu 3.

Fakamālō’ia kau ngāue Fale Alea he tokoni ‘i he ‘a’ahi Fale Alea

Faka’osí, pē Sea, ‘oku fakamālō atu heni ki he kāinga Tongatapu 3, kae ‘uma’ā ‘a e kau ngāue ‘a e Feitu’una he tokonia e motu’a ni, ki he fakahoko e fatongia mahu’inga ko eni, ‘i he fepōtalanoa’aki pea mo e kāinga ko eni ‘o Tongatapu 3. ‘Omai honau le’ó, pē ko e hā e me’a ‘oku tonu ke fai ha tokanga makehe ki ai, pea mo tau muimui’i, ko e ‘uhingá, he takai hokó, mahalo na’a lava ai ‘o mahino ‘oku fai ha ngāue ki he ngaahi me’a ko eni ‘oku fai mai ki ai e tokangá. Pea ko e fakamālō lahi atu ia. Fakamālō atu ki he Pule Fakavahe ‘o Ma’ufangá, ‘Alotaisi Takau, kae’uma’ā ‘a Paea, ‘a e ‘Ofisakolo ‘o Ma’ufanga, pea mo Vailoa Kavaliku, mei he ‘Ofisakolo Kolofó’ou he tokoni ke fakahoko e fatongia ko iá, Sea. Fakamālō atu he ma’u faingamalié, pea ‘oku ou fokotu’u atu ai pē.

Pāloti’i tali Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Tongatapu 3

'Eiki Tokoni Sea : Fokotu’u pea poupu. Ko ia ‘oku loto ke tali e ‘A’ahi Faka-Fale Alea ko ení, fakahā loto he hiki hono nima.

Kalake Tēpile : Sea, loto ki ai Veivosa Taka, Siaso Sovaleni, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, Sāmiu K. Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfītu, ‘Eiki Nōpele Vaha’i ...

<006>

Taimi: 1040-1045

Kalake Tēpile: ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko 18.

'Eiki Tokoni Sea: ‘Oku ‘i ai ha taha ‘oku ‘ikai ke loto ki ai fakahā mai ‘aki ‘a e hiki nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Tali ‘a e Lipooti ko iá, ‘ikai ke to e ‘ave ia ki he Kōmiti Kakato. Ha’apai 12. Līpooti Ha’apai 12.

'Eiki Minisitā Ako: Sea, kātaki fakamolemole, 'oku ou faka'apa'apa lahi ki ho'o tu'utu'uni, he 'oku ke me'a he seá, ka ko e kole pē mu'a pē 'e lava ke 'oatu 'a e ki'i fakahoha'a ko ení 'oku mahu'inga, 'oku lolotonga hoko ia he taimí ni. Mālō Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Me'a mai.

Lava lele sivi hū ki he ngaahi kolisi fanau ako 3000 tupu 'i Tonga

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea 'o Tonga, tapu ki he 'Eiki Tokoni Palēmiá mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti, tapu ki he Hou'eiki Nōpele 'o e fonuá, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, tapu ki he Kalake Pulé kae 'uma'ā 'a e kau ngāue 'o e Falé, tapu ki he Tonga kotoa pē 'i Tonga ni kae 'uma'ā 'a muli. Sea, ko e fie fakahoha'a atú, ko e 'aho mahu'inga eni hotau Pule'angá, koe'uhi 'oku lolotonga hoko he taimí ni 'a e sivi hū 'a e ngaahi ako. Ko e Lao 'o e Akó, 2013, 'oku ne tuhu'i mai ai, kuo pau ke ako 'a e tokotaha kotoa pē, mei hono ta'u 4 ki hono ta'u 18, fefine mo e tangata. Ka 'i ai ha mātu'a pē tauhi fānau 'oku 'ikai ke 'ave 'enau fānau ki he akó he ngaahi ta'u ko ení, 'oku 'ave ia ki he Fakamaau'angá, pea ka 'ilo 'oku halaia, 'oku mo'ua.

Ko e Ako Tokamu'á, ko e ta'u 4 mo e ta'u 5, pea hū leva ki he Lautohi Pule'angá, pē ko e ngaahi Akoteú, 'i he kalasi 1 ko hono ta'u 6 ia. Ko e a'u ko ia ki he kalasi 6 'oku totonu ke ne a'usia hono ta'u 11, pē ko e ta'u 12 mo e ki'i māhina si'isi'i. Ko e 'aho ni ia Sea, hoko 'a e ... ko e 'uihnga ia hono lipooti atú, ke mea'i 'e he Feitu'u na, kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Falé, 'a e fu'u ngāue mahu'inga 'oku lolotonga hoko he taimí ni, 'oku lolotonga fakahoko atu 'a e sivi hū, 'a e ngaahi lautohi, 'a e ngaahi ako 'i hotau Pule'angá.

Tokolahi fānau ako sivi hū he 'otu Tonga

Ko Tongatapu, 'oku sivi ai 'a e fānau ako 'e 2300. Ko e Vava'u 'oku sivi ai 'a e toko 435, ko Ha'apai 173, ko 'Eua, 176, Niuatoputapu toko 13, pea ko Niuafo'ou 'oku sivi ai 'a e toko 20. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi senitā fai'anga sivi. Ko Tongatapu 'oku 'i ai 'a e senitā ai 'e 57, ko Vava'u ko e senitā 'e 31, Ha'apai ko e senitā 'e 19, ko 'Eua ko e senitā 'e 3, Niuatoputapu ko e senitā 'e 1, pea ko Niuafo'ou ko e senitā 'e 1.

Ngaahi senita fai'anga sivi hū

Koe'uhi ko 'emau feinga ke faka-faingamālie'i ange 'a e ngaahi senitā, mo e ngaahi fetukutukú, mo e fakasi'isi'i 'a e fakamole 'a e mātu'á, 'oku mau to e tānaki mai ai 'a e senitā 'e 4 'i he ta'ú ni. 'A ia 'oku 'i ai 'a e senitā 'e 3 'i Tongatapu, pea 'oku toe 'oatu Sea pea mo e senitā 'e 1 ki Vava'u. Ko e fakakātoa 'a e kau sivi hū 'o e ta'ú ni 'a e Pule'anga Tongá, ko e toko 3117. Ko e ta'ú ni, 'oku mau to e fai ai mo e fakakaukau ko eni, ke faingamālie ange 'a e ngaahi motú, telia 'a e fakatamakí, pea neongo pē 'oku toko 1 pē toko 2 pē toko 5 'a e kau sivi, kuo pau pē ke 'alu 'a e tokotaha faisivi ki ai, koe'uhi pē ke tokoni ki he mātuá, koe'uhi ko e fakamole, pea telia na'a hoko ha fakatu'utāmaki. Ko e fakatātā. Ko Ofu, ko Ovaka, ko Ha'ano, ko Fakakakai, ko 'Atatā, ko 'Eueiki, mo e ngaahi motu kotoa pē 'oku tu'u ai 'a e ngaahi lautohi, 'oku 'ave 'e he Potungāué 'a e tokotaha ki ai, ke 'alu 'o tokanga'i 'a e sivi, he 'oku mahu'inga 'aupito 'aupito. 'Oku ou fiefia lahi 'aupito 'Eiki Sea, mo e Hou'eiki Fale Alea 'o Tonga, ke u fakahā atu 'a 'eku fiefia, 'oku

kamata fakataha ‘a e ngaahi sivi hū kotoa pē ‘i hotau Pule'angá ni, na’e kamata ia ‘i he 10:00 mei Tonga ni, Tongatapu, ‘Eua, Ha'apai, ngaahi ‘otu motu Vava'u, mo e ngaahi ‘otu motu pehē ki Niuatoputapu mo Tafahi, kae 'uma'ā foki ‘a Niuafu'ou. Pea ko e lava ‘a e fatongia ko ení, koe'uhi ko e fekaukau'aki ‘a e ngaahi sino fengāue'aki. Na’e ‘ikai ko e Pule'angá pē, pea na’e ‘ikai ko e Potungāue Akó pē, ka koe'uhí ko ‘etau fetākinima ‘o fengāue'aki ‘o lava lelei ai ke fakahoko ‘a e fatongia ko ení he ‘ahó ni ...

<008>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Minisitā Ako: Pea pehē ki ‘apongipongi na. Ko e ngāue lelei ‘oku fai he Pule'anga, fakafongia'i ia he motu'a ni mo e Potungāue ‘o e Ako, kautaha vaka, kautaha vakapuna, kau faiako, ko e *PTA*, ngaahi kalapu sikolasipi, pehē ‘a e fakamālō atu kiate kimoutolu ‘a e kau Fakafongia mo e ngaahi vāhenga ‘i he ngaahi pō ako pehē ki he mātu'a tauhi fānau pea mo e siasi kae ‘uma'ā ‘a e fānau ako. Ko u talamonū atu mou ma'u ha sivi lelei ‘i he ta'u ko ‘eni. ‘Ofa atu.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō Minisitā. ‘Io ‘Eiki Nōpele Fika 2 ‘o Vava'u me'a mai.

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'u na ‘Eiki Sea. Fakatapu ki he Tokoni Palēmia pea ko u fakatapu ki he Hou'eiki Minisitā ‘o e Kapineti pehē ki he fakakātoa e Fale ‘Eiki ni. Sea ko ‘eku tu'u pē ‘a'aku ko e poupu mo e talamonū ki he Minisitā Ako. Fakafeta'i kia Sihova, Minisitā Ako kuo kakato e fatongia ‘o e Feitu'u na pea hangē ko e me'a ‘oku ke fa'a me'a ‘aki ‘a e fuofua malanga ‘a e ‘Uluaki Fā ‘i Makave, Mapu ‘a Tonga he 1834 ‘e ‘osi e tō e ‘ofa hono hiki e lali mei Matangimālie. Tā pē ki he lotu mo e ako. Hangē ko e me'a na'e me'a ki ai e, ‘a e Fakafongia 13 ‘a Ha'apai. Ko e me'a ia na'e me'a ‘aki he'enu ‘Eiki Kōvana ‘a e mātuku ‘a e tau ko ha to e Velata fo'ou ‘i he Fanga ‘o e Sī ko e lotu pē mo e ako. Pea ‘oku ‘oatu ai ‘a e fakamālō ki he Feitu'u na ‘o tataki e fatongia talu hono tali e lotu he ‘Uluaki Fā pea ‘e to e fakakakato mo e ako. Pea ko e tofi'a pē ia ‘o e Tonga ‘oku lau ki ai ‘a Molitoni, Tama Tonga tu'u ‘o ngāue ho koloa ke fakamonū. Ha fa'ahinga tapa pē ‘o e mo'ui ‘i he lotu mo e ako ‘e malu'i ai hotau fonua pea ‘e kei tofi'a ‘aki he ‘Otua ‘a e kei Tupou ‘a ‘Otua mo Tonga ko hoku Tofi'a.

Ko u fakamālō atu ‘Eiki Minisitā ko hono fakakātoa fakataha mo e līpooti lelei ‘a Tongatapu Fika 3 he pongipongi ni, salute atu e tēpile ni ki he to'o fatongia pea ‘oku mo'oni ‘aupito hangē ko e me'a ‘a e Feitu'u na ‘a ho'o kei pukepuke fe'unga pē ia ko e tangata koe na'a ke ‘i he maama ‘o e ‘ilo e fakatotolo ako mo e tataki e Potungāue Ako, to e maama ange he pongipongi ni ‘a e ki'i kupu ‘oku ou puke ho'o me'a ta ko e finangalo ia fakataha mo e toka ki ai ‘a e langi mama'o ‘a hotau Hau ‘a e ako mo e mo'ui fo'i konga mahu'inga ena ‘oku ke me'a mai na'e ‘asi he līpooti ‘a e Fakafongia Tongatapu Fika 3 ‘oku mo'ua ha tauhi fānau kae ‘ikai ke ako'i ‘enu fānau ‘i he vaha'a ‘o e ta'u fā ki he 18. Pea ko e siate ena na'e tonu ke tulitulifua ki ai e Pule'anga ke ‘oua ‘e ‘i ai ha taha ‘e nofo he ako ‘oku te'eki ai ta'u 18. Pea he ‘ikai li'aki ai ha taha ‘i he fonua ‘o Tupou mo Hou'eiki. Mau talamonū atu mo e ngāue lahi ho'o Potungāue pea ‘oku mau salute atu e tēpile ko eni pea ‘oku ou kole atu Sea fakalangilangi'i e kaha'u ‘o e fonua ke pasipasi'i ho'o Fale ko ‘etau salute fakataha mo e ‘Eiki Minisitā Ako mo e Pule'anga. Mālō Sea. Mālō ‘aupito Sea e ma'u taimi. (Na'e pasipasi heni e Hou'eiki Memipa ki he sivi hū fānau ako)

'Eiki Tokoni Sea: 'Oku ou fakamālō atu Minisitā mālie pea to e lēsoni ho'omo me'a mo e 'Eiki Nōpele. Na'e tonu pē ke 'ai ha'amo lēsoni letiō, me'a ki he letiō ho'omo, 'ai ha'amo polokalama ki'i mole tama e polokalama 'a e Fale Alea he pongipongi ni ka 'oku 'aonga 'aupito ia ko 'etau fānau lolotonga fai e sivi mo'oni 'aupito 'aneuhu ko u fanongo hake homau 'api ki he ki'i fānau 'oku nau ō sivi 'i Longolongo kae fakamālō atu Minisitā he me'a lelei 'oku ke fai. Tuku ke hoko atu 'eku 'asēnita ka tau toki foki mai ki he ni'ihī 'oku ou fakatokanga'i atu 'oku faka'ilonga maama mai he ē. 'Io Fakafofonga mei Niua, me'a pē he ako?

Vātau Hui: Sea ki'i kole atu pē ha ki'i miniti pē 'e tolu ki'i fakahoha'a atu ai Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Ko e me'a ko ē nau 'uhinga ki ai ke 'ai ha'amou lēsoni letiō he ko e, ke mou me'a ki ai, Minisitā pē 'e ... he pongipongi ni ka te u tuku atu koe'uhī he 'oku mo'oni 'oku mahu'inga. Me'a mai koe Fakafofonga Fika 17 ko u 'ofa atu ki he Feitu'u na.

Vātau Hui: Mālō. Tapu mo e Feitu'u na Sea. Pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Sea mālō pē mu'a e kei fakalaumālie e Feitu'u na kei ma'u ho'o tu'unga pea ko u fa'a matamatalelei'ia ma'u pē au 'Eiki Sea he taimi 'oku ke Sea ai he 'oku ke lava 'o pule'i lelei e fakataha. Pea 'oku ou fiefia ma'u au he ko hono 'uhinga he 'oku melino 'a e Fale ni 'i he taimi 'oku me'a ...

<009>

Taimi: 1050 – 1055

Vātau Hui: .. mai ā e Feitu'u na ki he Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Fakafofonga.

Vātau Hui: Pea ko ia Sea ko u fiefia lahi 'apito 'i he ma'u e ki'i faingamalie ko ení.

'Eiki Tokoni Sea: Fakafofonga. Ko 'ene taimi pē 'oku ou ui atu aí pea ke ki'i *full stop*, tapu pē mo e, ki'i ngata ho'o me'á kae fai mo ke me'a na'a 'osi ho'o miniti.

Kole ha faiako ma'a e fānau ako tokamu'a 'i Tafahi

Vātau Hui: Sea 'oku ou fiefia lahi au Sea 'i he lipooti kuo 'omi 'e he 'Eiki Minisitā. Fe'unga pē he ko e Minisitā eni ki he hako tupu e fonuá. Pea 'oku poupou lahi 'aupito Sea. 'UHINGA pē ki'i fokoutua hake 'a e motu'a ni Sea he ko u lave'i pē taimi na'e folau atu ai e ki'i motu'a ni ki hoku vāhengá, ka ko 'eku hanga pē 'o 'ohake pē ke tuku pē ki he tēpile ko ia 'a e 'Eiki Minisitā ke ne mea'i pē. Pea 'ikai ko ia pē ka koe'uhí ko 'enau potungāue. Kau eni he lipooti faka'ofa'ofa kuo u fanongo ki aí. Pea taau pē 'Eiki Minisitā koe'uhí he na'a ke 'i he mala'e 'o e akó pea pule ako ta'u lahi. Koe'uhí ko e ta'u 4 'oku fiema'u ke nau kau 'i he ako, ke nau hū 'o ako. Ka ma'u nautolu 'oku 'ikai ke nau ako, 'e pau leva ke tautea'i kinautolu.

Sea ko u tui ko e vaha'a ta'u ko ení 'oku nofo tonu ia 'i he ako tokamu'á, 'a e ta'u 4 ki he ta'u 6. Pea ko u fiefia lahi koe'uhí ko hono tokangaekina 'o e ki'i fānau ko ení mo e ako tokamu'á. Ka ko 'eku kolé pē Sea, ko e taimi na'a mau fonu ai 'i Tafahí, haha'o mai e ki'i fānau, mātu'a mo e ki'i fānau akó na'e 'ikai to e nofo ha taha honau 'apí. Na'e omi mo e fānaú 'o fakatokolahi 'emau fonó.

Pea u 'eke ai 'o nau pehē 'oku 'i ai pē ki'i fānau 'oku nau 'i he Lautohi Pule'angá pea 'i ai leva mo e ki'i fānau 'oku nau kei ta'u 4 kei ta'u 5 te'eki ai ke nau hū 'o lautohi pea ai mo e ki'i fānau ta'u 3.

Sea 'oku ou, 'uhinga 'eku talanoa mo 'eku fakahoha'á, 'e lava nai ke si'i fakaako'i e ki'i fānau ia ko ení 'i Tafahi. Ko e ki'i faiako pē 'e 1 'oku faiako 'i Tafahí ka 'oku faiako ia ki he Lautohi Pule'angá pē, ki he kalasi 1 'o a'u ki he kalasi 6. Ko e kole 'a e motu'a ni, 'oku 'i ai e ki'i finemotu'a 'oku 'i Niuatoputapu. 'Osi teu'i 'i he Ako Tokamu'á, 'osi ma'u hono tipiloma. Na'a lava mu'a ke si'i teu'i ai e ki'i fānau ko ení 'i motu. Ko hono 'uhingá he 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha fili ia e ki'i fānau ko ení. Ko 'enau me'a pē ia 'oku faí ko 'enau ako pē mo lotu pea nau va'inga holo ai pē. Sea, fakaloloma pē ki he motu'a ni koe'uhí ko e fakahoha'a kuo faí.

Ko u tui kapau 'e tokonia 'a e ki'i fānau ko ení ke teu'i hake 'i motu. Lea 'a e motu'a ni he na'e teu e ki'i motu'a ko ení he ki'i 'apiako ko ia 'i Tafahi. Taimi ni, kuo holo e tokolahi e ki'i 'apiakó. Ka ko 'eku 'alu atu ki ai 'oku ou 'ofa ki he ki'i 'apiakó. Ki'i fānau ko ení 'oku 'i he ta'u 3, ta'u 4, ta'u 5 pea toki a'u 'o kalasi 1. Ko e tokolahi tahá ia 'o e ki'i fānau 'i Tafahí 'oku 'i he to'u ia ko iá. 'A ia kapau 'e teu'i lelei mo nautolu 'o fakatokolahi'aki 'a e 'apiakó, pea ko u tui 'e ma'u e 'apiako lelei pea 'e tokolahi pē ki'i Lautohi Pule'angá 'a Tafahí koe'uhí ke ua atu ai pē faiakó ke toko 2 he ki'i kau faiako ki Tafahí Sea.

Ko Niuafou'ou na'e toki me'a atu e tangata'eiki Pātelé 'o fokotu'u e ki'i Ako Tokamu'a 'i Niuafou'ou. Pea 'oku ou fiefia lahi 'oku fa'a meili mai pē Pātelé 'oku teu'i pē ia ko e tangata'eiki Pātele pē 'oku 'i ai pea mo e ki'i kau, ki'i ongo tu'unga finemātu'a he siasí, nau teu'i pē 'enautolu. Pea 'oku 'ange pē mo e ngaahi fanga ki'i ngāue ke fakahoko pea 'oku nau, 'oku nau fekau'aki nautolu ia pea mo e 'Ofisi Palasí he na'e ha'u e tangata'eiki Pātelé ia 'o fetu'utaki ki ai. Sea, 'oku mau hounga'iá koe'uhí ko e ki'i laumālie 'o e, ngaahi fanga ki'i laumālie ko eni mei he ta'u 3, ta'u 4, ta'u 5 ke kau atu mu'a kinautolu. Kae hangē kiate au na'e 'osi 'i ai pē mo e ki'i kau faiako na'e teu'i 'i he Ako Tokamu'á 'oku nau 'osi ma'u tipiloma mei Niuafou'ou ka 'oku te'eki ke fakangāue'i kinautolu. Ko ia ko 'eku kole fakamolemole pē heni. Fakamālō au ki he 'Eiki Minisitā he lipooti lelei. Pea ko e 'uhinga e me'a 'oku lava hake ai e motu'a ko ení ke u si'i fakakau atu pē mu'a si'i Tafahi kae 'uma'ā Niuafou'ou, 'oku te'eki ke 'i ai ha ki'i Ako Tokamu'a ai na'a puke kinautolu 'o 'ave 'o fakahū Sea. Ko ia pē Sea mālō e ma'u faingamālie.

Eiki Tokoni Sea: Mālō. Kalake. Hoko atu 'etau

<001>

Taimi: 1055-1100

Eiki Tokoni Sea: ... ngāue.

Līpooti 'A'ahi faka-Fale Alea Ha'apai 12

Kalake Tēpile: Līpooti 'A'ahi faka-Fale Alea Ha'apai 12.

'Eiki Sea fakatatau ki he Tu'utu'uni 20 'i he Tohi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Fakataha 'a e Fale Alea 'oku ou faka'apa'apa mo loto hounga mo'oni heni ke 'oatu 'a e Līpooti 'o e 'A'ahi faka-Fale Alea ki he vāhenga Ha'apai 12 'a ia na'e fakahoko ia mei he 'aho 28 'o Siulai ki he 'aho ... mā valu.

‘Oku ou fakatauange ‘e tali pea fiemālie lelei ‘a e Feitu’u na pea mo e ... ‘o e ‘a’ahi kuo fakahoko ‘e he Fakafofonga Ha’apai 12 ki he faha’ita’u 2018.

Faka’apa’apa atu, fakamo’oni ki ai ‘a *Hon.* Mo’ale Finau, Fakafofonga Fale Alea Ha’apai 12. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Ha’apai 12 me’a mai.

Mo’ale Finau: Sea. Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea pehē ki he Hou’eiki ‘o e Fale. Sea ko u kole atu pē ki he Feitu’u na ke u ma’u ‘a e ki’i toenga miniti ‘e fitu ko ē pea mahalo ‘e kakato atu ai pē ‘eku līpooti mālō Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Me’a mai e Feitu’u na.

Fakama’ala’ala he Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Ha’apai 12

Mo’ale Finau: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pehē ki he Hou’eiki. ‘Eiki Sea ko u nofo ‘o fakakaukau ki he līpooti ko hono mahu’inga ke *note* ‘e he Pule’anga ‘a e ngaahi ‘ū fokotu’u pea mo e ngaahi me’a ko ē ‘oku ‘omi mei he kakai. Pea kapau ‘oku ‘i ai hano silini pea ‘oku fakahoko pea kapau ‘oku ‘ikai pea ‘oku ‘alu leva ia ki he ta’u fakapa’anga hoko. ‘Eiki Sea ko e ‘a’ahi ko eni ne u fakahoko hoku vāhenga ‘oku ‘i ai e kolo ‘e hiva. ‘A ia ko Holopeka mo Koula, Pangai, Hihifo pea mo Mo’unga’one, ‘Uiha, Felemea mo Lōfanga.

Ngaahi fiema’u vivili Ha’apai 12

‘Eiki Sea te u fakamatala fakalukufua pē he ko u tui ‘oku ‘i ai pē ngaahi fiema’u ia ‘oku tatau. Ko e fiema’u vivili ‘uluaki ‘a e vāhenga ko eni ‘Eiki Sea te u kamata pē mei he mo’ui lelei.

‘Oku ‘i ai ‘a e fokotu’u ko e polopalema ‘i he Falemahaki Niu’iu ‘Eiki Sea ko e ngaahi me’angāue ‘oku ‘ikai ke kakato. ‘O hangē ko e ngaahi me’a ki he faka’ata ko e naunau ki he nifo ngaahi nifo pea ‘oku kole mai ‘a e kāinga ‘Eiki Sea ke fakatokanga’i ‘e he Pule’anga. Kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano patiseti ke ne hanga ‘o *cover* ‘a e naunau ko eni ki Ha’apai pea ‘oku mau fakamolemole’i pē ‘Eiki Sea kae fokotu’u hano patiseti ki he ta’u fakapa’anga hoko.

‘Eiki Sea ko ‘eku lave ki he patiseti he ko e kamata’anga ‘eku fakataha kotoa pē ‘oku mau talanoa ‘Eiki Sea ki he pa’anga fakalukufua ‘a e fonua. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e māhino ‘aupito ‘i hoku kāinga ‘Eiki Sea ‘a e fiema’u mo e pa’anga kuo pau ke na fekau’aki. ‘Oku mau feinga foki ‘Eiki Sea ‘i hoku vāhenga ke mau fakatalatala atu ke mavahe mei homau ‘atamai ‘a e tangi ki he ngaahi fiema’u ‘oku māhino ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano pa’anga. Ko ia ai ‘Eiki Sea ko e fiema’u ko eni ‘oku fokotu’u mai pē ki he Pule’anga ke *note* hifo pē he ko u tui ‘Eiki Sea ‘oku ki’i lahilahi ‘a e nounou fakame’angāue ko eni he ko u fakatokanga’i pē he ngaahi līpooti kimu’a ‘a hoku vāhenga na’e ‘ohake ai ‘Eiki Sea.

Ko e fiema’u ‘e taha ‘Eiki Sea ‘oku kāinga ‘aupito ‘a e fiema’u ‘a Mo’unga’one pea mo Lōfanga, ‘Uiha mo Felemea. Ko e ki’i fiema’u ‘oku pehē ni. ‘Oku ‘i ai e ni’ihi ‘o kinautolu Sea ‘oku nau puke ‘i he mahaki ko ē ko e suka hūfanga pē he fakatapu pea mo e toto ma’olunga. Ke mea’i foki Sea ‘oku ‘i ai ‘a e kiliniki ia tu’o taha he māhina ‘oku fiema’u ke nau ‘i ai. Ka ko e ni’ihi ko ē he

ngaahi motu ko eni 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke nau lava 'o ma'u ha silini fe'unga ke nau lava 'o fai 'a e ngaahi fononga ko eni he tahi he fanga ki'i vaka ki Pangai. 'Oku māhino kiate kimautolu 'Eiki Sea ko homau ngafa fakatautaha ke mau lava 'o ma'u ha vaka. Ka 'oku to e māhino foki 'Eiki Sea 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ngaahi fāmili 'i he 'ikai ke tatau 'a e ma'u'anga mo'ui. Pea na'e fai e sio ki he me'a ko eni 'Eiki Sea pea na'e pehē ni 'a 'emau feinga ke mau solova 'a e polopalema ko eni 'Eiki Sea.

Ko e taimi ko ē na'a ku vahe ai 'enau sēniti faka-Fale Alea te u 'oatu pē fakatātā ko Mo'unga'one koe'uhī 'oku 'asi pē eni ia he'eku līpooti. Na'a ku 'eke kia kinautolu pē 'oku toko fiha 'a e ni'ihi 'oku puke 'i he mahaki ko eni 'Eiki Sea. Na'e fakamatala kiate au 'oku 'i he toko 10 tupu. Pea 'eke kia kinautolu ko e hā ha founa te nau a'u ki Pangai māhino 'aupito 'Eiki Sea polopalema he ko e vaka ia 'oku pa'anga ia 'e 360 'a 'ene folau ki Pangai mo e foki. 'Oku māhino 'Eiki Sea he 'ikai ke ma'u ha silini. Pea na'a ku hanga 'o tuku ki he ni'ihi ko eni 'Eiki Sea kia Kava Mo'unga'one ko e tangata'eiki ko e ta'u 80 tupu pea mo e ni'ihi 'o e kāinga. Na'a ku tukuange ke nau 'omai hanau tali. 'Omai ange hanau fakakaukau ko e hā ha founa 'e lava ke tokoni'i e ni'ihi ko eni ...

<002>

Taimi: 1100-1105

Mo'ale Finau: Ke 'oua 'e miss 'enau sivi 'enau sivi tu'o taha 'i he māhina Sea, he 'oku mahu'inga . Ko e fokotu'u na'a nau 'omai Sea, pē 'e lava pē 'o to'o mei he ki'i sēniti ko ē 'o e vāhenga . 'oatu mei he Fale Alea.

Sea, na'a ku fiefia lahi he 'oku lava pē 'o feau 'a e fiema'u ko eni Sea. Ka na'a mau hanga leva 'o fokotu'u he fo'i sēniti he māhina fe'unga mo e pa'anga 'e 3afe 6ngeau (3600)'i he ta'u kakato. Mei Mo'unga'one ki Pangai. 'Uiha mo Felemea, ki Pangai, Lofanga ki Pangai. To'o pē meihe honau 'inasi. 'Eiki Sea, ko u tui 'oku fe'unga pē lava leva 'a e palopalema ko ia Sea. Ka 'i he taimi tatau 'Eiki Sea, na'e fehu'i mai 'e ha ni'ihi . Pē 'oku 'i fē 'a e Potungāue Mo'ui ? Pē 'oku lava nai ha fa'ahinga tokoni ke 'alu ai ha 'Ofisa mei Pangaimotu 'o fai 'a e ngāue ko eni. Ko e tali ko ē na'a ku fai 'Eiki Sea. Na'a ku talaange . 'Oleva ke u foki 'o vakai'i 'a e Pule'anga 'Eiki Sea, pē 'oku 'i ai ha silini pehē 'i he Patiseti. He 'oku peheni. Kapau te tau fakatotolo ki he Patiseti na'e 'i ai ha silini pehē ke 'alu ha 'ofisa 'a e motu ki he ngaahi fiema'u ko eni, kae 'ikai . Ko e tali ki ai 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai 'a e tōnounou, he na'e 'osi fakapatiseti'i. Pea na'a ku 'eke Sea, ki he me'a ko eni 'ikai ke u ma'u ha tali lelei. Faka'amu ange pē ke ne talamai 'oku 'ikai ha Patiseti ke ne *cover* ha 'ofisa mo'ui. Fakatonuhia'i kae 'ikai a'u 'a e ni'ihi ko eni kihe ngaahi motu Sea.

Tokanga ki he toki ngaue'aki lea fakapilitānia he kalasi 3

Ko e taha 'a e fiema'u Sea, fekau'aki mo e ako fakalukufua. Na'e 'ohake 'e ha ni'ihi 'Eiki Sea, 'i hoku vāhenga 'a e Silapa. Pea kou kole pē ki he Minisitā Ako ke ne *note* pē kae toki 'ai. Pehē 'e he ni'ihi ko eni 'oku tui pe 'oku 'i ai 'a e tafa'aki 'oku tuku ai. Sio pē ki he anga 'enau fakakaukau. Na u pehē ko e 'uluaki ia. 'Oku 'ikai ke totonu ke toki fai 'a e lea fakapilitania pe ko e *English* 'Eiki Sea, 'i he Kalasi 3. Ko e 'uluaki ia. Pehē 'enautolu ia 'oku sai ange ke tau foki pē kitautolu ki he kamata'anga hangē ko 'etau ako . Na'a tau hūmai pē 'o fāfā holo pē 'I he

A,B,C.pea kamata pē ke ma'u ha'atau ki'i 'ilo 'o faai atu ai pē. Pehē 'e he ni'ihi 'i hoku vāhenga Sea, ke tau foki ki he fo'i silapa ko ia.

Ko hono ua fekau'aki mo e akó Sea. Hangē ko e me'a na'e lave ki ai 'a e Fakafofonga mei Niua. Pea ko u tui kuo kakato ai pē 'ene Līpooti 'i he Tokamu'a 'i he Ako Tokamu'a Sea.. 'Oku fokotu'u mai hoku vāhenga ke hoko ia ko e silapa tu'uma'u 'a e Potungāue Ako. 'Oua 'e to e 'ai ke to e kumi ha ni'ihi 'i he Komiuniti 'o hangē ko e me'a ko ē na'e fai ki ai 'a e lave. Fakahela ia! 'Ai kapau 'oku mahu'inga 'a e *foundation* pē ko e fakava'e 'o e ako 'i he fonua ko eni hangē ko 'eku tui 'Eiki Sea. Hū mai ki he silapa ako tu'uma'u pea fakapa'anga fakafaiako 'oatu mo honau fale mo e me'a kātoa, he ko e fatongia ia 'o e Pule'anga Sea.

Ko hono tolu fekau'aki pea mo e Ako Sea. Na'e 'ohake 'i hoku vāhenga. 'Oku pehē 'oku ako ta'etotongi 'i Tonga ni, 'alu mei he Kalasi VI, 'alu ki he Foomu 1 ki he Foomu 2 'a e ngaahi *Middle School* ko ē 'a e *Junior High School* ko ē 'a e Pule'anga. 'Oku fokotu'u mei hoku vahenga Sea. Ke pehē mo Ha'apai kau atu ki ai m o Niua, 'Eua mo Vava'u.

'Eiki Tokoni Sea: Fakafofonga! Koe'uhi ko 'etau taimi. 'Oku 'i ai pē 'etau Tu'utuuni ka tau mālōlō. Mālō 'a e me'a mai.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<004>

Taimi: 1125-1130

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea. (Lord Tu'ilakepa)

'Eiki Tokoni Sea: Hou'eiki mālō ho'omou laumālie tau to e a'u ki he pongipongi ho'atā ko eni. Hangē ko ia ko e me'a 'oku mou mea'í, na'a tau mālōlō 'oku ou tui 'oku 'i ai e taimi ke fai ai 'a e mālōlō, ko 'etau Tu'utu'uní ia. Hoko atu 'etau feme'a'akí, 'ikai ke u to e fakalōlōa, fai'aki pē 'etau fakatapu 'aneuhú, ka ke mea'i pē 'a e founa ke ke ngāue'akí. Me'a mai Fakafofonga Fika 12 ka tau hoko atu. Ha'apai.

Mō'ale Fīnau : Mālō 'Eiki Sea. Te u hoko atu Sea 'i he ki'i Lipooti. 'Oku 'i ai pē 'a e ki'i me'a na'e ngalo ke u 'ohake 'anenai ...

<008>

Taimi: 1130-1135

Mo'ale Fīnau: na'a ku lave foki 'anenai ki Mo'unga'one ki he vaka, faka'amu pē ke 'ilo'i pē 'e Felemea mo 'Uiha mo Lofanga 'oku nau kau mo kinautolu he, 'i he vaka ko eni 'oku totongi 'a ē nau lave ki ai 'anenai 3600 'i he māhina ke 'ave 'enau fokoutua he suka ki hono sivi ko ē kiliniki. Pea ko e sēniti ko ia 'Eiki Sea ne mau loto taha 'oku to'o ia mei he sēniti ko ē fakalukufua ko ē 'a e kosilio. 'Ikai ke ue'i 'enau sēniti faka-Fale Alea 'a nautolu ko ē 'oku vahe atu ko ē ki he 'enau fiema'u. 'A ia ko e kongia ia 'oku loto ke fakamahino.

Tokanga ke tatau Ha'apai mo Tonga 'Eiki ako ta'etotongi fānau a'u ki he foomu 2

Ko e foki mai ki he ako 'Eiki Sea nau ngata 'anenai 'i he totongi ako, kapau 'oku mo'oni pē 'a e 'ikai ke totongi ako 'o a'u ki he *Form 2* 'a e ngaahi *high school*, 'a e *junior high school* ko ē 'a e Pule'anga. Pea 'oku ou tui Sea 'oku 'i ai e totonu ia ke kau mai mo e ngaahi vahefonua ke a'u ki he ta'u ko ia 'uhinga ke tatau pea mo Tonga 'Eiki ni 'Eiki Sea.

Fokotu'u ke faka-Tonga ngāue'aki he pepa sivi hu ki he kolisi

Ko e ki'i me'a pē 'e taha fekau'aki mo e ako 'Eiki Sea ko e fokotu'u pē eni ia mei he kāinga ko e sivi hū ko ē 'a e lautohi 'oku fai fakapilitānia, 'oku fokotu'u mai he kāinga Sea ke foki ia ki he faka-Tonga. Sea nau ki'i faingata'a'ia he fokotu'u ko eni 'i he, 'oku ki'i faingata'a'ia he ko e 'uhinga 'oku te'eki ai ke u, 'ikai ke u hanga 'o fu'u māa'usia ko u tui au na'e fu'u ma'olunga ange kau fakataha ia he motu'a ni 'Eiki Sea 'enau 'omai e fo'i fakakaukau, ke foki ko ē 'o faka-Tonga ko ē 'a e fehu'i ko ē sivi. Pea 'i he'ene pehē 'Eiki Sea 'e *unfair* 'aupito ke u hanga au 'o fokotu'u atu ki he Pule'anga ke pehē ko e me'a ia ke fai ka ko u hanga pē 'o 'ohake na 'oku 'i ai ha fa'ahinga mo'oni 'i he tu'unga fakaako mo faka'atamai fekau'aki mo 'etau lea 'i he fa'ahinga ta'u ko 'eni mo 'enau hiki atu ko ē ki he *Form 1* na 'oku 'i ai ha lelei. Pea kapau 'oku pehē 'e he Pule'anga ke 'omai e motu'a na'a ne 'omai e fokotu'u ko eni na 'oku 'i ai ha'ane fa'ahinga 'ilo 'a'ana taukei ke 'omai ke 'oatu ke fai ha fetokoni'aki ai.

Tokanga ke malu'i kau'āfonua Tonga ke malu

Sea te u hoko mai ki he fiema'u 'e taha 'o e vāhenga 'Eiki Sea ko e *border protection* mo e kasitomu. Ko e, mea'i pē Sea na'e 'i ai e ki'i faingata'a na'e hoko 'i Ha'apai 'i he *drugs* na'e ma'u 'i he taha 'o e ngaahi 'iote. Pea 'oku kole mai he kāinga Sea ke ki'i fakamāmalōhia mai e tafa'aki ko 'eni mei he tafa'aki 'a e kau polisi. Ko e ki'i me'a 'e taha 'Eiki Sea ko e fekau'aki pea mo e *drugs* 'oku kole mai e kāinga ia ke tuku ange mu'a ha 'ū la'itā 'īmisi tā 'a e kau tama ko eni 'oku *involve* he *drugs* 'o 'oange ia ki, 'uhinga ke nau sio, mea'i pē Sea 'i muli 'oku 'oatu foki ha me'a ko eni ke lava ke tokangaekina pea *aware* e kakai ka ko u 'ohovale hono 'omai he kāinga 'a e fokotu'u ko eni ko u pehē ko e fu'u fokotu'u ko eni Sea ko u tuku atu pē au ki he Fale ni.

Tokanga ki he mamafa totongi uta vakatahi

Ko e ki'i me'a mahu'inga 'e taha 'Eiki Sea fekau'aki pea mo e totongi uta, me'a mahu'inga eni 'Eiki Sea he 'oku kau kātoa heni hoku vāhenga pea 'e pehē pē mo e ngaahi vahefonua kātoa 'Eiki Sea tautautefito ki Ha'apai ki he totongi uta 'o e (*hūfanga pē he fakatapu*) ko e, te u 'oatu pē fakatātā. Ko e tangai te'emoa 'a ē ko ē ki he *fertilizer*. 'Oku pa'anga 'e 7 'Eiki Sea 'a hono fakatau e tangai 'e taha 'i he *Nishi* mahalo pē. Ko hono totongi ko ē vaka 'oku pa'anga ia 'e 15. Sea 'oku 'ikai to e fie hū ha, ha taha ia hoku vāhenga ha'ane tangai he ko e 'uhinga 'oku lahi ange totongi vaka ia 'i he sēniti 'oku 'ikai ke ma'u ha tupu pea ko ia 'oku kole mai he kāinga ke to e fai angē ha sio ki heni 'a e Pule'anga pea ko fē va'a ko ē 'oku kaunga ki ai. Ke 'osi eni pea fai mai ha'amou lave pē ko e fika'i 'e hai 'a e me'a ko eni. Foki 'eku fakakaukau 'Eiki Sea ki he me'a ko ē na'e 'ohake ko ē ki he kava na kuo taimi 'Eiki Sea ke tau hanga 'o, hangē kiate au nau fanongo he

fakataha ko e size ko ē ‘o e puha hangē na’e angamaheni ‘aki, fēfē leva kapau ko e puha 4x4 ka ko e niu motu’u, puha 4x4 ko e puaka ‘e 5 ‘oku ‘i loto? ‘A ia ‘oku na value kehekehe. Na ko e ‘uhinga ia na’e fai ai, ‘oku fai ai ‘e he Malini ‘a ‘enau hanga ko ē ‘o *price* ko ē ‘enau totongi, ‘oku ‘uhinga lelei pē ia ‘Eiki Sea ki he kāinga ko ē ‘i Ha’apai ka ‘oku nau kole mai ke to e fai angē ha to e ki’i fika’i ‘o e pa’anga ‘e 7 mo e pa’anga ‘e 15.

Palopalema misini tā maka ‘i Ha’apai

Ko ia Sea ko u ‘ohake e me’a ko eni ke tokangaekina. Ko hono hoko ‘Eiki Sea ko e maka, ko e naunau ko eni he maka ‘oku fu’u palopalema ‘i Ha’apai pea ko u kole fakamolemole pē heni ki he kau ngāue ‘i Ha’apai ‘oku ‘ikai ko hano tukuaki’i kinautolu ka ko e mīsini momosi ‘osi ta’e’aonga pē ia. Talu pē ia mei fuoloa na’e ‘ikai pē ke sai e mīsini ko eni ‘Eiki Sea pea ‘oku tu’u ai ‘emau ngāue lolotonga lele langa e falemahaki ‘Eiki Sea ‘oku palopalema. Mahalo ‘e ‘ikai ke ‘osi ia ki hono taimi na’e ‘ai ke ‘osi ki ai ‘Eiki Sea.

Palopalema uafu ‘Uiha, Mo’unga’one mo Lofanga

Ko e, ko hono faka’osi ko e uafu ‘o ‘Uiha ‘e Sea pea mo e uafu ki Mo’unga’one mo Lofanga.

<009>

Taimi: 1135 – 1140

Mo’ale Finau: Ka ko u ki’i tokanga makehe ki ‘Uiha ‘Eiki Sea, talu si’enua fononga mai mo e palopalema ko eni ‘oku ki’i fuoloa kiate au ‘oku ki’i ‘ova. Pea ne fai e kole ‘a e motu’a ni ki he ‘Amipasitoa pea na’e fakahā mai ke ‘oange ha *proposal* ‘Eiki Sea ke ‘ave ki he ki’i kolo ko eni ko *Dongguan City* he ko *Dongguan City* ko e *sister city* ia ‘o Ha’apai na’a nau langa ‘emau *sidewalk*. Pehē he ‘Amipasitoá, he ko e *project* ko eni ‘e nofo ia ‘i he 1 miliona ki he 2 miliona. Pea ‘oku ‘i ai e fakatu’amelie ki ai ‘Eiki Sea ka ko u ‘oatu pē ko e ‘uhingá ko e kāingá ‘oku ‘i ai e faka’ilonga lelei hangē ko e laú, tali mo e fakatu’otu’amelie, lava pē ke ai hono tapuaki ‘Eiki Sea.

Tokanga ki he manifi valitā he tanu hala

Pea mo e ngaahi halá, ‘ikai ke u to e fu’u lave ki ai, lolotonga lele ngaahi tanu hala he taimi ni. Pea ‘oku ‘i ai e palani ‘a e potungāue ko eni ‘a e *MOI*. ‘Oku ai e ngaahi hala ‘oku ‘osi faka’ilonga’i kuo pau ke tanu ia he ta’u ni pea valitā. Ko e kolé pē ki he Pule’angá mo e ngaahi kautaha ko ē ‘oku nau fai e valitā ke ki’i tahataha hake valitā ha ki’i senitimita ‘e 1 pē 2 ‘Eiki Sea koe’uhí he ‘oku ‘i ai e ngaahi hala ‘oku ‘osi pē hono fana e valitā, ‘asi hake musié ia, ō atu e kāinga ia ‘Eiki Sea, fu’u manifi ‘aupito.

Ko ia ‘Eiki Sea ko e lipooti ia ‘oku ‘atu ‘e he motu’a ni fakalukufua mei he kāinga ‘o e Ha’apai 12. Kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘e ngalo ‘iate au, ‘oku hā pē he lipooti. Ka ko u ‘atu heni ‘a e fakamālō, tuku atu pē he ngalu’eá, Kava Mo’unga’one pea mo e kau tangata’eiki pehē ki Vahe Lifuka, Hou’eikí ‘o e fonuá pehē kia Fana Lofanga, kau ‘ofisakolo vahe Pangai, kau pule fakavahe mo e kau matāpule ‘a ‘Ene ‘Afió. Kuo lava ‘etau fatongiá, fakafeta’i ki he ‘Otua kuo mou tokoni, lava ‘etau konifelenisí, ‘a ē na’e ui he ‘Otu Ha’apai ko e konifelenisi fakafonua. Na’a mau hanga ‘emautolu ‘o liliu pea u talaange ki he kāingá ko e konifelenisi ko eni ko e konifelenisi ia ‘a e Fo’i

‘One’oné. Pea na’e ‘i ai e laumālie makehe ‘Eiki Sea na’e ‘omi ‘e he kāinga. Ko e tapuakí mo e hā ha ngaahi me’a, ko u hanga ‘o hingaki kotoa ki he kāinga Fo’i ‘One’oné. ‘Ofa atu Sea mālō e ma’u faingamālie. Fokotu’u atu Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Fokotu’u pea poupou ka koe’uhí ko ‘etau maama ‘oku me’a mai ‘Eiki Minisitā Ako.

Tali Pule’anga ‘ikai ha filifilimanako he silapa ako e fonua

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Pea ko u kole ke u hūfanga he ngaahi tala fakatapu kotoa pē kuo aofaki ‘i he Fale fakataha’anga ‘eiki ni. Kae ‘atā mu’a ke tali atu ‘a e ngaahi fiema’u ‘a e kau Fakafofonga. ‘Oku ‘i ai e Va’a Fa’u Silapa ‘a e Potungāue Akó. Pea ‘oku fa’u ai e silapá ke ngāue’aki tatau ‘e he ngaahi ‘apiako kotoa pē ‘o ‘ikai ke ‘i ai ha filifilimānako. Ko e silapa ko ē ‘oku ngāue’aki ‘i Tongatapu, ko ia pē ‘oku ngāue’aki ‘i Vava’u, ko ia pē ‘oku ngāue’aki ‘i he Ongō Niuā. Ko e ‘uhinga ‘eku talanoa, pea ‘oku ‘i ai mo ‘etau Kolisi Faiako ‘oku teu’i ai ‘etau kau faiako ke nau ō atu ki he ngaahi ‘apiakó mo e ‘ilo tatau ke fai’aki e ako’i ‘o ‘etau fānau. Ko e ‘uhinga ‘eku fakahoha’a pehē ní Sea, ko e Fakafofonga ko eni he Ongō Niuá, ko e ako he *GPS* Tafahí, ‘o hangē ko e me’a ko eni ko u fakamatalá, ko e silapa mo e kau faiako tatau pē ki he ngaahi ‘otu motú hono kotoa. Me’a mai pē ia mei Tafahi, Niuatoputapu, Vava’u, Ha’apai fakalaka mai ‘i ‘Eua, hū ki he Fale Alea ‘o Tonga. Ko e fakahaa’i ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha filifilimānako ‘i he fa’u silapa mo e teu tangata ki he kau faiako ‘a e Pule’angá.

Ko e ngaahi me’a ko eni ‘oku fai ki ai e tokangá. ‘Oku ou ongo’i ‘aupito ‘a e fakatangi ‘oku fai mai mei he Piu ‘o Tafahí. Pea ‘oku fai e tokanga ki he Ako Tokamu’á. Pea tuku mu’a Sea ke ma talanoa maua ki ai mo e Fakafofongá ke feinga ke solova e palopalema ko iá. Ko e me’a na’e tokanga ki ai mei Ha’apai ki he lea faka-Pilitānia. Kuo ‘osi ‘i ai ‘a e tu’utu’uni ia ki he leá, kuo ‘osi fakapaasi ia ‘e he Kapinetí. Pea na’e fa’u eni ‘e he kau mataotao ‘o e leá, *linguistic*. ‘A ia ko e fakakaukaú ko e malava ‘e he ki’i tamasi’i mo e ki’i ta’ahine akó ‘o mapule’i lelei mo ngāue lelei’aki ‘a e ngaahi founga ‘o ‘ene lea tefitó. Pea ‘e faingofua leva ki ha fa’ahinga lea pē ke ne ako ki ai. Lea faka-Siaina. ...

<001>

Taimi: 1140-1145

‘Eiki Minisitā Ako: ... kuo lahi ‘etau kau ‘alu ‘o ako pea ‘oku nau foki mai mo e lea faka-Siaina ko e founga ko ‘eni lea faka-Falanisē, lea faka-Siapani. Ka ko e tu’utu’uni ko e *language policy* kuo ‘osi paasi ia ‘i he Pule’anga pea ko e tokanga ko eni ‘oku fai mai ‘e he Fakafofonga tuku mu’a ke to e fai ha sio ki ai mo ha vakai ki ai. ‘A ia ko e tu’utu’uni ko ia ke ngāue’aki ‘etau lea. Pēseti ‘e 100 ‘i he kalasi ‘uluaki pea toki fakaholoholo atu ai ‘o toki kamata ke fakahū mai ‘a e ... *skills* ‘o e lea faka-Pilitānia he kalasi tolu pea ‘oku ‘alu pehē ai pē ‘o tukutuku atu ai pē ‘o a’u ia ki he foomu fitu kuo ngāue’aki e lea faka-Tonga ka ko e tefito’i fakakaukau ia. Ko e, na’e ‘i ai e lave ki he silapa tokamu’a. ‘Io kuo ‘osi fa’u e silapa tokamu’a ia ‘e he potungāue. Pea kuo ‘osi fakahū mo e kau ako ke ako’i kinautolu ke nau ō ‘o faiako ‘i he ngaahi ‘apiako tokamu’a. Ko e ta’u ni ‘e tānaki tu’unga ai ‘a e toko 17 ma’u mata’itohi *BA* ‘i he ako tokamu’a pea kuo ‘osi fa’u mo e ngaahi silapa ki ai. Pea ‘oku ‘i ai pea mo e ngāue ‘a e potungāue ke sio ange pē ‘e malava ‘e he Potungāue

Ako ke fokotu'u ha'ane ako tokamu'a ke pailate'i ke kamata'i 'aki 'i he ta'u fo'ou. Kapau 'e lava ke fokotu'u ha 'apiako tokamu'a 'e taha 'i Tongatapu, Ha'apai, Vava'u ke sio ange ke vakai'i.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e Lao e Ako ke ako fānau mei he ta'u 4-18

Na'e 'i ai 'a e tokanga mai ki he lau ko eni ki he totongi ako. Ko e Lao 'o e Ako ko e ako ta'etotongi fakamālohi'i *compulsory* mei he ta'u fā ki he ta'u 18. Ko 'ene tu'u he taimi ni hangē ko 'eku fakahoha'a 'aneni. Ko e fa'ahinga ko eni 'oku sivi hū he taimi ni nau ta'u 11 pē 12 māhina 'e tolu pē māhina 'e fā. 'A ia te nau hū leva nautolu ki he kōlisi 'o foomu *one* tau pehē pē ta'u 12, foomu *three* ta'u 13. Ko e Lao 'o e Ako ko e ako ta'etotongi mei he ta'u fā ki he ta'u 13 ka 'oku tau totongi ako kitautolu.

Ko ia ai na'e fai na'e fakakaukau ai 'a e Hou'eiki Minisitā kimu'a 'iate au ke fokotu'u 'a e ngaahi ako lotoloto koe'uhí ke pailate'i pē 'e lava 'e he Pule'anga ke fakaako'i kātoa 'o hangē ko e ta'u ko eni 'oku tuhu'i mai 'e he Lao 'o e Ako. Ka ko 'ene tu'u he taimi ni talu 'eku hoko mai ki he tu'unga ko eni 'oku te'eki ai ke malava koe'uhí ko e ivi fakapa'anga 'a e Pule'anga. Ka ko e 'uhinga ia ko e 'uhinga ia hono fokotu'u ko ē 'o e ngaahi ako lotoloto koe'uhí na'a lava ke a'usia fo'i founa ko ia.

'E Hou'eiki ko e ako ko e Lao ko eni e Ako ko 'eku 'ilo lelei ko e fatu ia 'e he 'Uluaki Fā ke ako'i 'a e tangata Tonga mo e fefine Tonga hangē ko e me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Nōpele fika ua mei Vava'u. Ko e malanga ia 'Ene 'Afiō 'i Mapu 'a Tonga 'auha hoku kakai ko e māsiava 'ilo pea ko 'ene finangalo eni ke ako 'o 'ikai totongi 'a e fānau ako. To e hoko mai mo Tupou V 'o ne 'omi mei he ta'u fā 'o to e fao'i ia mei he ta'u 12 ki he ta'u 18. Kae mahalo ko e ki'i me'a pē ia ko u lava 'o tali atu 'i he taimi ni ki he tokanga ko eni 'oku fai mai mei Niuatoputapu mo Niuafou'ou pea pehē ki Ha'apai. Mālō Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō Minisitā. 'Io ko e Fakafofonga fika 11 mei 'Eua me'a mai.

Kole ki he Pule'anga tokoni ki he me'angāue momosi maka Ha'apai mo 'Eua

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea fakamālō ki he Tongatapu 3 kae 'uma'ā 'a Ha'apai 'i he līpooti faka'ofa'ofa 'oku tau onгона he pongipongi ni 'a e ngaahi fiema'u vivili 'a e ngaahi vāhenga ko eni Sea. Sea ko e ki'i me'a pē taha ko u tokanga ki ai līpooti ko eni fekau'aki mo Ha'apai Sea ko e mīsini momosi maka 'Eiki Sea. Pea ko e mo'oni e mo'oni 'a e fu'u faingata'a'ia lahi ko eni 'oku tōfanga ai 'a e vahe Ha'apai pea 'oku 'ikai ko Lifuka pē. Ko e 'ū langa kotoa pē mei he 'ū 'otu motu kuo pau ke nau ōmai ki Pangai. Ko e makamaka he taimi ni 'oku fētuku atu ia mei Tonga 'eiki ni. 'Asinga ai e to'e mo e lāunga 'a e kakai he mamafa ko ē fēleti. Fētuku atu mei Tonga 'eiki ni Pangai toki fai ai ...

<002>

Taimi: 1145-1150

Tevita Lavemaau: ... to e fetuku mei ai. Sea, ko e fatongia totonu eni 'o e Pule'anga ke fakahoko 'a e ngāue ko eni, ke nau tokoni ki he kakai 'o e fonua. Ko e langa fakalalakaka ko ē 'o e Vahe Ha'apai 'i he fakapisinisi ngaahi fiema'u faka'api ke langa. 'E 'alu ia ke lahi ange 'i he kaha'u.

Pea ko e mo'oni 'e mo'oni eni. Pea ko e faingata'a ko eni ka 'ikai ke ala atu 'a e Pule'anga. Ko e me'a pē he 'ikai 'e hoko ko e ala mai 'a ha taha tua'ā pē ko e sekitoa taautaha, tau fakamālō 'oku mahino pē foki 'a e totongi ia 'e fu'u mamafa ange. Ko ia 'oku ou kau fakataha au mo e Fakafofonga Ha'apai, he kole matu'aki fakamāatoato mo'oni ki he Tokoni Palēmia. Mou fakamolemole 'o tokoni mai ki he faingata'a 'o Ha'apai. Kuo mālō eni kuo 'osi atu 'a e ngaahi tokoni ki he Uafu. Na'a tau 'i Ha'apai 'i he Konifelenisi. Toki fetuku ange pē 'a e maka mei Tonga ni...

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i fakamolemole ko 'etau Tohi Tu'utu'uni. 'E tali ke tokoni mai 'a e 'a e Tokoni Palēmia? Kau ki he me'a ko ena 'oku ke me'a ki ai?

Tevita Lavemaau: Ki'i miniti 'e taha pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Miniti pē 'e 1 'osi pē pea fakafoki atu leva ki he Feitu'u na.

Tevita Lavemaau: 'Oku pau pē ke foki atu ki he Feitu'u na he ko e Feitu'u na 'oku pule ki he ngaahi me'angāue mamafa. Pea ko e 'uhinga ia 'a e tu'u ko eni 'Eiki Sea, ko e pou pou pē ki he kole 'oku fai 'e Ha'apai. Pea 'oku 'ikai ko Ha'apai pē 'Eiki Sea. Ko e Vahefonua 'Eua, 'oku nau faingata'a'ia tatau 'i he palōpalema tatau. Ko e fiema'u fo'i maka ko ena 'a e kāinga 'oku fetuku atu pē mei Tonga 'eiki ni. Ko ia 'oku 'oatu 'a e kole mo e kole fakamāatoato ki he 'Eiki Tokoni Palēmia. Fakamolemole pea ke 'eiki pē ala mai 'o tokoni faingata'a'ia 'a e kakai 'o e fonua. Tokoni mai ki he me'angāue ko eni, fokotu'u he 'oku 'i ai pē 'a e fu'u maka ko e 'uhinga ke tokoni ki he fakalakalaka 'a e fonua pea tokoni foki ki he langa 'a e kakai ki he teu'i fonua 'oku fai. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō! Me'a mai 'a e Tokoni Palēmia.

'Eiki Tokoni Palēmia: Mālō Sea. Tapu pea mo e Feitu'u na pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. Ko e tokoni pē ki he Līpooti ko eni 'o e Ha'apai 12 pea mo e fokotu'u fakakaukau ko ia 'a e Fakafofonga 'Eua. 'Oku tau laumālie tatau kotoa 'i he fiema'u ke fakakakato 'a e ngaahi naunau ke fakahoko 'aki hotau loto 'a e tanu hotau hala. Pea ko e lele mai 'a e motu'a ni, na'e mahino 'aupito pē ia 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Potungāue mo e ngaahi fokotu'utu'u ngāue ia na'e fokotu'utu'u mai mei mu'a. Pea 'oku muimui'i lelei pē 'e he motu'a ni. Ko 'etau talanoa ko ē ki hono *build* mo hono fakaivia 'o e *private sector* 'oku kei peseti 'e 100 'a e pou pou atu 'a e motu'a ni. Ko e kaveinga ngāue ia na'e 'omai pē mei fuoloa. 'A ia ko 'etau ngaahi ngāue lalahi 'oku 'ave ia kitu'a ki he ngaahi kautaha lalahi ki he kau pisinisi ke nau fakahoko. Ko e ngaahi ngāue iiki ko eni 'oku tau lahi to'o taimi 'i he feme'a'aki ki ai ki hono tanu 'a e ngaahi hala komiuniti 'oku fai 'a e lelei taha 'a e motu'a ni ki hono fakamā'opo'opo 'o e fatongia ko ia, ke tau lave kotoa ai kitautolu Sea. Pea 'e lava pē ke tokoni mai 'a e ni'ihi ko eni na'a nau hoko ko e kau 'Eiki Minisitā 'i he ngaah ta'u kimu'a atu.

Na'e 'i ai 'a e fokotu'utu'u na'e 'osi 'i ai pē ia 'i he Potungāue ko e *Road Maintenance Fund*. Ko e fokotu'utu'u lelei eni na'e palani'i mai mahalo 'i he 2010,11, 12. Kaikehe na'e fai 'a e toutou kole ki he Pule'anga ke fakaivia 'a e polokalama ko eni he te ne lava 'e he polokalama ko eni 'o tanu lelei 'a e ngaahi hala 'i he komiuniti pea mo e ngaahi hala lalahi.

Ko e ta'u kotoa ko hono 'oatu 'a e kole ko eni, pea ko u tui na'e mea'i pē 'e he Fakafofonga mei 'Eua, 'i he taimi na'e 'Eiki Minisitā Pa'anga ai. Ko u fakamālō pē ki he Minisitā Pa'anga 'o e 'aho ni. Ko e toki 'Eiki Minisitā eni kuo ne tali lelei 'a e fokotu'u ko eni ke fakahoko 'a e *RMF* mahalo 'oku mea'i pē 'e he Fakafofonga Vava'u 15. Mahalo ko ia na'a ne fokotu'utu'u 'a e polokalama ko eni fakataha mo e *World Bank*.

'A ia ko e fokotu'utu'u ko eni he 'ikai ke tau to e ... ke tau ngāue fakafo'i *project*. Ke tau palani'i 'a e ngaahi hala ke tanu, 'osi pea tau tali ai ki he *procure* 'osi pea tau tali ai ki hono *fund* pea mo hono *budget*. Pea fakahoko 'a e ngāue 'osi pea tau to e hoko mai 'a e vilo hoko, 'o tau lahilahi taimi 'i he tu'u holo 'i he ngaahi *process*. Ko e konga ia 'o e Kaveinga Ngāue 'o e *RMF*, ko hono fakapapau'i 'oku lelelele pē 'a e tanu hala 'i hono vakavakai'i mo hono fokotu'utu'u ha ngaahi *Revolving Fund* pea mo e ngaahi fokotu'utu'u kehekehe pē, ke 'oua pē na'a 'i ai ha taimi 'e ...

<004>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Tokoni Palēmia: ... fakamoleki ai 'i he 'etau polokalama tanu hala ko e taimi ko ē 'oku tau tuku taimi ai ke fai 'a e *procure*, ke fai 'a e ngaahi *assessment* pea mo e ngaahi savea fakatekinikale ko eni 'a e kau 'enisinia. Ko e me'a pē foki ia 'oku pau ke fai 'oku pau ke fakapapau'i 'a e *safety* mo e taau ko ē 'a e ngāue. Kaekehe ko e fokotu'utu'u ko eni ko ē 'o e *RMF* 'oku ou fakamālō ki he ngaahi Pule'anga ki mu'a atu ko hono fokotu'utu'u mai 'a e fokotu'utu'u ko eni, pea 'oku ou fakamālō lahi ki he 'Eiki Minisitā 'o e 'aho ni ko hono faifai ange pea ne tali, 'i he 'ene pehē 'oku 'i ai leva mo e fokotu'utu'u ke 'omai 'a e ngaahi *crusher* hangē ko e me'a ko ena na'e me'a ki ai 'a 'Eua, kuo 'osi tū'uta mai 'a e ki'i *mini crusher* ki he Potungāue mahalo ko e uike kuo 'osi pē ko e uike atu, 'i hono fakangofua mai ko eni ko ē ko ē 'i Niua ke kamata mai mei Niua, 'oku *mobile* pē, 'oku 'ikai ke to e fakaheka taulani pē 'e to e *trailer* ke fetuku 'e 'alu kamata mai mei Niua mo e ongo Niua mahalo te na taki māhina 6 ai, ko e hā 'a e lelei taha mo e lahi taha 'a e hala te tau te tau malava 'o faka'aonga'i 'i he taimi ko ē 'e 'iai ai ki'i *mini crusher* ko eni 'o fononga mai ai 'a e *crusher* mei Vava'u, Ha'apai 'o foki mai ki Tonga ni. 'I he taimi tatau 'oku ou to e fai 'a e fokotu'utu'u ke to e kumi pē mo ha to e *crusher* 'e taha ki Tongatapu ni.

'I he tu'u ko ē 'o 'etau ngaahi *quarry* mo 'etau ngaahi polokalama tanu hala 'i Tonga ni, 'oku 'ikai pē ke to e 'i ai ha *crusher*, ko e taha pē 'i Ha'apai ka ko e hangē ko e lau ko e mālō ka ma'u ha loli 'e taha hono momosi mai 'i he 'aho. 'Oku 'i ai foki mo e ngāue ia 'oku fai ko hono langa ko eni 'o e falemahaki ko eni 'i Ha'apai 'oku palopalema 'aupito, palopalema pē mei he *crusher*, pea mo 'etau fu'u maka, 'oku tuai 'a e ngāue ko hono 'omai 'a e ngaahi maka ko ē 'oku fiema'u 'e he kautaha langa ke leleaki'i 'aki 'etau ngāue mo 'etau langa fakalakalaka ko eni 'i Ha'apai, pea 'oku pehē pē mo Tonga ni kātoa ko e faka'amú ia hou'eiki ke pehē, ko 'etau faka'amú 'oku 'i he nima ko ē, ko 'etau me'angāue mo hotau ivi ngāue 'oku 'i he nima ko ē.

Ko 'etau faka'amú ke faifaiange pea a'u ki ha taimi 'oku na fetaulaki pea na felea'aki pea na femahino'aki pea na fepikinima, kā ko 'etau faka'amú 'oku 'i hē mo 'etau 'amanaki ko 'etau me'a ngāue mo hotau ivi ngāue 'oku 'i hē, ko e tōnounou mo e masiva tau lave'i kotoa pē ki ai, 'oku hangē ko 'eku lave 'anenai ki he *RMF*, 'e lava 'e he *RMF* 'o 'omai ha ngaahi me'angāue pea ko eni 'oku 'amanaki ke tau mai 'etau loli 'e 4 kuo 'osi tau mai 'a e ongo *crater* 'e 2 ko e kamata atu eni lava eni 'a e ta'u 'e ua 'a e motu'a ni 'i he Potungāue, 'a ia ko e lōloa ia 'o e taimi 'oku tuku

ke palani'i ki hono fakakakato mo fakanaunau mai 'oku 'ikai ko ha fanga fiema'u eni Sea ke fakakaukau'i pē mo fofoa'i pē 'i he taimi pea kamosi pea ma'u 'apongipongi, 'oku 'i ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue ia te tau fonofononga tautolu 'i he ngaahi laui ta'u, mahalo 'e ta'u 'e 2, mahalo 'e ta'u 'e 3, ta'u 'e 4 pea tau toki sio ki ai. 'A ia ko e kau eni ia 'i he ngaahi palani lōloa 'a e Potungāue, pea 'oku tau faka'amu ko e fokotu'utu'u ko eni te ne fakakakato ha kongā lahi 'o 'etau fiema'u kae sio ki he lelei ko ē ko ē 'o e hoko mai 'i he kaha'u vave mai. Pea ko e tali pē ia ki he fiema'u ko eni 'a e ki he 'etau tafa'aki tanu hala, mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Fokotu'u pea poupou...

Veivosa Taka: 'Eiki Sea ki'i...

'Eiki Tokoni Sea: 'Io me'a mai Ha'apai 13.

Tokanga ki he tomu'a 'ave crusher ki Niua kae tuku Ha'apai & 'Eua ne na kole

Veivosa Taka: 'Ikai ko e Sea, tapu pea mo e Feitu'u na, tapu mo e Fale 'Eiki ni. Sea ko e ki'i fehu'i pē, pē 'oku *fair* 'a e kole atu ha taha pea ke foki koe ke kamata mai mei ha taha, he 'oku te'eki ai foki ke u lave'i 'e au 'oku kole 'a Niua ki he *crusher*, kā ko eni 'oku kole 'e Ha'apai mo 'Eua, pea ko e fehu'i ia ko 'ete 'ave ha me'a ki ha feitu'u kapau 'oku fiema'u, pea kapau 'oku 'ikai ke fiema'u ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku 'ave ai ki ai 'a e me'a ko ia. Sea ko e ki'i fehu'i pē ia.

'Eiki Tokoni Sea: 'E Hou'eiki, ko 'etau Tohi tu'utu'uni 'oku ou fiema'u ke tau pea 'oku ou nofo 'o lau 'etau Tohi Tu'utu'uni. 'E ngofua ki ha Mēmipa ke ne lea tu'o taha pē 'i he Fale Alea fekau'aki mo ha fokotu'u tukukehe 'oku ne fai ha'ane fakamatala pē tali ki he fehu'i. Me'a mai Fakafofonga Niua.

Vātau Hui: Sea mālō mu'a 'a e ma'u faingamālie, tapu ki he 'Eiki Sea, tapu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni. Sea kae tuku pē mu'a ke u ki'i tokoni atu pē ki he fehu'i ko eni 'a Ha'apai. Na'a ku kole 'e au eni ia 'oku te'eki ai kamata 'a e Fale Alea ia Sea. Sio ki he mālie ko ē kole 'a Niua, 'ai pē ko ē ke fai 'a e fili pea kole ai pē 'e he kaka'i ia pea u kole mai ai pē au ki Tonga ni. Pea u fononga holo ai pē au mo 'eku lotu pē Sea, lotu, pehē 'a Niua ia, pea 'ikai ke ngata ai Sea 'oku 'i ai 'a e maka 'i Niua 'e ngāue'aki pē 'a e maka ia 'a Niua, pea 'oku ou tui 'oku kei hala foki 'a Ha'apai ia he maka. Kā 'alu ange ngaahi fu'u mīsini ko eni...

<005>

Taimi: 1155-1200

Vātau Hui : ... 'i ai pē e maka 'a Niua.

Mo'ale Finau : Fakatonutonu Sea.

'Eiki Tokoni Sea : Ko e fakatonutonu pē, me'a ki lalo. 'Io, fakatonutonu.

Mo'ale Finau : Ko e Fale ni foki ia ke te lea'aki pē e me'a 'oku totonú. 'Oku 'i ai homau fu'u maka i Ha'apai. 'Ilo lelei pē. Pea ko 'eku fakatonutonú ia. Hala e.

'Eiki Tokoni Sea : Fakafofonga, ko e fo'i toko 3, koe'uhí 'e 'i he Sea leva ke ne to e 'oatu ha ngofua. Kuo 'osi mahino ki he Seá ia 'a e me'a ko ē 'oku ke me'a ki aí.

Pāloti'i 'o tali Lipooti Fakafofonga Ha'apai 12

Hou'eiki, fokotu'u pea poupou, ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lipooti 'a e Fakafofonga Fika 12, fakatatau mo e ngaahi me'a na'e me'a ki aí. Fakahāloto ki ai, hiki ho nima.

Kalake Tēpile : Sea 'oku loto ki ai a Veivosa Taka, Siaosi Sovaleni, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, Sāmiu K. Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki, toko 20.

'Eiki Tokoni Sea : Loto kotoa ki ai. Ko 'ene loto kotoá, 'oku mahino leva 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha to e fakahā loto. Hoko atu Kalake. 'E Hou'eiki, lau pē e lipooti ko eni 'a e 14, mo e 1, ka koe'uhí 'oku 'ikai ke 'i heni e ongo Mēmipa ko iá, 'e tukuhifo ki he Kōmiti Kakató, ke na toki me'a mai 'o fakama'ala'ala ai. Ka tau hoko atu 'etau ngāue. Ko 'etau tu'utu'uní ia, mālō, hoko atu, Kalake.

Lipooti 'A'ahi Fale Alea Vāhenga Vava'u 14

Kalake Tēpile : Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea, Vāhenga Fili Vava'u 14.

'Aho 21 'o Sepitema, 2018.
'Eiki Fakafanua,
Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga,
Fale Alea 'o Tonga.

'Eiki Sea,

'Oku ou faka'apa'apa mo 'oatu heni 'a e Lipooti 'o e 'A'ahi Faka-Fale Alea ki he vāhenga Vava'u 14, 'o hangē ko ia ko e Tu'utu'uni 20 'o e Tohi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Fakataha 'a e Fale Aleá, 'a ia na'e fakahoko 'i he 'aho Monite, ko hono 27 'o 'Akosi, ki he 'aho 7 'o Sepitema, 2018.

'Oku ou fakatauange 'e tali lelei 'e he Feitu'u na, mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tongá, 'a e Lipooti, mo e ola 'o e 'A'ahi kuo fakahoko 'e he Fakafofonga 'o Vava'u 14, kau mai ki ai 'a e Fakafofonga Nōpele 'o Vava'ú, ka ko e Tokoni Sea 'o e Fale Alea, kau ngāue mei he Fale Alea 'o Tongá, pehē ki he tokotaha mei he Potungāue Mo'ui, 'i he ta'u 2018.

Faka'apa'apa atu,

Hon. Dr. Saia Ma'u Piukala.

Tukuhifo Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Vava’u 14 ki he Kōmiti Kakato

‘Eiki Tokoni Sea : Hangē ko e fokotu’u na’e fai ‘e he motu’a ni, ki he Falé, pea mou tali pē. Hou’eiki, ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō. Hoko atu, Kalake, ki he lipooti ‘a e Tongatapu 1. ‘Oku ‘ikai ke ne me’a heni.

Lipooti ‘A’ahi faka-Fale Alea, Vāhenga Tongatapu 1.

Kalake Tēpile : Lipooti ‘A’ahi faka-Fale Alea, Vāhenga Tongatapu 1.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

‘Oku ou faka’apa’apa mo kole atu ki he Feitu’u na, ke ke kātaki ‘o fakahoko atu ‘a e Lipooti ‘o e ‘A’ahi Faka-Fale Alea, 2018, ‘a ia na’a ku fakahoko ‘o fakatatau mo e Tu’utu’uni Fika 20 ‘o e Tohi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Fakataha ‘a e Fale Aleá.

Faka’apa’apa atu,

Hon. Samuela ‘Akilisi Pohiva,
Fakafofonga Vāhenga Fili, Tongatapu 1.

Tukuhifo Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Tongatapu 2 ki he Kōmiti Kakatō

‘Eiki Tokoni Sea : Tukuhifo mo ia ki he Kōmiti Kakatō. Mālō Kalake. Hoko atu. ‘Oku ‘i ai e ni’ihi hena na’a nau fiema’u ke nau me’a mai. Fakafofonga Fika 13, Ha’apai. Ngaahi me’a makehe.

Tokanga ki he tu’u e lao fekau’aki mo e laiseni fanga ki’i vaka toutai

Veivosa Taka : ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Feitu’u na. Tapu pea mo e Hou’eiki e Fale ni. Fakamālō atu Sea, ma’u e ki’i faingamālie ko ení. ‘Eiki Sea, ko e ‘ohake pē ‘a e ki’i fiema’u ‘a e kāinga mei motú. Ko e ‘uluakí, Sea, ‘oku lolotonga fakahoko e ako ‘eikivaka. Pea ‘oku ‘i ai e fakamālō atu ki he ‘Eiki Minisitā, koe’uhí ko e ngaahi fokotu’utu’u ko ení, ke ‘ave e ako ko ení ki Ha’apai. Pea ‘oku ou tui Sea, ‘oku ‘i ai ‘a e fiefia ‘a e kāingá, he ‘oku ‘osi e ako ko iá, he uike ni. Ka ‘oku ‘i ai ‘a e hoha’a ‘a e kāingá, fekau’aki pea mo e ako ko ení, ‘Eiki Sea. ‘Uluaki, na’e ‘i ai e ki’i putu na’e fai ‘i ‘Uiha. Pea ko e fiema’u ko ē ‘e he kāinga ke nau lele ‘o ‘omai ‘a e kāinga ko ‘ení, mo e me’afaka’eiki ko ‘ení. ‘Eiki Sea, na’e ta’ofi kinautolu ia ‘e he Maliní, ‘i Ha’apai. Ko e ‘uhingá ke puke honau vaká, ‘uluaki, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘eikivaka laiseni, ‘a e tikite ‘eikivaka. Pea ne fai e ki’i fetō’aki ai, Sea, pea ‘oku manavasi’i e motu’a ni pea mo e ni’ihi ne nau fetu’utaki maí. ‘E ‘i ai e fakalalahi, he ‘oku fu’u faka’ohovale ‘a e naunau ko ení. Ko e taumu’a foki, Sea, ‘a e ki’i kāingá, he taimi ko ē na’e ‘i ai ‘enau ki’i pōpao. Ko ‘enau ‘alo’alo pē ‘o ‘omai ‘enau ki’i fo’i toutai, ke nau ma’u me’atokoni.

<006>

Taimi: 1200-1205

Veivosa Taka: kuo laiseni e vaká, makehe mei ai, ka ko e faka'uli 'eiki vaká. Ko 'enau lelé 'oku nau lele pē mei 'Uiha ki Pangai, lele mei Kauvai ki Pangai, 'eiki vaka ia fiema'u ia ke 'oange 'ene tikite. Ko e hoha'a na'a ko ha fu'u me'a muli eni, kuo 'omai ki he si'i kāinga ko ení. He ko e taumu'a pē 'enau ngaahi 'enau fanga ki'i vaká 'anautolu, ko 'enau..ko honau me'alele ia ki Pangai. Kapau ko e me'alele Sea, pea 'oku laiseni..

Sāmiu Vaipulu: Sea, ..

'Eiki Tokoni Sea: 'Oleva Fakafofonga Ha'apai ē.

Sāmiu Vaipulu: Ka u tokoni atu pē ki he Fakafofonga.

'Eiki Tokoni Sea: Te ke tali e tokoní fakatatau ..

Lao Folau Vaka ko e vaka mita 'e 8 'ikai fiema'u ke laiseni

Sāmiu Vaipulu: 'Eiki Sea ko e Lao ko ia 'o e folau vaká, kou manatu'i 'a e 'aho ko ē, kou manatu'i ai 'a e 'aho ko ē 'a e taimi na'e fokotu'u ai. Na'e toe fakafoki foki kae fakalelei'i, ke vaka mita e 8 ki lalo 'oku 'ikai laiseni. Mita 'e 8 ki he 15 laiseni, 15 ki 'olunga lēsisita, pea 'oku kehekehe leva 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ē ki he ngaahi lalahi takitaha. He kapau na'e 'ai pē ia he 'uluaki tu'u motu'á, 'e kau mai mo e *beacon* ia mo e me'a, pea ko e motu'a 'alo pōpaó 'e heka 'a e *beacon* kae anu ia 'i tahi. Ko e me'a ia na'e fa'u ai, koe'uhi ko e fanga ki'i vaka 'o tautolu 'i motú, ke 'ai pē ia 'o mita 'e 8 ke 'atā pē ia. 'A ia mahalo ko e me'a pē ia ke nau talanoa'i fakalelei 'enautolu ka 'oku 'atā pē 'a e mita 'e 8.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō e tokoní, me'a mai Fakafofonga Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Mālō 'Eiki Sea, tapu pea mo e Feitu'u na, tapu mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea, 'oku 'ohake pē 'a e ngaahi fiema'u ko ení ... he 'oku mo'oni pē 'a e fa'u ia 'o e Laó, 'ikai ke 'i ai ha fakafepaki ki he Laó. Ko e lave'i 'e he motu'á ni 'Eiki Sea, ka ka fokotu'u ha Lao pea fu'u mio'i ke mamio, 'oku 'i ai 'a e palopalema. Pea 'oku ou tui lolotonga 'oku te'eki ai ke 'osi 'a e akó, ke foaki 'a e 'eikivaka kalasi 6, kuo kamata 'enau ta'ota'ofi 'e nautolu 'a e vaka ko eni. Ka ko e taumu'a ia 'enau me'a, ko e ngaahi pē 'a e ki'i vaka..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Eiki Sea ki'i tokoni atu kātaki.

'Eiki Tokoni Sea: Tali lelei pē 'a e tokoni mei he Minisitā Leipa ? .. 'io me'a mai.

'Ikai ha 'ai kapiteni fakakomesiale he tafa'aki me'a fakatautaha

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'E Sea, na'a mau ki'i fakataha ko eni ko ē 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he *Transportation*, na'e me'a mai ai 'a e kau ngāue Maliní mo e *CEO*, pea na'a ku 'ohake 'a e *issue* ko iá ki ai, ke nau fakatokanga'i ange ko e laumālie 'o e kalasi 6 pē 5 pē 4, ko e 'uhinga ia ke 'oange ha laiseni komēsiale ha'a taha te ne 'alu 'i ha vaka, 'e kau ai ha me'a faka-komēsiale.

‘A ia ‘oku tatau ai pe ia pē ‘oku te ‘ave ha ki’i vaka ka te ‘ave ha ki’i pāsese ‘e toko 2 ke ō ‘o *whale watch*. Ko e me’a faka-komēsiale ia pea ‘oku ‘i ai ‘a e Tu’utu’uni ia ki he kau Kapitení ‘i he *level* faka-komēsiale. Ko e tafa’aki ko ia ‘o e *informal sector* pē ko e me’a faka-*private*, pea na’a ne talamai ‘oku ‘uhinga lelei ia ki ate ia. Ko e me’a ia ‘oku ‘ikai ke tau hanga ‘e tautolu ‘o ‘ai ha kapiteni faka-komēsiale ki ai. Ko e ki’i fie tokoni atu pē he ko e anga ia,, pea na’a ku fakahā pē ki he *CEO* pea na’e talamai ‘oku ‘uhinga lelei ia. Ke tokoni pē ki he ‘etau ngaahi faka’uhingá, he ‘oku mahu’inga ke ‘oua te tau ‘omai ‘a e ngaahi fakakaukau ‘o a’u ia ki ha tu’unga ‘oku faingata’ia kotoa ‘etau kau ‘alu holo he fanga ki’i vaka ko e ō pē ia ‘o toutai ke ma’u ha’anau ki’i kai, ‘oku ‘ikai ko ha me’a faka-komēsiale. Ko e anga pē ‘eku ki’i tokoni atu na’a tokoni ki he me’a ko ia ‘oku fai ki ai ‘a e feme’a’aki, Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Minisitā Me’a mai Fakafofonga 13.

Veivosa Taka: Sea tapu pea mo e Feitu'u na, ko u fakamālō ‘aupito 'Eiki Sea ‘i he ngaahi tokoni. ‘Oku ‘uhinga ia lelei ki he motu’a ni pea mo e kāinga. Kapau ko e mamata tofua’a pē ‘oku totongi ‘ete uta pāsese, pea ‘oku totonu ia ke fai ‘a e Lao ko eni. Ka ‘oku ke mea’i 'Eiki Sea ko e lele ko ia mei ‘Uihá, na’a ‘osi mea’i pē he na’a ke me’a atu ki Felemea he te u ha’ele ki ai ‘Ene ‘Afio. Ko e lele mai pē ‘a e ki’i motu’á ‘o fakaheka ‘a e fāmilí, pea lele ki ‘api. Kuo u tui ko e me’a ia ‘oku fai ai ‘a e hoha’a. Kapau leva ‘oku laiseni hangē ko e me’alele. Nau ō ‘o laiseni, pea ‘oku ‘uhinga mālīe ia. ‘Oku ou tui ko hono ‘omai ko ia ‘a e me’á ki tahí Sea ‘oku ‘ikai ke fu’u ‘uhinga.

Fehu’ia taimi ne ngata ki ai ta’etute koloa me’akai/vala hili afā Gita

Ko e fehu’i leva ‘e tahá, ko e fehu’i ki he Minisitā ‘a e Tuté, ‘a e *Revenue*, ke me’a mai angé Sea, ko fē ‘a e ‘aho ko ia na’e ta’ofi ai ‘a e *CT* mo e tute ko ia ‘o e vala mo e me’atokoni. Ko e ‘uhingá ke mea’i ‘e he kāingá. Ko e ‘uhingá ke nau teuteu mai ...

<008>

Taimi: 1205-1210

Veivosa Taka: ngaahi me’a ko ia.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Ka u tokoni atu Sea. Vave pē, ‘uhinga ko e taimi e Feitu’u na.

'Eiki Tokoni Sea: Sai pē ia, sai pē ia ko e ‘uhinga pē ‘oku ou tuku pē ke ‘osi ē pea toki me’a mai e Feitu’u na ...

'Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: ‘O pe’i sai.

Veivosa Taka: Pea ‘oku ou tui Sea ‘oku ou lave ki ai ka ko u fakamālō atu ‘Eiki Sea ko e faingamālie ... ki he kāinga ‘i he fakahoko. Kuo ongo mai mei Ha’apai kuo tu’u ha tao lei ia ‘i ha motu’a Malini ha’ane lele atu ke ta’ofi ē. ‘Oku, ke ki’i fakatokanga’i pē Sea ke mahino pē ki he kāinga ‘e toki mui mai e lao ka ‘e ‘i ai e fetō’aki ia he ‘oku hangē ‘oku nau pehē ‘oku ki’i kaunoa ‘a e ni’ihi ko eni he’enu ki’i vaka.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō.

Veivosa Taka: Mālō Sea e ma'u faingamālie.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io me'a mai e Minisitā Tute mo e Polisi.

Ngata 'aho 20 Sepitema taimi ta'etute koloa vala/me'atokoni hili Gita

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Mālō 'Eiki Sea mālō ho'o laumālie ki he 'aho ni. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e 'uhinga ko e fehu'i na'e 'omai Sea pē na'e ngata fakakū koā 'a e *exemption* pē ko e ta'etukuhau mo e tute ko eni e koloa vala pea mo e me'akai na'e taumu'a ko ē ke tokoni ko ē ki he *GITA*. Na'e ngata ia he 'aho 20 'o e māhina kuo 'osi Sea hangē ko ia ko e fakalavelave atu na'e fakahoko atu 'aneafi Sea ko e lao kotoa pē ia 'oku 'i ai hono kongā lalahi 'e ua hangē ko ē 'oku mea'i he Hou'eiki. Ko hono mata'itohi pē ko hono na'e pea 'oku pea mo hono laumālie pē ko e 'uhinga na'e fatu ai pea ko e 'uhinga ia na'e fai ai 'a e fie tokoni 'aneafi Sea kapau 'oku 'i ai ha koloa pehē na'e taumu'a mai ka 'oku tōmui, me'a atu pē kakai ia ki he Kasitomu Sea 'oku laumālie lelei pē kau 'ofisa ke fai hano fakakaukau'i mo hano tokoni'i. Tokoni nounou pē ia Sea, mālō 'aupito.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō, Hou'eiki fakamālō atu ka moutolu, 'i ai e taha e kau Mēmipa toki 'ai ho'o me'a 'anai 'a ho'atā koe'uhī ko e ki'i taimi ko eni ke tau mālōlō.

Ko 'apongipongi ho'atā 'apongipongi 'oku 'i heni 'a e ni'ihi 'a ia 'oku nau tokoni pea te nau ngāue pea mo e Pule'anga fekau'aki pea mo e 'ikonōmika fakalakalaka, ho'atā 'apongipongi. Pea 'oku 'atā ki he Kapineti moutolu e kau Mēmipa te mau teuteu 'a e loki 'i hē ke mou me'a ai pea 'oku 'i ai mo e 'ilo 'oku teuteu he ni'ihi ko eni ke nau 'omai ki he Fale Alea he 'oku fiema'u moutolu Hou'eiki 'i he ho'atā 'apongipongi. Mahalo ko e me'a pē ia mahalo ko 'a nai 'oku 'ikai ke u lave'i pē te u to e hoko atu mahalo ko e hū mai e Sea 'o fetongi e motu'a ni ka 'oku 'ikai ke u ma'u ki ai ka tau toki mahino pē 'anai. Mālō, ta u toloi ki he 2:00.

(Pea na'e toloi ki he 2:00 ho'atā)

<009>

Taimi: 1405-1410

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea Fale Alea. (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea: Mālō homou laumālie Hou'eiki ko u tui 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha 'asenita 'i he Fale Aleá tau liliu 'o Kōmiti Kakato.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole pē. Na'a mau tuku 'anenai ko e si'i Fakafofonga mei Ha'apai 13, 'a 12 fakamolemole na'e te'eki ke, na'e 'i ai e ki'i me'a na'e fie 'ohake.

'Eiki Sea: Kātaki Hou'eiki mou me'a hifo ki lalo.

Lord Tu'ilakepa: 'Io mālō.

'Eiki Sea: Ha'apai 12 me'a mai.

Mo'ale Finau: Mālō. Fakatapu atu 'Eiki Sea ki he Feitu'u na pehē foki ki he Hou'eiki. Sea ko e kongā lahi e me'a na'e 'ai ke u fakahoha'a ki ai na'e 'osi lave ki ai e Ha'apai 13 ia 'i he, 'a e me'a ko eni fekau'aki pea mo e *training* ko ē 'a e kau 'eikivaka. Pea ko u tui mahalo kuo 'osi ma'u e tali ia ki ai mei he Fakafofonga ko eni mei Vava'u fekau'aki mo e lao. Kei tu'u pē lao ia ko iá 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke fiema'u ia ke laiseni ha taha 'oku 'i ai hano ki'i vaka 'oku mita 'e valu. 'A ia ko e meimei ko e 'avalisi foki pē fanga ki'i vaka 'i motu.

Ka ko u tui pē Sea mahalo pē na'a 'oku, 'ikai ke 'i ai, 'oku 'i ai ha fetō'aki 'i he kau tama ko ē Mālini Ha'apai pea mo 'enau tafa'aki fakalao ko e 'uhinga ko e kole pē ki he Pule'anga ke, pea na'e to e 'ohake pē foki he Minisitā Leipa 'a e me'a tatau 'Eiki Sea ki he'enau fēmāhino'aki mo e Mālini he 'ikai ke laiseni ha taha 'oku 'ikai ke fakapisinisi fakakomēsiale ha'ane ki'i vaka 'i he *size* vaka ko ia. 'A ia kapau 'oku 'ohake mei he Minisitā pea mo e lao ko eni ko e tui 'a e motu'a ni 'e Sea 'oku 'i ai e ta'efemāhino'aki 'i he Mālini Ha'apai pea mo 'enau tafa'aki fakalao 'i he me'a ko ia. Pea kapau ko e tali eni 'Eiki Sea ko u fiemālie 'oku, 'ofa pē 'oku fanongo mai e Mālini Ha'apai ke nau fakalelei'i e me'a ko eni. Kapau ko e mo'oni ia pea tukuange e mātu'a ia 'oku 'i ai honau fanga ki'i vaka pē ko ē ki he fāngota, ko e 'ave ki he fāmili ngaahi me'a ko iá ke, 'a ia 'e Sea ko u 'osi fiemālie ki ai. Ko e me'a pē na'e fai ki ai 'a e tokanga 'Eiki Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Ko u tui mahalo kuo kakato e fēme'a'aki. Mou me'a hake ke tau liliu 'o **Kōmiti Kakato.**

(Na'e liliu 'o Kōmiti Kakato)

Me'a 'a e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mou fakama'ama'a atu. Tapu pea mo e Tu'i 'o Tonga, tapu pea mo e Ta'ahine Kuini kae 'uma'ā e Fale 'o Ha'a Moheofō. Fakatapu ki he 'Eiki, Hou'eiki Minisitā Kapineti. Fakatapu eni ki he Hou'eiki Nōpele 'o 'Ene 'Afiō kae pehē foki ki he kau Fakafofonga e Kakai. Hou'eiki mālō ho'omou laumālie. Ko 'etau 'asenita ena kuo mou me'a ki ai kae tuku mu'a ke u 'oatu ha'atau ki'i huluhulu ke mou me'a ki ai. Ko e 'uhinga pē foki 'omai 'etau huluhulu ko ia pē 'oku 'i ai ha'ane ki'i me'atokoni faka'aho 'e tali he motu'a ni. Ko ho'o me'a mai pē mo ia ke tokoni ki he me'atokoni faka'aho 'oku tataki 'aki hotau Fale. Ko e ki'i kongā eni ko u 'oatu ke tau ki'i, ke mou me'a ki ai.

“He ko e tangata fakaekakano ko e fili ia ki he 'Otua. Pea kuo pehē ai pē 'o talu mei he hinga 'a 'Atama pea 'e pehē ai pē 'o ta'engata pea ta'engata kae 'oua kuo ne talangofua ki he ngaahi fakahinohino 'a e laumālie mā'oni'oni pea li'aki e tangata fakaekakano kae hoko ko ha tangata mā'oni'oni 'i he angalelei 'a Kalaisi ko e 'Eiki pea hoko 'o anga tatau mo ha tamasi'i si'i, angavaivai, angamalū, loto fakatōkilalo, fa'a kātaki, fonu 'i he 'ofa pea loto fiemālie ke fakavaivai'i 'i he me'a kotoa pē 'oku 'afio'i 'e he 'Eiki 'oku lelei ke ne fai 'o hangē 'oku fakavaivai'i 'e ha tamasi'i si'i ki he'ene tamai.”

Hou'eiki ko e ki'i kongā ia ko e taimi pē 'oku mou ki'i me'a ai 'o ki'i le'o lahi pea mou manatu'i e ki'i me'atokoni ko eni mou ki'i fakavaivai hifo. Ko 'etau ...

Taimi: 1410-1415

Sea Kōmiti Kakato: ... ‘Asenita eni ko e ngaahi Līpooti eni fekau’aki pea mo e ‘A’ahi Fale Alea. Tau kamata heni mei he Fakafofonga Vava’u 15. Lolo ’a Halaevalu. Me’a mai!

Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Vava’u 15

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Tapu mo e Sea. Fakatapu atu ki he Hou’eiki Kōmiti Kakato. ‘Eiki Sea, ko e Līpooti kuo ‘osi tufa pē ia pea te u to’oto’o me’a lalahi pē koe’uhi ko e taimi kae lava ke ‘atā mai ‘a e ngaahi vahefonua ko ē mo hoko atu ‘a e ngāue ‘a e Falé.

Hoko atu poloseki tangike vai Vava’u 15

‘Eiki Sea, ko hono fakalukufua kei fiema’u pē ‘e he vāhenga ke hoko atu pē ‘a e *project* ko ia ‘a e tangikē vai. ‘A ia ‘oku totonu ke ‘alu atu ‘a e tangikē ‘e 100 tupu ‘i he uike kaha’u, pea ‘oku to e fiema’u pē ke kei hoko atu ‘i he ta’u fakapa’anga ko eni he lolotonga ‘a e tangikē vai Sea.

Hoha’a Vava’u 15 ki he loloa taimi folau vakatahi mei Tongatapu ki Vava’u

Ko e ngaahi fiema’u kehekehe ‘Eiki Sea, ‘oku kau ai ‘a e lave ki he vakapuna ki he *fare* pehē foki mo e vakatahi ki he lōloa ‘o e taimi ko ē ‘oku folau ai mei Vava’u ki Tonga ni mo e Tonga ni ki Vava’u. ‘Oku a’u pē ia ‘o ‘ova ‘i he houa ‘e 24 koe’uhi ‘oku afeafe ia ‘i he ngaahi ‘otumotu ‘o Ha’apai. Pē ‘e lava ke fakakaukau ‘a e kautaha ke fulihi ange ‘enau fa’ahinga fokotu’utu’u ‘a e polokalama ko ia ‘a e vaká, ke lava koe’uhi kuo ‘osi ange ‘a e folau ‘oku toko 100 tupu ‘a e ha’u mei Vava’u ki he 200, ka ‘oku ‘ikai ke fu’u tokolahi pehē ‘a e ngaahi ‘otu motu kehe, kae hili ko ia ‘oku ōmai ‘a e kakai kotoa ko eni mei Vava’u ‘o fu’u fuoloa ‘i tahi ‘Eiki Sea.

Tokanga ki he mamafa tikite vakapuna folau ki tokelau

Uá pē hangē ko e me’a na’e lave ki ai ‘a e kautaha vakapuna ki he mamafa ko ia ‘a e tikite vakapuna pea mo e pa’anga ko ia ‘i he 1150. Ko u lave’i pē ‘e au Sea, ‘oku ‘i ai ‘a e Kōmiti ia ‘oku nau ngāue ki ai. Ka ko e ki’i me’a pē ‘e taha ‘oku ou manatu’i pē Sea, ke u fakamanatu atu ’oua te ke fa’a *interview* ‘i he Letiō mo e tala ‘e koe ‘oku ou kau ‘i he Kōmiti. Ka ‘oku ‘ikai ke u kau ‘i he Kōmiti ko eni.

Ke ke ki’i manatu’i ange pē ia Sea. Ko e 16 ‘a Vava’u pea mo Niua.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga! ‘Oku ke mēmipa talifaki.

Sāmiu Vaipulu: ‘Io! Ko e talifaki ia ‘o kapau ‘e mate ‘a e Fakafofonga Niua ia. Ka ‘oku kei mo’uilelei ‘aupito ’a e Fakafofonga Sea.

Fiema’u maama hala

‘Eiki Sea, ko e taha ‘o e ngaahi fiema’u ko e maama hala pea ne ‘osi fai ‘a e feinga ‘Eiki Sea, pea fai ‘a e talanoa mo e ‘Amipasitōa Siaina ‘o ne pehē pē ‘e a’u pē ki he konga kimui ‘o e ta’u ni kuo

tau mai ‘a e maama hala. Pea na’a ku kole ai ‘a e 100 ‘a’aku pea mo e teau ‘a e Vava’u 16 koe’uhi he na’a ma hala maua ‘i he tufa ko ē kuo ‘osí. Pea kuo ne pehē pē ke u to e fakamanatu ange pē he koe’uhi ‘e ‘omai pē ki he Pule’anga.

Fiema’u palau ke tokoni ki he langa ngoue

Pea mo e tahá pē ko e fiema’u ‘a e kakai pē ia ‘o e vāhenga, ke ‘i ai ha *tractor* ke tokoni ki he ‘enau ngaahi langa ngōue ‘i he me’a ko ia. Pea ne to e fai pē hono vakai’i mo ia ki he ‘Amipasitōa Siaina ‘o ne pehē pē ‘oku ‘i ai ‘a e ‘u *tractor* ‘e ‘omai, pea ko u kole atu kihe Minisitā Ngōue ke ‘omai ai ha ki’i taha ke ua ‘aki kae tuku atu pē ki he Minisitā Ngōue ke ‘omai ai ha ki’i taha, ke ua ‘aki ko mautolu ia ko e fo’i *tractor* ‘e 1. Te mau kumi mei he sēniti koe’uhi ko e fiema’u ke fakalalakaka ko ia ‘a e vāhengá, pea toe pē ha taha ke ua ‘aki koe’uhi ko e fiema’u fakalukfua ko ia ‘a e vāhenga.

Ko e ngaahi maama hala. Ko e ngaahi hala ko e kau foki eni ‘i he me’a lahi ia ‘Eiki Sea, ki he fiema’u ko ia ‘a e kakai. Pea ko u fakamālō kuo ‘osi fai ‘a e fetalanoa’aki mo e *CEO* ko ia ‘a e Tokoni Palēmia ki he Potungāue ko ia *MOI* pea ‘oku ma felotoi ...

<004>

Taimi: 1415-1420

Sāmiu Vaipulu: ...te ma ‘i Vava’u ‘i he ‘osi ‘a e uike kaha’u, uike ko ē hoko mai ke mau fakataha ai mo e kau ‘ofisakolo, neongo pē si’isi’i ‘a e sēniti kae feinga’i ke to’oto’o tahataha pē Sea he koe’uhi ‘oku si’isi’i ‘a e sēniti ko ē ‘oku ma’u ke fai’aki ‘a e ngāue. Pea hangē ko e me’a ko ē na’e me’a ki ai ‘a e ‘EikiTokoni Palēmia ‘anenai ‘Eiki Sea, ‘oku mo’oni ko e pa’anga ko ia ko ē he *Road Maintenance Fund, RMF*, na’e ‘uhinga pē ke fa’u ke tātānaki mo tātānaki ke a’u ki ha taimi kuo a’u ki he 6.8 miliona ko ‘ene lava ia ko ē ‘a e ngaahi hala kātoa ko ē ‘o Tonga ni he monomono, pea ‘e lava leva ke ‘omai ‘a e tokoni ia ‘a e *World Bank* ko e 20 miliona, 20 ki he 30 miliona ‘Amelika ke hoko atu ‘aki ‘a e ngāue, pea ‘oku ou tui pē ‘oku ‘e hoko atu pē ai ‘a e *CEO* ko eni ‘a e Potungāue ‘Eiki Sea, pea ‘oku fakamālō pē ai ‘i he ngāue ko ia, ‘a ia ko e ngāue ia ‘oku fai ko ē ki he me’a ko eni ‘Eiki Sea.

Pea ‘oku hangē ‘oku ‘i ai ‘a e fokotu’u ‘e taha ko e na’e ‘i ai ‘a e loto ia ke foki ‘a e founa fili ki he founa fili motu’a, pea ko e ngāue lahi foki eni Sea ‘oku ou tui au ko e me’a ia ko ia ki he tuku pē ki he Pule’anga he koe’uhi ‘e pau ke fai hono vakai’i ia mo e kakai mo e ngaahi tafa’aki kehekehe. Kā ko hono fakalūkufua pē ‘Eiki Sea ‘oku hoko atu pē ‘emau polokalama ko ia ‘a e tangikē, pea ko e taimi tatau pē ne fai ‘a e kole ‘aneafi ke ki he tokoni tangikē, kapau ‘e lava ia ‘e lava leva ke fai mo tofufu ‘a e vāhenga, ko e to e tu’u ‘i he taimi ni mahalo ‘oku toe pē ha ‘api ‘e 400 pē 500 ko e ‘ū ‘api ‘e tahaafe (1000) tupu ‘a e Vāhenga Vava’u 15, ‘ū ‘api ‘e tahaafe tupu pea ‘oku ‘osi kakato atu meimei nimangeau (500) mahalo pē ongongeau (600) tupu, kae tō pē eni ‘a e fo’i fāngeau pē, pea ‘oku ‘osi kole pē kapau ‘e lava ia ‘e lava leva ke hanga atu ‘a e ki’i sēniti ko ē ‘oku ma’u mei he Pule’angá ki ha ngaahi ngāue kehe ki he fonua ‘Eiki Sea.

Ko e me’a ko ia hangē ko e pa’anga ‘a e polisi fakakolo ko e ki’i pa’angá eni ia ‘oku hangē mahalo pē ‘e lava koā ‘o vikuviku ai ha mu’atosi ha moa Sea, tapu mo Hou’eiki, pē ‘ikai, ka ‘oku pau pē

ke fai hono fakakaukau'i ha founga koe'uhi ke tau fengāue'aki pē mo e Pule'angá ke fakahoko 'a e me'a fakatatau pē ki hotau ivi na'a 'oku fu'u lahi 'etau fiema'u pea he tahá 'e to e fano 'etau pa'anga, 'e kei tu'uma'u ai pē ia Sea.

Ko ia 'oku pehē Sea 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a ia 'i he Lipooti ko eni ko e me'a pē 'a e ngaahi fiema'u na'e hoko 'i he ta'u kuo 'osi, kā koe'uhí ko e veteki ko ē 'o e Fale Alea 'i he ta'u kuo 'osi ne te'eki ai ke lava 'o fakahū 'a e Lipooti ko ia, pea ne mau 'omai kātoa pē ia 'o fakataha'i mo e Lipooti ko eni. Pea 'oku ou fakamālō ai ki he kau ngāue 'a e Falé pea mo e Fale ni hono ma'u mai 'a e sēniti ke fai 'aki 'a e ngāue ko eni 'Eiki Sea, tau faka'amu pē ke a'u ki he kaha'ú 'oku 'i ai ha ni'ihí 'e ngāue'aki he kaha'u kuo lava atu ha'atau fanga ki'i mokimoki'i me'a, kuo fai ma'a e kakai hotau vāhenga takitaha, mālō 'aupito Sea pea 'oku ou fokotu'u atu.

Pāloti'i Lipooti 'a Vava'u 15 'o tali

Sea Kōmiti Kakato: Kuo fokotu'u mai 'a e Lipooti 'a Vava'u 15, Hou'eiki mou laumālie ki ai? Tau pāloti. Ko kimoutolu 'oku laumālie lelei ki he Lipooti 'a e Fale Alea Vava'u 15, fakahā 'aki ia hiki hake homou nima ki 'olunga.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Sovaleni, Tevita Lavemaau, Mo'ale Fīnau, Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Sea 'oku loto ki ai 'a e toko hongofulu mā nima.

Sea Kōmiti Kakato: 'I ai ha hou'eiki ...

<005>

Taimi: 1420-1425

Sea Kōmiti Kakato : 'I ai ha Hou'eiki 'oku 'ikai ke ne tali e fokotu'u ko ení? Fakahā mai ia

Kalake Tēpile : 'Ikai ha fakahā loto pehē, 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Hou'eiki.

Sāmiu Vaipulu : Fakamālō atu ki he Hou'eiki e Kōmití, hono tali e lipooti 'a e motu'a ni. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Hou'eiki, mou me'a hifo ki he Lipooti 51.2, 5.1.2 – Tongatapu 8. Me'a mai, 'Eiki Minisitā.

Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 8

'Eiki Minisitā Ngoue : Fakatapu atu ki he Feitu'u na, Sea, pea mo e fakatapu ki he 'Eiki Tokoni Palēmiá, Hou'eiki Minisitā 'o e Kapinetí. Fakatapu foki ki he Hou'eiki Nōpelé, kau Fakafofonga ko ia 'o e Hou'eiki Nōpelé, pehē foki ki he kau Fakafofonga 'o e Kakaí, pehē foki ki he kau ngāue Fale Aleá, kae 'atā ki he motu'a ni ke fakahoko atu 'a e ki'i fakamatala nounou pē,

fekau'aki pea mo e lipooti ko eni, 'a ia ko e 'A'ahi Faka-Fale Alea 'a e vāhenga ko ia, Tongatapu 8.

Sea, na'e fakahoko 'a e 'a'ahi ko eni mei he 'aho 6 ki he 'aho 17 ko ia 'o 'Akosi, 'o e ta'u ni. Pea na'e fakahoko 'a e fakataha 'e 8 fakakātoa. 'A ia ko e fakataha 'e 3, na'e fakahoko ia 'i he kolo ko Vaini, pea taki 1 leva 'a e kolo 'e 5. 'A ia ko e kolo pē 'e 6 'i he vāhenga ko 'eni, 'a ia ko Veitongo, Nukuhetulu, Folaha, Longoteme, Vaini pea mo Malapo. Na'e lava foki mo e 'a'ahi atu ki he ngaahi mātanga 'i he vāhenga, 'a ia kau ai a Hūfangalupe, 'i Vaini, pehē ki he fa'itoka 'o Lufe, 'i Folaha, pea mo e ki'i fanga fakakolo 'i Longoteme. Pea toe lava pē mo e 'a'ahi ki he lingi'anga veve ko ia, ko Tapuhiá, pea mo e hala ko ia 'i Folaha, 'oku 'alu ki he matātahí, 'i he Fanga'uta, 'a ia 'e 'alu mei ai 'a e halafakakavakavá ki Ma'ufanga. Pea pehē foki ki he ngaahi *project* vai, tanu hala mei 'uta, pea pehē foki mo e 'a'ahi ki he solá, ki he *project* ko ena he solá, 'a ia ko ē 'oku tu'u 'i Vaini.

Na'e kaungā ngāue fakataha 'a e motu'a Fakafofongá, motu'a ni ia, pea mo e Kalake Pule ko ia 'a e Fale Alea 'o Tongá, 'a ia ko *Gloria Pōle*'o, pea mo e Kalake ko ia ko Lopasi Finau. 'I hono fokotu'utu'u mo hono fakahoko ko ia e ngaahi fakatahá, mo e 'a'ahi ko ia ki he ngaahi mātangá, pea mo e ngaahi ngāue'angá. Pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō lahi ki he Fale Aleá, koe'uhí ki he Sea e Fale Aleá, koe'uhí ko e fakafaingamālie ko ia e kau ngāue, ke nau tokoni ki he motu'a ni, ke fakahoko 'a e 'a'ahi ko 'eni 'o lava lelei, koe'uhí ke 'i loto pē 'i he taimi ko ia na'e fiema'u ke fakahoko ai ko ia 'a e 'a'ahí.

Ola 'o e ngaahi fakataha & ngaahi fiema'u vivili e kāinga

Ko e ola ko ia 'o e ngaahi fakataha ko eni, pē ko e ngaahi fiema'u vivili ko ia 'a e kāingá, 'i he vāhenga Tongatapu 8, 'a ia 'oku hā kātoa pē 'i he lipooti. Ko e fiema'u ko eni, na'e 'osi fakahoko eni ki he Hou'eiki Kapinetí, Hou'eiki Minisitā ko ia e Kapinetí, koe'uhí pē ke nau mea'i, he 'oku 'i ai 'a e ngaahi konga lalahi e ngaahi fiema'u vivili ko eni, 'e fakahoko ia 'e he Pule'angá, ha tokoni ki ai, ki he ngaahi fiema'u ko eni. Pea ko 'ene lava pē 'a e fakataha ko eni, 'o tali lelei 'e he Fale Aleá, 'a e Lipooti ko eni, pea 'e kamata ngāue leva 'a e motu'a ni ki he fokotu'utu'u ko ia 'a e ngaahi fiema'u vivili ko ia 'a e kāingá, mei he vāhengá, ke fakahū ki he ngaahi Potungāue tautaha, fekau'aki mo 'enau fakahoko fatongíá, pea mo e fiema'u vivili ko eni 'a e kāingá.

Sea, 'oku 'i ai e ngaahi me'a mahu'inga 'aupito 'aupito 'oku 'ohake pē 'i he ...

<006>

Taimi: 1425-1430

'Eiki Minisitā Ngoue: ... Lipooti ko eni, na'e ma'u ia mei he ola ko ia 'o e ngaahi fakataha ko eni, pea 'oku fiema'u 'aupito pē ia ke fakahoko mai ki he Fale Aleá.

Hoha'a kotoa vāhenga Tongatapu 8 ki he nofo fānau mei he ako kei ta'u si'i

Ko e taha 'o e palopalema 'oku hoha'a kātoa ki ai 'a e ngaahi koló, 'i he vāhenga ko eni, ko e nofo 'a e fānau mei he akó, 'oku nau kei iiki. Pea ko eni kuo 'osi hono fakamahino mai 'e he 'Eiki

Minisitā Akó, ‘a e ta’u 18 ko e ta’u ia ko ē ‘oku totonu ke nofo ai ko ē... ke ‘alu ‘o a’u ki ai pea toki nofo ko ē mei he akó ‘a e fānau. Ka ‘oku hoko ‘a e palopalema ko ení, ‘oku ‘i ai ‘ene fekau’aki ‘a’ana mo e lahi ko ia ‘a e faihia ‘a e to’utupu mo e fānau ‘oku nau kei iiki. Pea mo e to e ‘alu ko eni ‘a e palopalema ko eni fekau’aki pea mo e ngāue’aki ta’efakalao ko ia ‘a e faito’o konatapu.

Pea ‘oku ‘i ai ‘a e kole ia mei he kāingá, ‘oku fiema’u ia ke fai ha me’a ki he palopalema ko ení, he ‘oku tuputupulaki pē ‘ene ‘alu ‘ana, ke toe tokolahi ange pē ‘a e fānaú. Na’e ‘i ai ‘a e Tangata’eiki Faifekau ‘a e siasi ‘e taha, na’a ne fakahoko mai pē ‘i he fakataha ‘a e kolo ‘e taha ‘o ne pehē ‘i he’ene ‘ohovale lahi ‘aupito ‘aupito ‘i he taimi ko ia ‘oku hoko ai ‘a e ma’u kava ko ia ‘a e kakai lalahí, ‘i he’ene fakatokanga’i ‘a e tokolahi ‘a e fanga ki’i fānau iiki ‘aupitó ‘oku nau kau kinautolu ‘i he faikava ko ení, ‘oku ‘ikai ke nau mālōlō, ‘o teuteu ki he akó. Pea ko e taha ‘a e me’a na’e kole ki ai ‘a e kāingá, ‘oku totonu ke fakahoko ‘a e fusi’i ‘a e Laó, fakahoko ‘a e Lao ko iá, koe’uhi ke tautea ‘a e mātu’a ko ia ‘a e fānau ko ení, he ko kinautolu ‘oku totonu ke nau tokanga’i ‘a e fānaú ke ‘oua ‘e li’aki ‘a e akó.

Tokanga ki he fu’u ma’olalo tautea hilifaki fekau’aki mo e faito’o konatapu

Ko e me’a ko ia ‘oku fekau’aki ko ia mo e faito’o konatapu, ‘oku nau pehē ‘e he kāingá, ‘oku fu’u vaivai ‘aupito mo ma’ulalo ‘aupito ‘a e tautea ‘a e Fakamaau’angá ‘oku tuku kia kinautolu ko eni ‘oku nau fakahoko ‘a e maumaulao ko eni. ‘Oku nau fokotu’u mai ke fakahoko ‘a e tautea ko iá ‘a e tokotaha kotokotoa pē ‘oku ma’u ‘oku ne ngāue’aki ‘a e faito’o konatapu, ‘o fakatatau pē, ‘a e lōloa ko ia ‘ene nofo ko ia ‘i ‘api populá, ‘o fakatatau ki hono ta’u motu’á. Koe’uhi ke nau ongo’i, pea nau feinga ke fakamama’o mei he fakahoko ko ia ‘a e ngaahi maumaulao ko ení.

Kole ki ha mafai fakalao fakangatangata ma’u ‘e he kau polisi fakakoloa

Ko e taha pē ko e kole mei he kāingá, ke ‘i ai mu’a ha mafai fakalao, fakangatangata pē ‘o e kau Polisi Fakakoló. Koe’uhi pē ke fakafaingofua kiate kinautolu ‘enau fakahoko ko ia ‘a honau ngaahi fatongia.

Tokanga ki he ngaahi hala he kolo mo e hala ‘uta ke fakalelei’i

Ko e ngaahi me’a lalahi ia na’a nau faka’amu pea ‘oku faka’amu ko ia ke tukumai ke a’u mai ki he Fale Aleá. Ka ko e konga lahi ‘o e ngaahi fiema’u vivili ko ia ‘a e kāingá, ‘a ia ‘oku fekau’aki ia pea mo e ngaahi ngāue kehekehe ‘a e Pule’angá, ‘a ia ko ē na’a ku lave ki ai ‘anenai angé. ‘A ia ‘oku fekau’aki ia, ko e tanu ko eni ‘o e ngaahi halá, tatau pē ‘a e ngaahi hala ko eni he lotu koló pea mo e ngaahi hala ‘utá. Ka ‘oku sai pē ‘oku ngāue ki ai ‘a e ngaahi Potungāue ko ia ‘a e Pule’anga.

Ko e tahá, ‘oku si’isi’i ‘aupito ‘a e maama ko ia ‘i he halá, pea ko e taimi ko ia na’e hoko ai hono fakalelei’i mai ko ia ‘a e tokoni fo’ou ko ia ki hono to e fakalelei’i ange ‘a e maama ‘a e ‘uhilá, ‘o kau ai ‘a e ‘u maama ko ia ‘i he halá, na’e to’o ai ‘a e ngaahi maama motu’á, pea na’e ‘ikai ke toe fetongi, pea ‘oku lahi ai ‘a e palopalema ko ia ‘a e koló, pea ‘i he ‘ene fakapo’uli ko ia, lahi ‘a e fakapo’uli ‘a e koló, ‘oku ‘alu ‘o a’u ki he tu’unga ‘oku fu’u manavahē ‘aupito ‘a e hou’eiki fafiné, pea mo e fanga ki’i fānau iiki, ‘i he’enau ‘alu holo ‘i he po’ulí, koe’uhi ‘oku lahi ‘a e ngaahi palopalema ko ia ‘oku hoko ‘i he ngaahi kolo.

Tokanga ke fakalelei'i ngaahi ma'u'anga vai fakakolo

Pea ko e tahá, 'oku fiema'u ke fakalelei'i 'a e ngaahi ma'u'anga vai ko ia 'a e ngaahi koló, 'aki hono fiema'u 'a e mīsini pamu vai, tangikē tānaki'anga vai faka-kolo, mo e tu'u'anga tangikē vai faka-kolo. Pea pehē foki, ke tufa 'a e ngaahi tangikē vai, ke tānaki ai 'a e vai 'uhá. Pea ko e hoko atu ki ai, 'oku fiema'u e tokoni ke vili 'a e ngahi vaitupu 'i 'uta 'i he ngaahi 'api 'uta koe'uhi ke ...

<008>

Taimi: 1430-1435

'Eiki Minisitā Ngoue: ... fakanaunau ke tokoni ki hono fu'ifu'i ko ia 'o e ngoue mo hono fakainu 'o e fanga monumanu 'i he taimi ko ia 'oku lele lōloa ai 'a e la'ala'ā.

Fiema'u ke fakalelei'i Lautohi Pule'anga Vaini

Ko e taha ko e langa ko ia 'o e 'Api Lautohi Pule'anga 'a ia 'oku tautautefito pē eni ia ki he 'Api Lautohi ko ia 'o e kolo ko Vainī. Pea 'oku 'osi fakahoko 'a e ngaahi me'a ko eni ki he Potungāue Ako ki he 'Eiki Minisitā ko ia 'o e Ako pea na'a ne 'osi fakahoko 'a e fakamatala mo e fetu'utaki ko ia 'o e fakamahino ki he kolo, pule fakavahe pea pehē foki ki he 'ofisakolo pea mo e kāinga koe'uhī 'e fakahoko e ngāue ko eni 'e he Pangikē Fakatahataha ko ia 'a Māmani. 'A ia ko 'ene hoko pē 'a e taimi ko ia 'e kau 'a e 'apiako ko ē 'i Vainī 'i he 'uluaki, kau ia he ngaahi 'apiako 'uluaki ko ē 'e fakahoko ai 'a e ngāue pea mo hono fakalelei'i 'a e 'apiako.

Fiema'u fetongi ngaahi falemālōlō ponu 'i Veitongo koe'uhi ko e taifoti

Ko e taha ko e fiema'u 'e he kolo ko ia ko Veitongo ko e kolo foki eni na'e tokolahi ai uēsia lahi taha 'e he mahaki taifoti. Pea 'oku fai e ngāue ki ai 'a e kolo pea 'oku nau fiema'u mo e tokoni kia kinautolu 'a ia ko hono fetongi ko ia 'a e ngaahi falemālōlō ponu pea pehē mo e falemālōlō ko ē 'oku lingi vai. Pea 'oku fakahoko 'oku lolotonga lele 'a e ngāue ko ia ki ai 'e he *NEMO*. Pea pehē foki ki he Pule'anga. Ko e me'a 'e taha ko e fiema'u 'a e Fakafofonga, fiema'u pē 'a e motu'a ko eni na'e fakahoko 'i he fakataha kotokotoa pē 'a e kole ko ia ki he ngaahi kosilio ke to e ki'i fakamā'opo'opo ange 'enau ngāue koe'uhī ko hono tauhi ko ia mo hono muimui'i 'a e founa ko ia hono ngāue'aki ko ia 'a e pa'anga tokoni ko ia 'oku 'oatu mei he Fale Alea he koe'uhī ko 'ene, ko e fatongia foki ia 'a e ngaahi kosilio taautaha 'a e kolo kotoa pē koe'uhī ko hono ma'u ko ia mei he kāinga 'a 'enau ngaahi fiema'u vivili pea 'oku toki fakahoko mai ia ki he motu'a ni pea fokotu'utu'u leva 'o fakahū mai ki Fale Alea. Pea 'oku 'oatu leva 'a e pa'anga ko ia 'o nau ngāue'aki pea kuo pau ke 'omai 'a e *invoice* he taimi ko ē 'oku 'uluaki 'omai ai 'a e kole ko ia ke fakahoko e ngāue ko eni pea 'oku pau ke tānaki mo e 'ū *receipts* he 'osi ko ia 'a e ngāue he koe'uhī ke fakahū mai koe'uhī ke fakahoko fakafoki mai ki Fale Alea.

Fiema’u ke maau mo lelei ange lekooti \$ tokoni mei Fale Alea

Pea ko e taha ia he fakataha kotokotoa pē na’e to e fakamamafa ai pē ki he ngaahi kosilio ‘a e mahu’inga ko ia ke to e maau ange mo lele lelei ange ‘a e ngāue fakataha mo e motu’a ni ‘i hono fakahoko ko ia, hono tokanga’i ko ia hono ngāue’aki ‘o e pa’anga ko ia tokoni mei he Fale Alea.

Fakama’ala’ala ki Tongatapu 8 teu fokotu’u ngaahi ‘ofisi fakavāhenga

Sai ko e, na’e to e fakahoko pē ki he kāinga ‘i he fakataha kotokotoa pē ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ngāue fo’ou ‘oku fakahoko ‘a ia ko ē kuo tali ‘e he Fale Alea pea pehē foki ki he Kapineti. ‘A ia ko e ‘amanaki ko ia ke fokotu’u ‘a e ‘ofisi fakavāhenga ‘i he vāhenga tautaha pea ngāue ai ‘a e ‘ofisa ke ne tokoni ki he Fakafofonga Fale Alea kae ‘ikai ke ngata pē ‘i ai me’a ko ia ka ko e ‘Eiki Nōpele Fakafofonga ‘i he vāhenga ko ia. Pea na’e fakahoko eni ki he kāinga ‘o fakamatala fakaikiiki ‘o mahino kia kinautolu ka ko e me’a lahi ko e ‘aonga lahi ‘aupito ‘aupito Sea ‘a e fokotu’u ngāue ko eni koe’uhī ‘e ‘aonga ia ki he, tautolu ko ia ‘a e kau Fakafofonga hangē ko e motu’a ni koe’uhī ko e to e fakahoko fatongia Minisitā. Pea ‘i he ‘ene pehē ‘oku lahi ange taimi ko e ngāue faka-Minisitā ko e ngāue foki ia ki he fonua fakakātoa pea ko ‘ene hū mai ko ia ‘a e ‘ofisi ko eni pea mo e ‘ofisa ngāue ko eni ko e tokoni lahi ‘aupito ‘aupito ia ki hono fakahoko ‘a e fatongia ko ia tokoni ki he kāinga ‘i he vāhenga. Pea na’e to e fakahoko pē kia kinautolu ke mahino kia kinautolu ‘a hono tali ko ia ‘e he Fale Alea pea mo e Kapineti ke tokoni’i fakapa’anga ko ia fokotu’u ko ia ‘a e kau polisi fakakolo. Pea ko e me’a ko ia ‘e fakafiefia ‘aupito ki he kāinga.

Fakama’ala’ala ki he ngāue (MAF) ‘i Tokomololo

Sai ko e, na’e to e tānaki atu pē foki ki heni ‘a e fakahoko ke mea’i ‘e he kāinga ko e, ‘a e ngāue ‘oku fakahoko ‘e he Potungāue ko eni ‘oku faifatongia ki ai ‘a e motu’a ni, fokotu’u ‘a e kautaha ‘oku ngāue fakataha mo e Potungāue Ngoue mo e Vaotā ki hono fokotu’u ko ia ke, ke to e fakangāue’i ‘a e ...

<009>

Taimi: 1435 – 1440

‘Eiki Minisitā Ngoue: ... ‘a e ‘api ngāue ko ia ki he ngaahi me’angāue ko ia ‘oku ngāue’aki ‘e he ngoué. ‘A ia na’e tu’u ko ia ‘i Tokomololó ‘i he ngaahi ta’u mai kimu’a ko ē. ‘A ia ko e *machinery pool*, koe’uhiá ke fakalele ‘e he, ko e kole ko ia mei he kau ngoué fu’u lahi ‘aupito ‘aupito ‘a e fiema’u he kau ngoué pea tautautefito ki he kau ngoue iikí ke fai ange ha tokoni koe’uhí ke, ki hono palau ko ia ‘o e kekelelé, teuteu’i e kekelelé ki he tō ai ‘a e ngoué. ‘A ia ‘oku to e feinga ke to e fakamo’ui ‘a e *machinery pool* pē ko e ngāue’anga ko eni koe’uhí ke lava ‘o fakahoko ‘e he potungāue pea mo e kautaha ko eni hono to e fakahoko ko ia ‘o e palau ko ia ‘o e ngoué ‘i he totongi ma’ama’a. ‘A ia ‘o lava ‘o ‘inasi ai pea mo kinautolu ‘a e kau ngoue iikí, tatau pē ia mo kinautolu kau ngoue lalahí.

Pea ko e kautaha ko eni mei Siaina ko kinautolu te nau fakahoko ko ia hono tokanga’i ‘a e ngaahi misini ko eni, ‘ikai ke ngata pē he ngaahi misini ko ia fekau’aki mo e ngoué hangē ko e

palaú, *tractor* mo e ngaahi me'a ngāue kehekehe pē fekau'aki mo e ngoué ka te nau to e hanga foki 'o sevesi pea mo e 'ū me'a ngāue, 'ū me'alele kotokotoa pē 'a e Pule'angá na'e 'omai mei Siaina, he koe'uhí he 'oku 'i ai 'a e palopalema lahi 'aupito koe'uhí ko e 'ū me'a ngāue ko ia mei Siainá, 'oku si'isi'i ke 'i ai ha tokotaha mataotao he tafa'aki 'enisiniá 'oku ne 'ilo hono tauhi mo hono tokanga'i ko ia 'a e ngaahi me'a ngāue ko ení.

'Ikai ke ngata pē aí na'e toki foki mai e motu'a ni mei he fakataha 'i Siaina pea na'e toki fakamahino mai 'e he Talafekaulahi ko ia 'a Tonga ní, 'a Tau'aika Uta'atu, 'o ne, ta ko e, na'a nau kau 'aupito 'i he feinga ko ia ke kumi ha tokoni mei Siaina koe'uhí ko e lahi ko ia e 'ū me'a ngāue na'e 'omai mei Siaina 'o ngāue'aki he sōtia. Pea 'oku 'i ai 'a e palopalema 'i hono feinga ko ē ke tauhi e 'ū me'angāue ko ení ke hokohoko atu hono ngāue'akí. Pea hangē pē ko ia 'oku mou mea'i 'e he Fale 'eiki ni. 'Oku tatau pē pea mo e, 'etau, mou mea'i 'i he potungāue ko ia ko e *Ministry of Infrastructure* 'a e lahi e ngaahi me'a ngāue na'e 'omai 'e he kau Siainá ki hono tanu 'o e ngaahi halá pea 'oku 'ikai ke lava 'o tauhi. 'A ia ko e tu'u ko ē 'a e kautaha ko ení, he 'ikai ke ngata pē ki he ngoué ka te nau tokoni. Pea ko e taha 'o e fokotu'utu'u ko ia ngāue ma'a nautolú ko hono ako'i 'a e kau 'enisinia Tonga ke nau lava 'o tokanga'i mo tauhi 'a e ngaahi me'a ngāue fakamīsini kotokotoa pē 'oku ha'u mei Siaina.

Pea kau ai pea mo e fānau ako ko ia 'oku nau ako 'enisinia 'i Fokololó. Kuo pau ke nau kau mo nautolu ki hono ako'i kinautolu ki he ngaahi me'a ko ení. Pea ko e me'a faka'osi ko ē na'e fakahoko ko ia ke 'ilo ki ai 'a e kāingá, 'a e ngāue vāvāofi ko ení 'a e Pule'angá pea mo e potungāue ko ení e Leipá 'oku fakahoko fatongia ai 'a e 'Eiki Minisitā ko ení 'i hoku tafa'aki to'omata'ú. Ke nau hanga 'o fakahoko 'a hono fakamāketi ko ia 'o e fua 'o e ngoué. Pea kuo 'osi kamata e ngāue ko ení pea 'e hokohoko atu e ngāue ko ení pea ko e tokoni lahi 'aupito 'aupito ia kia kinautolu ko ia 'o e kau ngoué. Pea na'e hoko ení, fiefia 'aupito 'a e kāingá 'i he'enau 'ilo ko ia ki he ngaahi fokotu'utu'u ngāue ko ení.

'E Sea 'oku 'i ai mo e ngaahi fanga ki'i me'a iiki pē 'oku 'asi he me'á ka 'oku 'ikai ke fakakau 'i he'eku fakahoko ko ení he koe'uhí 'oku 'osi tu'u atu ia 'i he lipootí. Pea kuo 'osi to e fakahoko pē ki he Hou'eiki Minisitā 'i he Kapinetí. Ka ko u kole ke ngata ā hē. Mālō. Pea ko u fokotu'u atu ke tali 'a e lipooti ko ení.

Pāloti'i 'o tali Lipooti Vāhenga Tongatapu 8

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, ko e Lipooti ē 'a e Vāhenga Tongatapu 8. Pea 'oku ne fokotu'u mai ke tau tali. Kalake. Ko ia 'oku laumālie lelei ke tau tali e lipooti 'a Tongatapu 8, fakahā'aki e hiki hake homou nima ki 'olunga.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai 'a Siaosi Sovaleni, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, Vātau Mefi Hui, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Fefakatau'akí, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Sea 'oku loto ki ai e toko 16.

Sea Kōmiti Kakato: Loto ki ai e 16. Ko kimoutolu 'oku 'ikai ke loto ki aí, fakahā mai ia.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea. Mālō.

<001>

Taimi: 1440-1445

Sea Kōmiti Kakato: ... Mālō. Ko e Līpooti ‘a Tongatapu 9 tau, *oh* ‘e Fakafofonga’i mai pē he ‘e Minisitā Ako Līpooti ‘a Tongatapu 9. Me’a mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ako: Ko e Fakafofonga pē au ‘o Tongatapu 9.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Tongatapu 9

‘Eiki Minisitā Ako: Ko ia. Tapu pea mo e Sea ‘o e Kōmiti Kakato tapu mo e ‘Eiki Tokoni Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Minisitā e Kapineti, tapu mo e Hou’eiki Nōpele ‘o e fonua, tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Sea ‘oku fakafeta’i ki he ‘Otua Mafimafi ‘i he’ene fakalaumālie lelei e Hou’eiki pea mo e kainga ‘o Tongatapu 9. ‘Oku ‘i ai e faka’apa’apa mo e fakamālō loto hounga’ia mo’oni ki Tongatapu 9 ‘i he’enau falala tuku mai ki he motu’a ma’ulalo mo ta’e’iloa ko eni ke u hoko ko honau Fakafofonga ki he Fale Alea ‘o Tonga ‘i he faha’i ta’u Fale Alea kuo ‘osi he ta’u Fale Alea fo’ou ko eni 2018/2019.

Mou me’a hifo pē Hou’eiki ki he Fofonga ‘o e līpooti ko e mape ena ‘o Tongatapu pea ‘oku faka’ilonga’i atu he fo’i seakale kulokula ko ena ‘a e tu’u’anga ‘o Tongatapu 9. Mou me’a ki he faka-Hahake ko e ‘ōseni ‘oku ‘i ai e fu’u ‘ōseni lahi ‘aupito. ‘Oku hanga ia ki he vahefonua ‘Euá pea ‘oku ui lahi ‘aupito hono ngaahi ika mo hono momona ‘o e ‘ōseni. Pea ko e faha’i ta’u eni ‘o e mamata tofua’a. Pea ko e lanu mata ko e kelekele mahu ia ‘o Tongatapu 9. Mou tokanga’i ‘i he Tokelau Hihifo ‘asi ai e ki’i faka’ilonga hinehina ko ena ko e Fanga’uta ia ‘o Tongatapu 9. Na’e fai e ‘a’ahi ko eni he ‘aho 30 ‘o Siulai ki he ‘aho 14 ‘o ‘Aokosi 2018.

Ko e peesi ua ko e mape ia ‘o Tongatapu 9 pea mo e ngaahi kolo ‘a ia ‘oku kau ki Tongatapu 9. Ko Tatakamotonga, Fua’amotu, Ha’asini ko Hāmula, Pelehake, Holonga, Lavengatonga, Fātumu, Haveluliku pea ‘oku kau ki ai mo e ki’i mātu’a mo e finemātu’a ‘oku nau faifatongia ‘i he Kōlisi ko Tupou pea na’e a’u atu ‘a e ‘a’ahi ki he matātahi ‘Oholei, ki he ‘Apitanga Polisi, ki he Senitā Mo’ui ki Fua’amotu pea mo Tatakamotonga. Pea na’e a’u pea mo e ‘a’ahi ki he Potungāue Ngōue ‘a ē ‘oku tu’u ‘i ‘Alaki. Ko hono fakakātoa ko e fo’i ‘a’ahi ‘e 19 na’e fai ki he ngaahi komiuniti ko eni.

Ko e peesi fā ko e lao ia mo e tu’utu’uni. Ko e peesi nima ko e taumu’a ‘o e ‘a’ahi ke vakai’i ‘a e ngaahi me’a na’e fai ki ai ‘a e fiema’u ‘e he vāhengá ‘i he ta’u kuohili pea mo e sio ko e hā e me’a kuo lava mo e ngaahi me’a ‘oku nau fiema’u. Pea ko u fiefia ke fakahoko atu Sea kae ‘uma’ā e fakataha’anga ni ko e pēseti ‘e 80 ki ‘olunga ne lava lelei ‘o fakahoko mo fakakakato ia tu’unga ‘i he pa’anga kuo foaki mai ‘e he Pule’anga ‘o fakafou mai he Fale Alea ‘o Tonga ke ngāue’aki ki he vāhenga. Pea na’e, na’a ku lele atu ki he fakataha’anga ko eni pea na’e ‘i ai e kau tokoni kiate au ko Sālote Langi, ‘Ana Lomu, *Monte Zuma* Vea pea pehē kia Sūnia Tamale.

Ko e peesi ono ko e tokolahi ia ‘o e kāinga ‘o Tongatapu 9. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi ‘api ai ‘i ai mo e kau tangata kau fefine pea mo e fakakātoa ‘a ia ko e fakakātoa e ngaahi ‘api ‘i Tongatapu 9 ko e ‘api ‘e 1,252. Ko e kau tangata ‘e 3,491 kau fefine ‘e 3,552 fakakātoa ko e 7043.

Founga vahevahe pa’anga tokoni ki he vāhenga Tongatapu 9

Ko e peesi fitu ko e anga ia hono vahevahe ‘o ‘emau pa’anga ke ngāue’aki. Ko hono vahevahe ‘o e pa’anga ko eni ‘oku, ko e pule fakavahe ‘oku Sea ‘i he fakataha’anga ko eni pea kau ki ai e kau ‘ofisa kolo kātoa pea kau ki ai mo e motu’a ko eni. Pea ko e anga ena hono vahevahe mo ‘enua me’a ‘oku nau ngāue ki ai. Na’e to’o e pa’anga ‘e 600 ‘i, ‘o ‘ave ki he ngaahi komiuniti kotoa pē ke tokoni ki hono ...

<002>

Taimi: 1445-1450

‘Eiki Minisitā Ako: ...’o fetuku ‘a e ngaahi koloa pea mo e fua ‘o e fonua ki he *show*, pea ko hono toenga na’e tu’utu’uni ‘e he Fakataha’anga ko eni ke ‘ai ‘o vahevahe ‘o fakatatau ki he tokolahi ‘o e kau lesisita. Pea ko e ngaahi kolo ena mo e kau vouta (*voter*) pea mo e pa’anga kuo nau ma’u. Pea ‘oku ‘osi tufa ia ‘iate kinautolu. Kae tuku pē mu’a Sea, ke u fai atu mu’a ‘a e ki’i fakamatala ko eni ko e takimamata pē ki Tongatapu 9. ‘Oku ‘i ai ‘a e Pilinisi ‘e 3 ‘i Tongatapu 9. Ko Pilinisi Tungī, Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili mo Pilinisi Tu’ipelehake. Ko e kau ma’u tofi’a katoa eni, ko e Kolisi tokua ‘o e fonua mo e Pasifiki ‘i he hemisifia ‘o e Saute mo e Kolisi ko Tupou. Na’e fokotu’u ‘i he 1866 ‘oku tu’u ia ‘i he Tongatapu 9.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā! Ko e fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e fakatonutonu ko e Fotofili ‘oku taha pē.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā ‘oku ua ‘a e Fotofili. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Ako.

‘Eiki Minisitā Ako: Sea, ‘oku mo’oni pē ‘a e Minisitā Pa’anga pea mo e Fakafofonga 10, ka ko e ‘uhinga ‘eku fakahoko atu ko e kau ma’u tofi’a ia ‘i he Tongatapu 9.

Sea Kōmiti Kakato: Mālie! Tā kātoa!

‘Eiki Minisitā Ako: ‘Oku ‘i ai hono tofi’a ‘i Lapaha pea toe ‘i ai hono tofi’a ‘i Tatakamotonga. ‘Oku ‘i ai ‘a e *high school* ‘e 1 ‘i Tongatapu 9. Ko e Va’a ‘o e Tupou *High School* ‘i Tapunisiliva. ‘Oku ‘io ai ‘a e ngaahi lautohi ‘e 7. ‘Oku ‘i ai ‘a e Akoteu ‘e 1. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi Ako Tokamu’a. ‘Oku tui ‘a Tongatapu 9, ko e founga lelei taha hono solova ‘o e nofo masiva ko e akó. Ko hono hiki’i ki ‘olunga ‘a e tu’unga faka’ikonomika mo e fakasosiale ko e akó pē ia.

Tokoni Siapani ki he Lautohi Pule’anga Mu’a & Fua’amotu

Na’e foaki mai ‘i he ta’u kuo ‘osi ‘e he Vahefonua ‘i Siapani ‘a e ngaahi kato naunau pea na’e ‘ave ‘o tokoni ki he ako ‘a e fanauako ‘i he *GPS* Mu’a. Ko e ta’u ni na’a nau foaki mai ‘a e kato naunau pea na’e foaki ia ki he *GPS* Fua’amotu. Ko e tokoni pē eni ki hono langa’i ‘o e ako ki homau vāhenga.

‘Oku lolotonga lele ‘emau pō ako pea ‘oku senita ‘e ua. Ko e Senita, Holo Fatu ‘i Tatakamotonga mo e Senitā Hoositea ‘i Fua’amotu ki he Foomu 5, 6, 7 pea kuo mau filifili mai ‘a e kau faiako mātaotao ke nau fai ‘a e fatongia ko eni. Pea ‘oku ‘oange pē ‘a e ki’i sēniti ke ‘utu ‘aki ‘enau me’alele mo hanau ki’i hina inu, ke nau ma’u.

‘Oku ‘i ai ‘a e tangata ko Malu’i ‘i Fua’amotu mo ‘ene Kalapu “He ‘ikai te u masiva.” Pea ‘e fakaava eni ‘i he’aho Falaite ke ngāue‘aki ‘e he kau ako, ko e laipeli pea mo e ‘initaneti. ‘Oku fakataha ‘i he māhina kotoa pē ‘a e motu’a ni pea mo e Pule Fakavahe, Taumoha’apai Taufā pea mo e kau ‘ofisakolo ke sio ki he lelei fakalukufua ‘a e vāhenga. Mau sio hangē ko e maumaulao ke fai ‘a e ngāue ki ai. Faito’o konatapu, fai ‘a e ngāue ki ai.

Mahu pe ‘a Tongatapu 9

Ko e tu’unga fakangōue ‘oku ‘i he tu’unga mahu ‘aupito ‘a Tongatapu 9, malu fakame’atokoni, hangē ko e taumu’a kuo fokotu’u ‘e he ‘Eiki Minisitā Ngoue. Pea na’a mau kau atu ki he Faka’ali’ali *Show* ‘a e ngaahi palepale ‘a e ngaahi kolo, pea na’e ‘i ai mo e ngaahi pale. Ko e “Masani Fekaukau’aki” fakamālō lahi ki he ‘Eiki Tokoni Palēmia ‘i he’ene tukumai ‘a e fakakaukau lelei ko eni pea na’e kau ki ai ‘a e ngaahi kolo ‘i homau vāhenga, pea na’a nau ma’u ‘a e ngaahi pale ko ‘Alaki na’a nau ma’u ‘a e pale ‘e 4. Ko ‘Ahononou ko e pale ‘e 5 pehē ki Pelehake, Tatakamotonga mo Fua’amotu. Pea koe’uhi ko e ngaahi pale ko ia na’e foaki mai ‘a e ngaahi maama sola pea mo e ‘initaneti ‘oku ta’imalie ai ‘a e Vāhenga. ‘Oku ‘i ai ‘a e fakamālō lahi ki he ‘Eiki Tokoni Palēmia.

Lava e polokalama palau he tokoni afā

Ko e palau kuo ‘osi lava ‘a e ngaahi palau ke tokoni ki hono langalanga ‘a e afā pea ‘oku to e ngāue ki ai ‘a e kau ‘ofisakolo na’a mau fakataha ‘ane efiāfi ki Nakolo, pea ‘oku to e ‘omi mo e ngaahi faingamalie ke to e fai ha palau. ‘Oku fengāue‘aki ia ‘a e motu’a ni pea mo e Minisitā Pa’anga ko e Fakafofonga ‘o ...

<004>

Taimi: 1450-1455

‘Eiki Minisitā Ako: ...10 ki hono langa ‘o e fale *pack* ‘oku tu’u ‘i he tofi’a ‘o Kalaniuvalu hangē ko ene me’a ke tokoni pē ki he tu’unga faka’ikonōmika ‘o ‘emau vāhenga. Ko e tu’unga faka’ikonōmika ‘oku ‘i ai ‘a e tu’u ‘i he tu’unga lelei. ‘Oku ‘i ai pē ‘emau ... kuo ne lava ‘o fakalele ‘a ‘ene ta’omā pehē ki he ngaahi falekai pea lahi pea mo e ngaahi fale nofo totongi ‘i he vāhenga ni tokoni lahi ia ki he ma’u’anga ngāue, *employment*, pea pehē ki he tu’unga faka’ikonōmika ‘a e ngaahi fāmili, pea pehē ki he fonua fakalūkufua.

Senita Mo’ui 2 ‘i Tongatapu 9

Ko e mo’ui lelei Sea, ‘oku ‘i ai ‘a e senitā mo’ui ‘e ua ‘i he vāhenga, ko e Senitā Mo’ui ‘i Mu’a mo e senitā mo’ui ‘i Fua’amotu, pea ‘oku ‘osi lava ‘o kumi ‘a e me’alele ‘e 2 ke taki taha ‘a e ongo

senitā ko eni ke ngāue’aki ‘e he kau ‘ofisa mo’ui ke ‘a’ahi ki he ngaahi koló ‘o vakai ki he kau toulekeleka, fakafolo ‘a e ngaahi fo’i’akau pea mo e ngaahi fatongia ki he ngaahi fa’ē mo e ngaahi alā me’a pehē.

Ngaahi fiema’u kehe ‘a Tongatapu 9

Ko e ma’u’anga vai, na’e tu’u ‘a Ha’asini ‘i he palopalema ma’u’anga vai pea na’a ku kole ki he *NEMO* pea pehē ki he *CLUSTER* ‘oku nau tokanga’i ‘a e vai ke lau ‘a Ha’asini ko e *emergency* pea na’e ‘osi fai ‘a e ngāue ki ai, na’e fetuku ‘a e ngaahi vai kiate kinautolu, pea kuo ‘osi lava eni ke ‘omi ‘enau me’a ko eni ‘oku fiema’u ki he ‘enau mīsini vai pea ‘oku lolotonga lele ‘a e vai, pea ‘oku ou fiefia lahi ‘i he ngaahi fengāue’aki lelei ko ia.

Ko e maama hala mo e maama *solar*, na’e fai ‘a e fakatalanoa ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga pea ‘oku ne pehē ‘oku fai ‘a e ngāue ke ‘ilo ‘a e ngaahi maama ‘oku ‘ikai ulo ke fakafo’ou pea ke tānaki atu mo ha ngaahi maama pea pehē ki he ngaahi *solar*, na’e ‘i ai pē ngaahi maama *solar* na’e ‘omi ki mu’a, pea kuo ‘osi tufa ‘a e ngaahi me’a ko ia. N\

Na’e ‘i ai ‘a e ngaahi tangikē vai ‘e 10 na’e ‘omi ‘e he Tokoni Palēmia ke tufa ki he vāhenga pea kuo ‘osi tufa kiate kinautolu ‘oku nau masivesiva ‘aupito ‘o ‘oatu kia kinautolu pea na’a nau fiefia lahi ‘aupito. Ko e Tohi Tangi na’e ‘omi ki he Fale Alea na’e fakalea mai ‘a e Tongatapu 9 ke talaatu ki he kau me’a ko eni neongo ko ‘enau totonu fakakonisitūtone kae ‘oua te nau taki hala’i ‘a e kakai. ‘Oku fu’u tuputāmaki lahi ‘aupito ‘aupito ‘a Tongatapu 9 ‘i he Tohi Tangi ko eni na’e ‘omi ‘o fakahū mai ki he Fale Alea.

Ko e ‘Apitanga Polisi ko e ki’i motu’a pē ‘a Tungī ko ia ‘oku ‘Inisipēkita Polisi ai, pea ‘oku fai ‘a e fengāue’aki ki ai koe’uhí ko e ngaahi maumau lao, kā ‘oku kei tu’u pē kei sai pē ko eni ‘oku me’a heni ‘a e Minisitā Polisi na’a ku ‘osi fakahoko atu pē ‘a e kei ‘i ai pē ‘a e ni’ihi ‘oku nau kei ngāue’aki ‘a e ‘aho Sāpate ke ō ki he ngaahi matātahi Laulea, kae pehē ki he fanga ko Fēfē ho Loto. Na’a ku ‘eke ‘anepō ‘emau fakataha ki he kau ‘ofisakoló pea nau pehē ‘oku kei fai ange pē ō ange ia ‘a e kakai ki he ngaahi feitu’u ko ia.

Ko e senitā ngoue ‘i ‘Alaki ‘oku fakafiefia ‘aupito ‘a ‘enau tokoní pea na’e ngāue ‘a e Minisitā Pa’anga ‘o ma’u mai ‘emau veeni pea ‘oku tokoni ia ki he kau ‘ofisa tangatá mo e kau ‘ofisa fefiné, ‘i he ‘a’ahi pea mo e tokoni ki he ngoue ‘o e vāhenga pea ‘ikai ko ia pē kae tokoni ki he kau fefiné. ‘Oku fai ma’u pē ‘emau ‘a’ahi fakakolo ‘i he māhina kotoa pē, pea ‘oku fakafiefia ‘a e tu’unga ma’a ‘oku ‘i ai ‘a e vāhengá.

Fakamālō’ia tokoni mitia he feinga ke fakasi’isi’i tu’unga faihia

‘Oku ou fiefia foki ke u fakamālō heni ki he *FM87.5* kia Katalina Tohi, Siaso Lavaka, Luseane Luani, ‘Anau Tāufa, ‘i he kemipeini ke ta’ofi ‘a e faihia mei he letiō, pea ‘oku ou tokanga’i ‘oku ‘i ai ‘a e ola lelei ‘aupito ‘aupito ‘enau hanga ‘o ‘omi’a e ngaahi me’a ko ia ‘i he letiō, hangē ko ia na’a tau fanongo ki mu’a ki he kau *ninja*, na’a tau fanongo ki he vātamaki na’e hoko ki he pausa, pea ko ē ngāue fakataha mo e kakaí ‘o nau ...

<005>

Taimi: 1455-1500

'Eiki Minisitā Ako : ... tokoni mai 'o lava 'o fakahoko. Pea 'oku ou fakamālō ki he letiō, *FM87.5*, pea 'oku ou 'amanaki pē 'e hokohoko atu. 'Oku fai e ngāue ke fokotu'u 'a e ... pea 'oku 'i ai e fakamālō lahi ki he Minisitā Pa'anga, kae 'uma'a e ... 'i he pa'anga kuo foaki mai ke fai'aki 'a e fatongia ko ení.

'Oku tokanga'i 'e he vāhenga 9, pea 'oku 'i ai 'emau kau toli, folau ke toli fo'i' akau 'i 'Aositelēlia, pea 'oku tokoni lahi mai ení ki he ngaahi fāmilí, fale lelei, pehē ki he ngaahi 'ā, ngaahi sima vai, mo e ngaahi ... 'Oku to e tokoni foki ki he ako'i 'o e fānaú, pea 'oku ola lelei 'aupito 'aupito 'a e polokalama ko ení.

Kamata ngāue ngaahi kolo ke tokoni ki he ngaahi hala

Ko e peesi 8, Hou'eiki, mou me'a hifo ki ai, ko e ngaahi me'a ení na'e fu'u fiema'u lahi 'aupito 'e he vāhengá, 'oku ou fakahoko atú. Ko e 'uluakí, ko e tanu hala. Na'a ku fakataha mo e pule fakavahe, mo e kau 'ofisakolo 'o Tongatapu 9, pea mo e *CEO* 'o e *MOI*, pea ko 'eni 'e kamata ke fai e tanu hala, monomono 'emau ngaahi halá. 'E kamata 'e he ngaahi kolo pē 'e ni'ihi, ko Tatakamotonga, mo Fua'amotu, pea pehē foki ki Nakolo mo Ha'asini. Pea na'e 'i ai pē 'a e mātu'a 'oku nau tu'u hake pē 'o fai 'enau feinga pa'anga, ke tokoni pē ki he Pule'angá, 'i he tanu 'o e ngaahi halá. Kei fai aipe 'a e tokanga ki he maama halá, pea ko ení pē ne u 'osi fakahoko atú, pehē ki he ngaahi ma'u'anga vai. Ko e ngaahi koló 'oku fai e feinga ke fengāue'aki, pea 'oku ou fakamālō lahi ki Siapani, 'i he'enau tokoni mai ke veteange 'a e palopalema ko ení.

Tokanga si'isi'i tautea ki he hia faito'o konatapu

Ne 'omi mei Tongatapu 9, ke tautea mamafa 'aupito 'a e ma'u mo e faito'o kona tapú. 'Oku nau pehē ko e ki'i totongi ko ē 'oku 'oangé, mo e ō ko ē ki Hu'atolitolí, fu'u si'isi'i 'aupito ia 'i he me'a ko ē 'oku nau ma'u maí, pea te nau lava pē 'enautolu 'o totongi, 'alu, ha'u. Kae 'ai ha fo'i totongi tu'o taha, mo ha fo'i tautea koe'uhí ke 'oua te nau to e fai pehē.

Poupou Tongatapu 9 ke tauhi Lao Sapate ke tapu

Ko e polisi fakakoló, na'e 'i ai e fokotu'u mai, ke 'ai mu'a hano ki'i patiseti, ke fakaiuia si'i mātu'a ko ení 'oku nau tokoni mai ki hono tauhi e koló, pea mo hono le'ohi mei he kau pau'ú. Ko e Lao ki he tauhi e Sapaté, 'oku mau poupou, hangē pē ko ia kuo u fakahoko atú. Mau poupou 'aupito a Tongatapu 9, ke tauhi e Sapate ke mā'oni'oni, ko ia pē hotau monū'ia'anga, hotau fonuá.

Tokanga ki he kei hoko atu tata 'one'one Tongatapu 9

Ko e tata 'one'one i Fua'amotu mo Lavengatongá, 'oku kei hoko atu pē. Pea na'a ku kole pē kiate kinautolu te u fakalea pē ki he 'Eiki Minisitā 'oku ne tokanga'i ení, na'a faingamālie ke nau hanga 'enautolu 'o fusi ha seini 'o tāpuni'i e halá. Tukuange pē e taimi ngāue. Ka 'oku 'i ai e taimi e

ni'ihī ia, 'oku hū mai 'enau fakangofua 'e he Potungāue ke tata mai e 'one'one, koe'uhī ko ha me'afaka'eiki, pea hū ai mo 'enau 'ū me'a kehekehe 'anautolu 'i he tata 'one'one ko iá.

Ko e peesi 9, ko e fakaikiiki pē ia e ngaahi koló, pea mo e ngaahi me'a na'e fiema'u mai 'e he ngaahi kolo taki taha. Pea ko e 'ū peesi ko ena kimuí, ko e miniti pē ia 'o e ngaahi fakataha'angá. Pea, Sea, 'oku ou fokotu'u atu e Lipooti ko eni 'a Tongatapu 9, ke tali. Mālō.

Pāloti'i 'o tali Lipooti ko eni 'a Tongatapu 9

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Hou'eiki, fokotu'u mai ke tau tali e lipooti 'a Tongatapu 9. Kalake. Ko kimoutolu 'oku mou laumālie lelei ki he lipooti 'a Tongatapu 9, 'A'ahi Fale Alea, kātaki 'o fakahoko mai.

Kalake Tēpile : Sea, loto ki ai a Siaosi Sovaleni. Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, Sāmiu K. Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue. 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto ki ai e toko 16.

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki, ko e loto kotoa eni e Fale 'eiki. 'Ikai ha to e 'i ai ha taha ia 'e toe fakahālotu ta'eloto. Mālō. Mou me'a mai ki he

'Eiki Minisitā Ako : Sea, 'oku ou fakamālō atu mo e loto hounga'ia mo'oni ki he tali 'o e Lipooti 'a Tongatapu 9. Mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Ki he Fungafonua, Fakafofonga Fika 11, 'Eua.

Tevita Lavemaau : Tapu pea mo e 'Eiki Seá, kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea.

Sea Kōmiti Kakato : Fakafofonga, kātaki tau ki'i mālōlō mu'a ai, ka mou toki me'a mai 'o tau toki hoko atu.

Tevita Lavemaau : 'Ikai ke 'osi mu'a, Sea, 'eku fakatapu, kae toki hoko e kongā ko ia 'anai.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<006>

Taimi: 1520-1525

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato, Hon. Veivosa Light of Life Taka ki hono me'a'anga)

Sea Kōmiti Kakato: 'E Hou'eiki ko e mālō e ma'u e taimi mou me'a mai ke hoko atu kae tapu atu ki he Tu'i 'o Tonga, Ta'ahine Kuini mo e Fale 'o Ha'a Mmoheofo. Fakatapu atu ki he Hou'eiki

Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afio pehē foki ki he Tokoni Palēmia mo e kau Minisitā, Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Mou kei laumālie lelei, ko ‘etau hoko mai eni ki he Līpooti ‘a e ‘Eua 11. Kātaki ‘e Fakafofonga ‘o me’a mai.

Lipooti ‘A’ahi Fale Alea ‘Eua 11

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e Mēmipa ‘o e Hou’eiki Kōmiti Kakato kae ‘atā mo e motu’a ni ke fakahoko atu e ki’i līpooti nounou pē ki he ‘A’ahi faka-Fale Alea Vahefonua na’e fai ‘i he ‘aho 11 ki he ‘aho 27 ‘o Siulai ‘o e ta’u ni. Sea ko e kolo ‘e 15 ‘oku ‘i he vahefonua pea mo e kau ‘ofisakolo 15 mo e pule fakavahe ‘e ua. Tokolahi e kakai ‘oku nofo he Funga ‘o e Fonua, toko 5000 tupu ‘Eiki Sea. Na’e lava kakato e fakahoko e ‘a’ahi ko eni Sea ki he ngaahi kolo kotokotoa pea ‘oku ou fakamālō heni ki he tokoni mei he Fakafofonga Pule’anga, ongo pule fakavahe mo e kau ‘ofisakolo, kau taki lotu ‘i he lava lelei ‘o fakahoko e ngaahi ‘a’ahi ko eni ki he ngaahi kolo. Sea ko e ngaahi *issue* ‘oku tokangaekina he Vahefonua ‘Eua ‘oku ‘omai fakalukufua pē ia he taha pē e ...

<009>

Taimi: 1525 – 1530

Tevita Lavemaau: Pea ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi *issue* fo’ou ko e ngaahi me’a tatau pē ‘oku ‘omai he ta’u ki he ta’u. Ka neongo ia ‘Eiki Sea, feinga pē ke fai hoku lelei tahá ke vave pē ha lave ki ai ka tau hoko atu.

Tokanga ki he vai

Sea ko e ‘uluakí ko e vai. Ko e vai kau ia he koloa mahu’inga taha ki he anga ‘etau nofó ki he mo’uí. Pea ko e palopalema eni ia kuo fuoloa pē fepaki ‘a e vahefonuá mo ia he ngaahi ta’u lahi. Pea ko u fakamālō ki he ngaahi tokoni pē kotokotoa pē kuo fai pea mei he Poate Vaí kae 'uma'ā e Pule'angá mo e ngaahi sino ta'efakapule'anga. Lava pē vai ‘o fakakakato ‘o a’u ki he ngaahi ‘api kotoa pē he taimi ni. Ka ko e tu’unga ko ē ki he ma’a ko ē vai ke fe’unga mo ha vai ke inu, ‘oku fetō’aki pē pea ‘oku ‘ikai ke, te’eki ai ke a’u ki he tu’unga ko iá ‘Eiki Sea. Ka neongo ia ‘oku fai pē lelei taha e Potungāue Vaí ki hono fakalakalaka e ngāue ko ení. Pea na’e ‘osi kamata mo hono keli e vaitupu pea ‘oku hoko atu e ngāue ki ai, keli ‘a e ngaahi vaitupu ke lava ‘o tu’u talifaki ki ha taimi ‘e tō ai ha la’ala’ā ki he funga e fonuá.

Tokanga ki he kautaha ‘oku nau tokanga’i Vaotātā ‘i ‘Eua

Ko e, ‘i ai e hoha’a lahi ‘aupito mei he kakai e fonuá ki he ngāue Sea ‘oku fakahoko he ‘e kautaha ko eni ‘oku nau tā e vaotātā he Funga Fonuá. ‘Ikaiki ke ngata pē he tuai ko ē ke nau tō e ‘akaú ke fetongi’aki e ngaahi ‘akau ko ē ‘oku tā, ka ko e ngāue pango ‘Eiki Sea ko hono ngāue’aki e, ko e fanavaó ki hono ngāue’aki takatakai he ‘ēlia ko eni ‘oku ‘i ai ‘a e matavaí. Neongo na’e ‘osi fai ‘a e fengāue’aki mo e fetu’utaki ‘a e kau ma’u mafaí, Fakafofonga Pule’angá pea mo e kakai e fonuá ki he ngāue ko ení ‘Eiki Sea pea ne lava pē motu’a ko ení ‘o fai e talanoa pea mo e ‘Eiki Minisitā Ngoué he ko ia ‘oku ne tokangaekina ‘a e malu’i mo e le’ohi ‘o e ‘ēlia ko ení. Ka ‘oku hā mai Sea ‘oku kei hoko atu pē ngāue fakavalevale ko ení. Pea ko u kole ki he potungāue, ki he Pule'angá ke kātaki mu’a ‘o fai ha tokanga fakavavevave ki heni telia e mo’ui ‘a e kakaí ‘i he kaha’ú. Hala Pule'angá ‘Eiki Sea ko e fika 2 ia ko e *issue* tatau pē.

Fakamālō ki he Pule'angá, ngaahi ngāue kuo lava 'i he ta'u ngāue ko ia kuo tau sītu'a ki aí. Lava e hala lahi hono tanu pea mei Nāfanua ki Kolomaile. Pea kuo kakato pea mo e tokoni 'a e *ADB* mo e *World Bank* ki he *evacuation road* pea mei Tufuvai ki Angahā. Sea 'oku mahino pē kiate au 'oku 'i ai e polokalama hoko atu he tanu e halá pea mo e monomonó. Pea 'oku 'osi eni e māhina 'e 3 eni 'Eiki Sea 'oku te'eki ai ke kamata e ngāue ko iá. Ko e ki'i taimi ngāue ko ē ki he halá 'oku pule 'a natula. Ko 'ene a'u atu pē ki Tīsema mo e taimi ko iá, tau mei 'uho'uha ai pē tautolu 'o a'u ki he 'osi e ta'u fakapa'angá.

Kole ki he Pule'anga ha misini momosi maka

Ko ia 'oku 'i ai e kole heni ki he Tokoni Palēmia ko e 'uhingá ke tokangaekina mu'a ke lava fakahoko e ngaahi ngāue ko ení, ki'i vavevave ange. Nau lave, kei hala e Funga Fonuá ha misini momosi maka mo ha me'a ngāue. 'Oku 'i ai pē lola pea ko u tui vave ni pē ha fakafaingamālie'i ha ki'i loli mo ha mīsini tele pea mo ha mīsini momosi maka ke ngāue'aki he vahefonuá. Ko e ngaahi ngāue fakalalakaka ko ia 'oku fakahoko 'i motú felāve'i mo e fo'i maká, 'oku hangē pē ko e 'Otu Ha'apaí. Fetuku kātoa atu pē mei Tonga ni. Pea ko e langa fakalalakaka 'i he tu'u ki he kaha'ú 'e lahi ange. Lahi e ngaahi faingamālie e kakaí ke nau kau 'i he tolí mo e ngaahi faingamālie kehe. Pea ko e ki'i langa fakataautahá 'oku ongo 'aupito e totongi ko ení.

Tokanga ki he hala ngoue

Ko e hala ki he ngoué pea mo 'utá 'Eiki Sea 'oku tatau mo e fiema'u ko iá. Ko e ma'u'anga mo'ui ia 'a e kakaí pea mālō kuo lava e ngaahi monomono e ngaahi luo lalahi kae lava pē me'alelé 'o ngāue. Ko u tui 'e vave ni pē hono fakakakato e ngaahi ngāue 'a e Pule'angá ki he ki'i konga ko iá. Kau foki ai pea mo e ngaahi mātangá ke lava fakalelei'i he 'oku kau e Vahefonua 'Euá, fanongo he talanoá, hono 'ahia he 'e Pilinisi *Harry* he'ene 'a'ahi mai ko ení. Pea ko u tui 'oku fiema'u 'a e hala fononga ki he ngaahi mātangá ke lava hano ki'i fakalelei'i. Tolú 'Eiki Sea ko e maama halá. Tofuhia pē pea mo e ngaahi vāhenga kehé 'i he maama halá. Pea ko e konga lahi ia 'o e uesia ko ení 'Eiki Sea ko e uesia 'e he matangí. Pea ko u 'ilo 'oku fe'unga mo e fo'i maama 'e 200 na'e maumau he Funga Fonuá, fo'i sola 'e ...

<001>

Taimi: 1530-1535

Tēvita Lavemaau: ... 80 pea fo'i maama hala tu'u maheni 'e 120. Ko u tui Sea 'oku 'osi fai pē ngāue Minisitā Pa'anga pea mo e Potungāue 'Uhila 'i hono fakakakato e ngāue ko eni.

Tokanga ki he mamaha ange Uafu Nāfanua

Sea ko e uafu ko e hoko ia. Ko e palopalema 'oku fepaki pea mo e uafu 'i he taimi ni 'Eiki Sea 'oku motu'a ange e uafu. Pea ko e 'uhinga ko 'ene tu'u fe'unga tonu ko ē pea mo e fā'anga e tēle'a 'oku mamaha 'aupito 'a e uafu he Funga Fonua 'Eiki Sea. Pea 'oku hoko eni ia ko e fakatupunga maumau ki homau vaka ko e 'uhinga ko e mamaha ko eni 'a e uafu tautautēfito he 'oku, ko e Maui

‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano tāpili ‘oku ne komo hake e tahi pea ko e taimi lahi ‘oku ne ‘ohake ‘e ia ‘a e ngaahi me’a kehekehe ‘o maumau ai e tāpili mo e mīsini.

Ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e kole mei heni ‘Eiki Sea ki he Pule’anga ka ko u lave’i pē ‘e au ia ‘oku ‘i ai tokoni ‘a e *World Bank* ki he fakalelei’i e uafu. Pea ko u tui ‘oku monū’ia ‘Eiki Sea e ‘aho ni he ‘oku tau ma’u pē me’angāue ko ia ‘a ē ko ē na’e langa’aki ko ē ‘a e Uafu Taufā’āhau. Pea ‘oku ma’u ia he ‘e Poate Taulanga ‘i ha fēngāue’aki ke lava mu’a ‘o fakaloloto’i hono tata e uafu kae toki hokohoko atu e ngaahi ngāue ki hono fakalelei’i e uafu pea pehē ki hono ‘ā malu pea mei he tahi.

Tokanga ki he tafa’aki ‘o e ako

Ko e ako Sea ‘oku hoko ai pē ako ko e kaveinga fisifisimu’a ki he langa fakalakalaka ‘i motu ‘o hangē pē ia ko e faka’amu pea mo e kaveinga ngāue ‘a e Pule’anga fakalukufua. Ko u tui na’e hoko, ‘osi hoko e maumau ‘o *Gita* ke ne uēsia e ngaahi loki ako pea ko u tui ‘oku fai e ngāue ki ai he ‘e *cluster* ko eni pea fakataha mo e ngaahi tokoni ‘i he Pangikē ‘a Māmāni. ‘Oku tau ‘amanaki pē ‘e fakavavevave fakahoko e ngāue ko eni ko e ‘uhinga ko e ako.

Sea na’e fiefia ‘aupito e ngaahi tauhi ngaahi mātu’a pea mo e tauhi fānau Sea ‘i he talaki ko ē ongoongo ko ē ki he totongi ako ‘i he, pea ‘oku me’apango ia ko e tu’u ko ē ‘ea he taimi ni ‘oku hangē ‘oku te’eki ai ke fu’u māhino. Ka ‘oku, na’a nau fiefia ‘i he’enau ongo’i ‘oku fai tokonia kinautolu ‘e he Pule’anga tu’unga ‘i he faingata’a’ia uēsia e ma’u’anga mo’ui ‘i he taimi ko eni ‘Eiki Sea.

Ngōue. Kei hoko pē ngōue ‘Eiki Sea ko e ma’u’anga mo’ui ia e funga fonua pea ‘oku kei fai ai pē hono uki ‘a e ngōue ‘o tatau pē ‘i he ngōue foha, kava pea pehē ki he vānila ngaahi ngōue fakakomēsiale.

Fakafiefia ko e ‘i ai e polokalama fēngāue’aki ‘oku fai he Pule’anga pea mo e *MORTEYS* Tonga ‘o fakatafe mai ha pa’anga ko e *phase* ua eni e *TRIP project* pea ‘oku ‘inasi ai e vahefonua ‘i he tokoni ko eni. Pea ‘i ai e ‘amanaki ki ha langa hake e tu’unga fakangōue ‘i he ta’u fakapa’anga mo e ta’u ngāue ka hoko mai. Lava lelei pē ‘o fakahoko e *show* ‘Eiki Sea neongo na’e uēsia e funga e fonua ‘i he matangi na’e tō.

Ko e fale fa’a ‘a e fonua ‘a e Fale ko ‘Ao’ao ki Māsisiva kuo ‘osi lava ‘o faka’aonga’i ki he fakafolau e ngaahi koloa ki muli neongo ‘oku te’eki ke lava ke ngāue kakato ‘aki ke fa’o atu ai mo e ngaahi ngōue kehe.

Ko e fitu ‘Eiki Sea ko e falemahaki ne u ‘osi lave ki ai tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e falemahaki. ‘Oku ‘i ai pē faka’amu ‘e lava ‘o fakakakato e ngāue ko eni ‘i he vave mai pea lava ke foki mai e fonua pea mo e kakai ‘o ngāue’aki ‘a e falemahaki.

Pa’anga tokoni faka-Fale Alea

Sea ko e faka’osi ko e pa’anga tokoni faka-Fale Alea. ‘I he ta’u ngāue ko eni ‘Eiki Sea 16/17 na’e to’o ai e pa’anga ‘e 1 kilu ‘Eiki Sea ‘o vahevahe ia taki pa’anga ‘e 5000 ki he ngaahi kolo hili pē ko ia e tō e matangi ko *Gita* ke tokoni ki he ngaahi fāmili ‘o e kolo pea na’e tuku pē ia ki he kolo ke nau faitu’utu’uni ki he anga hono ngāue’aki ‘o e silini ko ia. Ko e toenga silini mo e silini ko

eni ki he vāhenga ‘o e ta’u ni ‘Eiki Sea na’e fai pē fēlingiaki ki ai ‘a e vahefonua. ‘Oku ‘i ai e ngaahi fakakaukau ki he vahe faka’inasi fakafo’i ‘ulu. ‘I ai mo e fakakaukau ke ‘ave ‘o tokoni’i homau vaka pea ‘oku mea’i pē ‘Eiki Sea ko ‘emau vaka Maui na’e nō ia pea ‘oku lolotonga fai e tā ki ai ‘a e nō ko ia. ‘I ai mo e ngaahi fakakaukau ke fokotu’u ha ngaahi *project* kehe ka ‘oku ...

<002>

Taimi: 1535-1540

Tevita Lavemaau: Kei tuku atu pē ki he Kosilio Sea, ke fai pē ha talanoa mo ha felingiaiki mo e kāinga. Ko e ha ‘a e me’a ‘e mafana ki ai honau loto ke ngāue ‘aki ‘a e silini ko eni ke tokoni ki he langa fakalalakaka ‘oku fai Sea, ki he Vahefonua ‘Eua.

‘Ofisi e Fakafofonga ‘Eua

‘Eiki Sea! Fakamālō atu, ‘a ia ko e ‘Ofisi eni ‘o e Fakafofonga mo e ngaahi naunau ko ia, ‘oku te’eki lava ke fai ha ngāue ki ai. ‘Osi fakahoko pē ki he kakai ken au ‘ilo’i he ko e tu’u’anga ‘oku ‘amanaki fakahoko ki ai kei tu’u pē ‘i he fale Malau. ‘Oku lolotonga uesia ‘a e fale ko eni ‘i he afā ka ‘i ai ha lava ke monomono ‘a e fale ko eni pea fakahoko leva ha ngāue ke fokotu’u ‘a e ‘Ofisi ko eni. Pea hoko ia ko e tokoni lahi ‘Eiki Sea, ko e fiema’u ‘a e kakai tautautefito ki he fakamo’oni ‘o e tohi kole folau ki muli ki he toli pē ko e ‘ai visa. Ko e ngaahi fiema’u pehē ‘uhinga ke ‘oua te nau to e ongosia mai ki Tonga ‘eiki ni, kae lava pē ‘e he ‘Ofisa ko ia ke fakakakato ‘a e ngaahi fiema’u ko ia. Ko e lava lelei ia ‘o e ki’i ongoongo ki he ‘a’ahi na’e lava ‘o fakahoko Sea. Sea, ko u fokotu’u atu ai pē ke tau tali ‘a e ki’i Līpooti ko eni ‘a e Vahefonua ‘Eua.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō! Fakafofonga Hou’eiki! Fokotu’u mai ke tau tali ‘a e Līpooti ‘A’ahi Fale Alea, ‘Eua 11. Kalake!

Pāloti’i ‘o tali Līpooti ‘A’ahi ‘a e Vahefonua ‘Eua.

Ko kimoutolu ‘oku loto ki ai ke fakaha ‘aki ‘a e hiki homou nima ki ‘olunga.

Kalake: Sea, ‘oku loto ki ai ‘a: Siaosi Sovaleni, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, Samiu Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vatau Hui, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ngōue, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu, ‘Eiki Nōpele Vaha’i, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō.

Sea, ‘oku loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eiki ‘aki ‘a e toko hongofulu-ma-ono (16).

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eiki Memipa tau tali ‘a e Līpooti ko ia. Me’a mai koe Fakafofonga.

Tevita Lavemaau: Fakamālō atu ki he Hou’eiki ki hono tali ‘a e Līpooti ‘o e Vahefonua ‘Eua.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō! Tau hoko mai eni ki he Līpooti ‘a Tongatapu 6. ‘Oku fakafofonga’i mai ‘a e ‘Eiki Minisitā Polisi.

Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Tongatapu 6

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Pea pehē kihe Hou’eiki Memipa ‘o e Komiti Kakato. Sea, hange pe ko ia ‘oku mea’i ‘e he Hou’eiki. Ko e Līpooti ‘a Tongatapu 6 ‘a e ‘Eiki Minisitā MEIDECC ‘oku poaki mai ‘oku folau, ka na’e ‘osi fai ‘a e feme’a’aki heni he na’e ‘osi *present* eni ia ‘e he ‘Eiki Minisitā. Mahalo ‘oku mea’i pē ‘e he Hou’eiki, ‘oku meimei ko e kongokonga lalahi ‘a e fiema’u ‘a e kakai. Ko e hala pule’anga, ko e maama, ko e vai, ko e polisi fakakolo. ‘Oku tō ‘a e fakamamafa Sea, ‘a e Līpooti mai ko eni mei Tongatapu 6 ki he polisi fakakolo ‘o meimei lava ai ‘a e ngaahi Līpooti fakavāhenga kehe, pea ‘oku ou kole pe Sea, ki he faingamalie ko eni ke u ‘oatu pe ha ki’i fakalavelave fekau’aki pea mo e kaveinga ko eni ‘i he polisi fakakolo.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

Kole fakalahi patiseti Vouti Polisi & Kasitomu

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Uluakí pē Sea. Hangē pē ‘oku mea’i ‘e he Hou’eiki ‘oku ‘i ai ‘a e *supplementary budget* ko e Vouti ki he Polisi mo e Kasitomu ‘oku fakahū mai. Ko hono ‘uhinga ko e feinga ko ia ke fakalahi mo fakai via ‘a e ivi fakapa’anga ‘o e ongo Potungāue ko eni. Koe’uhi ko hono fakafepaki’i ‘a e faihala, faito’o konatapu, hangē ko ia ‘oku ho’ata mai ‘i he ngaahi Lipooti, kau ai ‘a e Līpooti ko eni ‘a Tongatapu 6. Pea ‘e toki fakahū mai ai ‘a e ‘Asenita Sea, ko e fokotu’utu’u pē ke fakalahi ‘a e ngaahi pa’anga tokoni ki he ngaahi polisi fakakolo.

Kole Polisi tuku pe mafai fakalao kia nautolu kae tokoni pe polisi fakakolo

Fekau’aki pea mo e kole ke ‘i ai ha mafai makehe ‘a e kau polisi fakakolo. Kole fakamolemole atu meihe Potungāue hangē ko e kole mei Tongatapu 8. Ke ‘i ai ha mafai makehe ‘a e kau polisi fakakolo. Na’e ‘asi ‘i he Līpooti ‘oku meimei pehē pē ‘a e ngaahi fiema’u. Kole pē Sea, ‘oku kole mai ‘a e Potungāue ke tuku pē mu’a ‘a e mafai fakapolisi ki he Potungāue Polisi kae hoko ‘a e ngaahi polisi fakakolo ko e fofonga mo e telinga ‘i he ngaahi tuliki ‘o e nofo. Pea nau līpooti ki he kau polisi pea ngāue mai leva ‘a e kau polisi. Ko hono ‘uhinga, ka foaki ha mafai kiate kinautolu tau pehē ko e *power of arrest* mafai ke puke ha taha. ‘Oku ‘uhinga Sea, ko e to e ‘ave kinautolu ia ‘o ako’i ko e mafai ke te to’o tau’atāina ‘a ha taha kehe ko e mafai ia ‘oku pelepelengesi . Pea ‘oku pau ke ako’i ‘a e kau ‘ofisa ia kae lava ke toki fakapapau’i. ‘E fakahoko lelei mo pule’i lelei ‘a e fo’i mafai ko ia. Ko e ‘uhinga ia ‘a e kole ka ko e vā ngāue ko ia fengāue’aki ‘a e kau polisi fakakolo pea pehē ki he Potungāue Polisi. ‘Oku fu’u fakalaka lahi pea fakalaka ‘aupito he taimi ni Sea. Tatau pē ‘i motu ...

<004>

Taimi: 1540-1545

‘Eiki Minisitā Polisi: ...’oku hā pē mei Vava’u, Ha’apai ‘oku a’u mai pē ē ki Tongatapu ni Sea.

Pea ko e fokotu'ú pē ia mo e kole ke a'u mai 'e a'u mai 'a e vouti ko ia ki heni, pea 'oku 'i he 'aofinima 'o e Fale Alea ke aofangatuku 'a e pa'anga 'e lahi 'e to e tuku atu ki he ngaahi polisi fakakolo, pea 'oku ou fokotu'u atu Sea kapau 'e laumālie lelei 'a e Kōmiti Kakato pea tali mu'a 'a e ki'i Lipooti ia ko eni 'a Tongatapu 6.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā, Minisitā ko ho'o me'a mai 'e to e fakalahi 'a e pa'anga 'a e kau polisi fakakolo 'enau 'inasi?

'Eiki Minisitā Polisi: Ko ia ko e fokotu'utu'ú ia 'i he taimi ni, 'e fakahū mai ia 'i he vouti ko ia 'a e Potungāue Polisi, kae ha'u ia 'i he *Community Police*. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou'eiki kuo fokotu'u mai 'e he 'a'ahi 'a Tongatapu 6, ko moutolu 'oku laumālie ki ai, kalake, pea fakahoko mai ia 'i he hiki hake homou nima ki 'olunga.

Pāloti'i 'o tali Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 6

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Sovaleni, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, Samiu Kuita Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto kotoa ki ai 'a e hou'eiki toko 17.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Kalake. Mou laumālie kotoa ki ai hou'eiki, tau tali 'a e Lipooti ko ia, tau hoko hifo pē ki he 'etau 'āsenita, 5.2.1/16/2018 ko e ngaahi Fokotu'u Tu'utu'uni eni kā tau 'oange 'a e faingamālie 'uluakí ki he Fakafofonga 'oku ha'ana 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni ko eni ke ma'u vāhenga 'a e kau uitou.

Fakama'ala'ala ki he Fokotu'u Tu'utu'uni ke ma'u vāhenga e kau uitou

'Akosita Lavulavu: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea, fakatapu foki heni ki he 'Eiki Tokoni Palēmia mo e Hou'eiki Kāpineti, fakatapu heni ki he Hou'eiki Nōpele, pehē foki 'a e fakatapu heni ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

'Eiki Sea mālō mu'a ho'o laumālie lelei ki he efiāfi ni, pea 'oku ou faka'amu pē Sea ke u vahevahe atu 'a e puipuitu'a 'o e fokotu'u ko eni. 'Oku tokolahi 'aupito 'a e ni'ihī hotau kakaí 'oku pekia honau ngaahi husepāniti 'oku kei iiki 'a e fānau, pē ko e husepāniti na'e fakafalala ki ai 'enau ma'u'anga pa'anga pē ko e *income* fakamāhina . He 'ikai ke kau heni 'a e kau uitou ia 'oku lolotonga ngāue, pē ko ia na'e makatu'unga mei ai 'a e ma'u pa'anga 'a e fāmili. 'Oku fakahoko 'a e fokotu'u ko eni Sea ke fakahoko ha tokoni fakataimi 'i loto pē 'i he ta'u 'e taha, pea 'i he 'osi 'a e ta'u 'e taha 'oku totonu ke 'osi 'i ai ha ngāue pē ko ha ma'u'anga mo'ui ke hoko atu ki ai 'a e uitou mo 'ene ki'i fānau. He 'ikai ke kau heni ha uitou 'oku ma'u'anga vāhenga 'o laka hake 'i he pa'anga 'e 5000 'i he ta'u, kā 'oku 'uhinga 'a e fokotu'u ko eni Sea ki ha tokotaha uitou 'oku 'ikai ha'ane ngāue 'e taha pē ko ene pa'anga hū mai ki hono ki'i fāmili 'oku 'i lalo 'i he pa'anga 'e nimaafe (5000) 'i he ta'u. Hili ia hono vakai'i fakalelei 'e he kau savea 'a e Pule'anga.

Ko e faka'amú leva ke fai hano tokoni'i ko ha ki'i vāhenga ko e ki'i pa'anga 'e teau 'i he māhina kotoa pē 'e malava ke nau vahe mei ai 'i loto pē 'i ha fo'i ta'u pē 'e taha Sea, pea ka 'osi 'a e fo'i ta'u 'e taha ko ia ko ene 'osí leva ia.

'Oku makatu'unga 'a e fakakaukau pea mo e fokotu'u ko ení Sea he 'oku lahi 'aupito 'a e si'i kau uitou 'i Tonga ni 'oku pekia honau husepāniti kae tuku mai 'a e fānau ke tauhi 'e he uitou... Pea 'i he 'ene hoko fakafokifā ha ngaahi me'a pehē ni ki ha fāmili 'oku fakamamahi mo si'i faka'ofa 'aupito ē fānau ...

<005>

Taimi: 1545-1550

'Akosita Lavulavu : ... ki he'enu kavenga fakaakó mo hono tauhi. Kae tautautefito kapau 'oku kei iiki e fānau.

'Eiki Sea, 'i he Tohi Tapú, toki tokoni mai pē 'a e Fakafofonga Nōpele pea mei Vava'ú, tohi 'a Ngāue Vahe 6, 'oku pehē ai. "Ke tau tokanga'i 'a e kau uitoú, mo e kau tamai maté, he ko e finangalo ia 'a e 'Otuá." Pea 'i he 'uhinga ko iá, 'Eiki Sea, to e fakafolofola 'a e fokotu'u ko 'ení, he ko e fekau eni 'a e 'Otuá, ki he fa'ahinga 'o e tangatá ke nau fakahoko. Kae tautefito ki he fa'ahinga 'oku Mēmipa he Fale Alea 'o Tongá. He ko e fonua lotu eni, pea ko e lotú pē hotau mo'ui'angá, pea ko ia pē hotau hao'angá.

'I he fokotu'u ko 'ení, 'oku ou tui he 'ikai ko ha pa'anga lahi ia, fakapa'anga eni mei ha feitu'u 'i tu'apule'anga, kae tautautefito mei he ngaahi kautaha 'oku nau tokanga'i makehe 'a e totonu 'a e kakai fefiné. 'Eiki Sea, 'oku fakafuofua ko e kakai uitou pehē ni, 'oku 'i he toko 350 'i Tonga ni fakalūkufua. Pea ko e ki'i pa'anga 'e 35,000 'i he māhina, pē ko e pa'anga 'e 420,000 'i he ta'u, 'e faka'aonga'i ki he polokalama ko ení. Ko e tokoni ko ení, 'e fu'u fiema'u ia ke tokoni'i'aki e si'i kau uitoú, mo si'enu fānau, fakataimi pē. 'Oku 'ikai 'uhinga ia ke hokohoko pē 'i he ta'u kotoa. 'Osi pē e ta'u 'e 1, pea ta'ofi leva 'a e polokalama ko 'ení. Ko hono 'uhingá, Sea, 'oku 'ikai ko hanau fo'ui, pē ko hanau loto, 'e 'ikai ke 'i ai ha'anau to e fili, ka ko e tu'utu'uni ia mei he tokotaha kehe.

Ko e kole ia mo e faka'amu ke tau tokonia si'i ngaahi uitou hotau fonua ni, mo muimui ki he finangalo hotau Tama Hēvani. 'Eiki Sea, 'i he'ene pehē, 'oku fokotu'u atu ke talí mu'a 'a e fokotu'u ni, ke toki kamata 'i he ta'u fakapa'anga ka hoko maí. Ko e anga pē e fokotu'u. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Fakafofonga, ko e 'uhinga pē eni ia ki he uitou ko ē mate 'a e husepāniti, kae 'ikai ke kau ai 'a e mate 'a e fa'ē?

'Akosita Lavulavu : 'Eiki Sea, fakamolemole, ko e 'uhinga e uitoú, ko e pekia 'a e husepāniti. Ko e 'uhinga ia e fo'I lea ko e uitou.

Sea Kōmiti Kakato : Pea kapau 'e pekia e uaifi ia, pea 'oku 'ikai ko ha uitou ia? Kapau 'e pekia e fa'ē, kae nofo 'a e tangata'eiki mo e fānau. 'E ui ia ko e uitou, pē 'oku 'ikai ke kau ia ai?

'Akosita Lavulavu : Fakatatau mo 'eku fekumi ki he tikisinali, Sea, ko e 'uhinga 'a e fo'i lea ko e uitou, 'oku 'uhinga ia ki he pekia 'a e husepāniti, kae nofo 'a e fefiné, ko e uitou ia.

Sea Kōmiti Kakato : 'Ikai ke 'uhinga ia ki he faka'ofa 'a e motu'a tangatá, mo e fānaú e. Ko e 'uhinga pē ki he uitou? Mālō. 'E Hou'eiki, 'i ai ha taha 'ia moutolu 'oku mou fie me'a mai. Ko e fokotu'u eni 'a Vava'u 16. Me'a mai, Minisitā Polisi.

Taukave Pule'anga 'oku ongo e Fokotu'u Tu'utu'uni ka ko 'ene ivi ngāue

'Eiki Minisitā Polisi : Tapu mo e Feitu'u na, Sea, kae pehē ki he Kōmiti Kakatō, kae fai pē ha ki'i fakalavelave ki he fokotu'u ko eni 'a e Fakafofongá. Fokotu'u eni ia 'oku ongo, Sea, pea hangē pē ko ia 'oku mea'i 'e he Hou'eiki. 'Ikai foki ke 'i ai ha fokotu'u ia ko e fie tokoni ki he tōkilaló, pē ko e ki'i hifó, 'e ongo hala. 'e tonu ma'u pe ia, he ko e fekau taupotú ia, ko e 'ofa ki he si'i hifó. Ko e ki'i me'a pē 'oku fai ki ai 'a e tokangá ia, mei he tēpile ko ē 'a e Pule'angá, ko hotau ivi fakapa'anga ko ē ke fai'aki 'a e ...

<004>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Minisitā Polisi : ...tafa'aki ko ia. Ka kimu'a aí Sea, 'oku ou ki'i fie 'eke pē ki he Fakafofongá, ke ki'i tokoni mai pē, 'oku pehē 'e he me'a 'a e Fakafofongá, ko e uitou ko ha fa'ē 'oku kei mo'ui kae pekia 'a e husepāniti.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia.

'Eiki Minisitā Polisi : Fēfē nai kapau 'oku na vete ? Ko e 'uhingá foki ko e taumu'á foki eni ia ke tokoni'i 'a e fa'ē, pea mo e toenga 'o e fānau. Pea 'oku kei hama pē 'oku 'ikai pē ke 'i ai ha hoa, pea te ne tokanga'i 'a e fānau. Fēfē 'a e fo'i tūkunga ko iá, 'e kei fiema'u pē ke kau ki ai, pē ko e tuhu patonu pē ia ki he *define* ki he uitou, pē 'oku kau mo e faingata'a ko ia 'o e vete kae toe ... Hangē ko eni Sea 'oku o 'a e kau tolí ia ki muli, pea o ai pē ia 'oku kei mo'ui, kae si'i nofo 'a e toenga 'o e fāmilí heni. 'Oku 'ikai ke pekia ia ka ko e fo'i faingata'a tatau pē.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e uitou mo'uí ko e ..

'Eiki Minisitā Polisi : Kaikehe..

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia.

'Eiki Minisitā Polisi : Ka ko e kole pē ke ki'i tokoni mai 'a e Fakafofonga, ke fakama'ala'ala mai angé 'a e fo'i kongá ko iá, mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Fakafofonga 16.

'Akosita Lavulavu : Tapu pea mo e Feitu'u na Sea, pea 'oku ou fakamālō lahi heni ki he 'Eiki Minisitā Polisi, 'i he fehu'i. Ka 'oku ou tui Sea, fakatatau pea mo 'eku fakamalangá, pea mo e

fokotu'ú, 'oku 'uhinga pē 'a e uitoú ia ki ha fefine, kuo pekia hono husepāniti. 'Oku 'ikai ke 'uhinga eni ia ki si'i kakai fefine ko ia, kuo māvae pea mo honau ngaahi hoá. Ko e 'uhingá pē Sea, ko e tokoni'i eni kinautolu ko ē 'oku 'ikai pē ke to e 'i ai ha husepāniti ia kuo pekia. He kapau te tau tokoni'i kitautolu ia Sea, 'a e ngaahi mātu'a ko ia 'oku mavaé, 'e hangē eni leva ia ha'atau pou pou'i 'e tautolu ia 'a e mavaé ke toe lahi angé. Ko ia Sea mahino pē. Ko e anga pē 'o e tali.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e 'ai pē 'o tangi tauhi. Me'a mai ..

Siaosi Sovaleni : Sea ko e ki'i fehu'i pē .

'Eiki Minisitā Polisi : Sea ka u ki'i faka'osi atu.

Sea Kōmiti Kakato : Faka'osi mai Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi : Ko e 'uhingá ko e fehu'i ko eni na'e tali maí Sea, sai pē Sea 'oku lele hake 'a e ki'i manavasi'i lahi 'a e motu'á ni Sea, na ko e 'uhinga 'o e fokotu'u ko eni 'a e Fakafofongá 'e ngalingali 'e uitou. Sai pē ke fai ha tokoni lahi ki he fokotu'u lelei ko eni. Sea, ko e fa'ahinga fonua ko ia 'oku nau tokoni'i 'a e kakai faingatā'a'ia 'oku fa'a ui ko e *social welfare state*, 'a ia 'oku nau tokoni'i pē ha ni'ihi 'oku faingatā'ia. 'I Tongá ni foki ko e tu'unga ko ia 'oku 'i ai hotau ivi fakapa'angá, 'oku 'ikai ke tau lava 'a e me'a ko ia 'oku mea'i pē 'e he Hou'eiki ko e kongá lahi 'etau patiseti 'oku fakapa'anga mei muli, mei he tokoni ko ia 'a e kau *donor*.

Ka ko e kole pē Sea pē 'e laumālie lelei ke tukumai ki he Pule'angá, ke vakai'i 'a e ivi fakapa'anga koia 'ia tautolu he taimi ni. Ko e tu'u foki ko ia he taimi ní, na'e toki 'oatu 'a e 7 miliona, ko e tokoni 'a e Pule'angá, ki he ngaahi ako ko ia 'a e siasí 'oku 'ikai ko e ako faka-Pule'angá. Pea 'oku 'i ai mo e tokoni, ko e vahe ki he ni'ihi ko ia 'oku toulekeleká Sea. Pea 'oku kau ai pea mo e fokotu'u mai ko eni Sea. Pea tuku pē ke fakakaukau'i mu'a 'e he Pule'angá, ko e 'uhingá ko e 'Eiki Minisitā Pa'angá ē 'oku me'a ko ē, 'oku ou sio au ia 'oku ne lomi 'a e komipiutá, 'oku ou 'ilo mahalo 'oku fetu'utaki ki he'ene kau ngaué, ko e hā 'a e tūkunga fakapa'anga 'oku 'i ai 'etau lepá, kae fakakaukau'i 'a e fokotu'u ko eni. He kuo hanga 'e he Fakafofonga 'o to'o mai 'a e fekau 'o e 'ofa ki he si'i hifó 'o nono'o 'a kitautolu he efiāfi ni Sea. Fokotu'u atu pē ia ke ...

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Fika 1 Nopele Vava'u.

Lord Tu'ilakepa : Sea tapu pē mo e Feitu'u na, ka e'uma'a 'a e Hou'eiki. 'Oku ou tu'u pē au 'oku ou fie lave ki he me'a ko eni 'oku 'ohake 'e he Fakafofonga ko e Fokotu'u Tu'utu'uni. 'Oku mafatukituki foki 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea, pea 'oku hangē 'oku ngali fakakatá. Hangē pē ia kiate au 'oku ou ma'u hake 'o pehē 'e he 'Eiki Minisitā Polisi, na'a ko e 'uhinga eni na'a kuo fie uitou mahalo e Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Nopele, ko e kau uitoú ia 'oku 350 pē, kapau na'e 51 'oku kau ai e Fakafofonga.

Pou pou ki he Pule'anga ke nau tali Fokotu'u Tu'utu'uni ki he kau uitou

Lord Tu'ilakepa : Sea, 'oleva pē Sea, ka u 'oatu 'eku fakakaukau. 'Oua te ke me'a mai na'a hē

‘eku fakamatalá. Ko au ia ‘oku ou poupou kakato kapau te ke uitou ‘e ... Ko e fakahua pē Sea. Sea, ko au ko ‘eku vakai ki he me’a ko ení, Hou'eiki Pule'anga, mou fakamolemole, mou ‘ofa mai ‘o ‘ai ha’amou fo’i tu’o taha, ho’omou hoko ko e kau Kapineti ‘i he Pule'anga e fonuá ni. Ko e me’a ko eni ‘oku me’a mai ki ai ‘a e Fakafofonga ko eni Sea, na’e fehu’i ‘e he fefine ‘e taha, he’emau ‘a’ahí, hā nai ha founa ko ‘ene ki’i fānau, huki ‘a e tokotaha (*tapu pē mo ia*) pea ‘i ai mo e ongo leka iiki. ‘E lava tokoni ‘a e Fale Alea fekau’aki mo e palopalema ko eni hono li’aki kinautolu kakai fefine...

<008>

Taimi: 1555-1600

Lord Tu'ilakepa: ... Kiate au ‘oku ou tui ‘Eiki Sea, ngaahi melie pē ko ha tu’unga ‘oku totonu ke tau ‘oange tautautefito ki he kakai fefine. Totonu ke tau ‘oange ‘Eiki Sea. Mātu’a tangata, fu’u ngalivale Sea kapau ‘e ‘i ai ha taha ia ‘ia moutolu Hou’eiki.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko u ‘ai ma’a pē au ia. Tau pehē ke ‘oange hano ki’i vāhenga ko e ‘uhinga ko e ‘uhinga ko e ... tuku kehe kapau ‘oku vakai’i ‘oku tu’unga faka’ofa ‘aupito ‘aupito e tamai ko ia pea tau toki ‘oange. Ko e kakai fefine ‘Eiki Sea ‘oku, ko e kakai eni ia ‘oku ‘osi fakanaunau pē ia mei langi ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: ‘Ikai ke ngata ‘oku to e hoko ko e tauhi, to e hoko ko e poupou ka tautolu, ka faifaiange pē kuo tu’u ha taha ia ‘one tukuange koe’uhi ko ha’ane fili e kakai tangata ‘oku ‘i ai pē ngaahi lao ‘Eiki Sea pea mo e ngaahi monū’ia ‘oku ‘oange he kakai fefine.

Ka kiate au, ‘ofa mai Hou’eiki Pule’anga mou faka’ilonga’i ā ha ki’i me’a. Mou me’a ki he Pule’anga ko eni kuo ‘osi nau hanga ‘o ‘ai e kau vaivai ‘o nau ma’u vāhenga mei he pa’anga tukuhau e fonua. Pea ‘oku fiefia, nau talanoa foki Sea ‘i heni ‘eku fa’a lele atu he palau ‘ou toki ‘ilo pē he ta’u ni kuo mate e ki’i tangata’eiki, pekia e tangata’eiki. Ko ‘ene ki’i vahe kotoa pē ‘oku ne puke he māhina ko ‘ene fakasiosio ha palau ke palau ‘aki ‘ene ki’i vahe koe’uhī ko hono fanga mokopuna. Kai ai ‘ene fanga mokopuna, lave ai mo e fānau ‘a’ana pea mo e toenga hono fāmili.

Kapau ‘oku pehē ‘etau mou me’a hake Hou’eiki ki he me’a ‘oku me’a mai ki ai e Fakafofonga ko eni kuo a’usia mahalo e tukuhausia ‘a e kakai fefine ‘o ki’i lahilahi he fonua ni ‘Eiki Sea. ‘I ai e ki’i fāmili ‘oku nau nofo ‘i Fangaloto, talanoa ‘e he Faifekau ko Poasi Mafi. Ha’u ‘o nofo he ‘api ha tangata ne fakatokanga’i ma’u pē ko e ‘ave ma’u pē ‘a e kiki ‘i he Tokonaki pea mo ha fo’i mā ‘e ‘ave ki he ki’i fāmili ko eni. Pea pehē leva he Faifekau ta ‘oku sai ange e lotu ia e tangata ko ē ‘oku nofo ai ‘i he’ene ‘alu ‘i he mala’e ‘o e lotu ke ne malanga ‘aki e ongoongo lelei koe’uhī he ‘oku ‘i ai pē kakai ia ‘oku tokangaekina ka ‘oku ‘ikai ke tau lava tautolu ‘o sio ki ai.

‘Aho ni, hanga ‘e he Fakafofonga Fika 16 ‘o ofongi e Fale Alea pea mo e fonua ni, ‘io he ‘oku mo’oni ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai ‘a e faingata’a ‘oku hoko tautautefito ki he kakai fefine. Kakai tangata ia ‘oku nau lava pē nautolu ‘o ngāue. Me’a ko ē ‘oku fa’a me’a mai ‘e he ‘Eiki Palēmia pea mo e

Minisitā Ako. Ō pē nautolu ia ‘o ngāue fai ha’anau ngāue ‘oku nau kei lava pē nautolu ‘o fai e ngāue. Ka koe’uhī ko ‘enau faitu’utu’uni ‘i he’ena alepau te na hoko ko e tamai mo e fa’ē ‘i ai mo e fānau pea tau tu’u hake pē tautolu ‘o fai ‘etau fili he ko e kakai tangata ‘Eiki Sea ‘oku ke ‘osi mea’i lelei pē he Feitu’u na ko ‘enau faitu’utu’uni pē nautolu he’enau faitu’utu’uni ko ‘ene leveleva ia ‘a e fānili ko ia. Tukukehe ‘o kapau ‘oku toki ‘i ai ha fefine ‘oku faitu’utu’uni ‘Eiki Sea taimi ia ‘oku tau faka’ofa ai.

Sea Kōmiti Kakato: Tau ki’i tokolahi.

Lord Tu’ilakepa: Ka ki he taimi ni ki he kole mo e faka’amu ‘a e Fakafofonga ‘ikai ke mahu’inga e pa’anga ia ‘o pehē ‘o hangē ko e me’a ko ē ‘oku me’a mai he Minisitā Polisi ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu’ilakepa: Ke vakai’i e ivi e, ‘o e Pule’anga.

Hou’eiki, ko ho’omou me’a mai pē te tau fai ha me’a ‘i he fonua ni. Kuo fai leva ia. Ko e ki’i me’a ko eni ‘oku kole mai ko ē mahu’inga he ‘oku ‘i ai e ngaahi fa’ē faka’ofa he fonua ni. Totonu ke ‘oange ha ki’i tukuhau ma’a e ni’ihi ko eni. Ko Nu’usila mo ‘Aositelēlia mo me’a ‘oku nau ‘oange e ngaahi monū’ia pehē. Ka ‘oku fakalukufua foki ia. Ka ko u tui pē ‘e Fakafofonga ko ho’o me’a ‘oku ke ‘omai tau tali mu’a ‘oange ki he Pule’anga. Pule’anga, mou ‘ai ‘oua ‘e to e, te mou to e me’a mai ‘o me’a mai hangē ko ‘etau totongi ako, fekau ke ō ngāue ke tā pupuha e kakai, ke tā pupuha e kakai ‘o e fonua ko nautolu ‘oku nau tānaki e pa’anga ‘omai e tukuhau ‘o tau vahe he fonua ni ‘o kau ai e fu’u Fale Alea ‘o Tonga.

Hā e me’a ‘oku ‘ikai ke kole mai ai e kakai ‘o e fonua pea tau ‘oange ha me’a ma’a e kakai ‘o fou he founa lelei mo fakalaumālie? ‘O ‘ikai ko e fou he founa ko e tufa, tufa pē ki he kakai ‘a ia ko ē ‘oku te ‘ilo’i mo te maheni pē ‘oku nau kau ‘i ha fa’ahinga paati? Ko u tui ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke totonu ke fai he founa ko ia. Founa lelei ‘oku ‘omai ‘e he Fakafofonga ko eni. Fokotu’u mai, ‘omai pea mo e tohi mai ‘uli’uli mahino ka ko ‘ene fakama’ala’ala eni ke mea’i he ... Pea mou me’a Hou’eiki ka ‘oku ‘i ai ha taha he Fale ni kuo tō hano lo’i fofonga he Fale ni ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku hoko ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

[Fokotu’u ke tali Fokotu’u Tu’utu’uni ki he kau uitou](#)

Lord Tu’ilakepa: He ‘ikai ke tō ha fofonga ‘o ha taha he Fale ni ka pehē ko ha’ane ‘ai noa’ia (*tapu mo e tokotaha ko ia*). ‘Oku ‘i ai e me’a ‘oku hoko he fonua fekau’aki pea mo e kau uitou ko eni ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ko u fokotu’u atu mu’a ‘Eiki Sea ke tau tali e Fokotu’u Tu’utu’uni ko eni pea ngāue ki ai e Hou’eiki Pule’anga. Hou’eiki Pule’anga, mou me’a ‘o fai ha ngāue, mou me’a ‘o fai ha ngāue koe’uhī ke ‘aonga ho’omou me’a hena. Pea kapau ‘oku ‘ikai pea tau fakakaukau’i ke to e ‘ai ha’atau me’a ‘e taha. Fele pē ‘a founa. Ka ko e founa eni ‘oku ‘omai he Fakafofonga ko u fokotu’u atu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, Hou’eiki kuo fokotu’u mai eni ke tau tali e Fokotu’u Tu’utu’uni meia Vava’u 16. Ko ia ‘oku laumālie lelei ki ai, Kalake ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: Fakamolemole Sea ko e kole 'a e Hou'eiki Pule'anga ...

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea.**

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Laumālie Hou'eiki, ... Kōmiti Kakato ke toki līpooti mai he'etau fakataha hoko. Ka mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Na'e fakahoko ai pē ia 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua)

<009>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea

'Aho: Pulelulu 3 Sepitema 2018

Lotu: Lotu 'a e 'Eiki

Ui 'o e Fale

Poaki: Minisita Polisi, *Lord Fusitu'a*

Poaki Tengetange: Palēmia

Poaki Folau: Minisita Moui, Minisita Lao, Minisita *MEIDECC*

Poaki Tōmui:

Me'a 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o.

Ne kamata 'aki e Lau e tohi ne fakahu atu áki e Lipooti ki he ááhi Faka-Fale Alea ó Tongatapu 3. Ne kole ai pe 'e he Fakafofonga ó Tongatapu 3 ke ne fakama'ala'ala pea ka tali pea fokotu'u ai pe ia he Fale Alea ke tali 'ene lipooti. Ne fokotu'u pea poupu ke pālōti'i

Loto: 18

'Ikai Loto: 0

Ne tali ai pe Lipooti 'a Tongatapu 3 pea kole Minisita Ako ke ne fakahoko 'ene talamonū ki he fānau ako oku nau lolotonga kau ki he sivi hū. Na'a ne fakahā ai 'oku fe'unga mo e fānau ako 'e toko 3117 óku nau kau ki he sivi 'o e ta'u ni. Ne hoko atu ki he Fakafofonga 'o Niua 17 ko 'ene kole ke fakakau atu 'aTafari mo Niuafo'ou ki he ako tokamu'a.

Ne lau ai pe mo e tohi ne fakahu'aki e Lipooti 'A'ahi 'a Haápai 12, ki he 2018. 'I hono fakama'ala'ala 'e he Fakafofonga 'o Ha'apai 12 'ene lipooti 'o ne fakamamafa'i 'a e mahu'inga ke fakatokanga'i 'e he Pule'anga 'a e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai e kakai hono vāhenga. Ne kau heni 'a e faka'amu ke 'i ai ha 'a'ahi fakamāhina 'a e potungāue mo'ui ke fakahoko e ngaahi kiliniki suka mo e ngaahi kiliniki angamaheni kae 'oua 'e to e hela mai e kainga mei he 'otu motu ki Pangai.

Mālōlō

Ko e taha e ngaahi fokotu'u 'a e lipooti ko e fiema'a ke fakahoko fakatonga á e sivi hu ki he ngaahi kolisi. Ne hoko atu e fakafofonga ki he fiemaú vivili mei 'Uiha ke langa hanau uafu pea kau ki ai mo Moúnga'one. Koe taha e ngaahi me'a ne 'ohhake é he lipooti koe íkai ha misini momosi maka ki he ngaahi ngaue 'i Haápai.

Ne meá á e Minisita Ako ó fakamaálaála e fiemaú ki he ako mei he ongo Niua pea mo Ha'apai 12.

Na'e poupou 'a 'Eua 11 ki he fiema'u ko ia ke 'i ai ha misini momosi maka ki he ngaahi ngāue he tukui motu. Ne toki fakama'ala'ala he Tokoni Palēmia kuo 'osi fai e ngāue ki ai, pea 'e kamata 'aki hono 'omai e *mobile crusher* ke kamata hono ngaue'aki mei he ongo Niua.

Ne pālōti'i e Lipooti 'A'ahi faka-Fale Alea Ha'apai 12 'o tali,

Loto : 20

'Ikai loto: 0

Ne lau pe mo e Lipooti 'a e Vāhenga Fili 14 pea mo Tongatapu 1 pea tu'utu'uni ai pe 'e he Sea Le'ole'o ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato.

Ne hoko atu leva ki he ngaahi mea makehe pea ne fakahā 'e he "Fakafofonga 'o Ha'apai 13 hono ta'ofi e fanga ki'i vaka ko ia 'i Ha'apai koe'uhi ko e fiema'u e potungāue ke 'i ai ha'anau laiseni pe tikite kalasi 6.

Mālōlō

To e hoko atu pe 'a e Fakafofonga 'o Ha'apai 12 'i he laiseni 'o e ngaahi vaka pasese 'o ne pehē kuo ma'u e fakama'ala'ala ki he Lao ka 'oku ne 'amanaki 'e ma'u 'e he Va'a 'o e Potungāue Malini 'i Ha'apai 'a e mahino tatau.

Ne liliu ai pe 'o Kōmiti Kakato.

Kōmiti Kakato:

Ne kamata'aki e ngaahi feme'a'aki ki ai e Lipooti 'A'ahi faka-Fale Aela 'a e vāhenga fili Vava'u 15. Ne to'oto'o kongokonga lalahi pe, 'o kau ai e maama 'uhila, ko e fefolau'aki vakapuna mo e fefolau'aki vaka tahi, ko e *tractor* ki he langa ngoue. Ne kau he ngaahi fokotu'u he lipooti ke fakafoki e fili Fale Alea ki he founga fili motuá. Ne fokotu'u pea poupou 'o pālōti'i.

Loto:15

'Ikai Loto: 0

Ne hoko atu ai pe ki he Lipooti 'a e Vahenga fili Tongatapu 8, pea ne me'a mai ai e Minisita Ngoue moe Toutai 'o fakama'ala'ala 'ene Lipooti. Koe nofo 'a e fānau kei ta'u iiki mei he ako 'a e taha e ngaahi palopalema ne 'ohake he vāhenga ni pea kau ai moe faito'o konatapu. Kole ha mafai fakalao 'o e kau polisi fakakolo ka ke fakangatangata pē, fiemaú ke hiki e tautea ki he faito'o konatapu, tanu 'o e ngaahi hala pea kau ai mo e si'isi'i e maama 'i he hala pule'anga. Ko e taha e ngaahi me'a ne fai ki ai e tokanga ko e kongā 'ene lipooti ko e Minisita. Ne kau heni hono te u fokotu'u e va'a me'angāue ke nau to e tokoni'i ki hono to e tauhi pea mo e ngaahi naunau mo e me'angāue 'oku 'omai mei Siaina. Ne fokotu'u pea poupou pea pālōti 'o tali.

Loto:16

‘Ikai Loto: 0.

Ne hoko atu ai pe ki he Lipooti ‘a Tongatapu 9 ‘o meimei ko e ngaahi palopalema tatau ne ‘ohake he ngaahi vāhenga kehe kau ai e faito’o konatapu, hala pule’anga moe ta’ema’ungāue. Ne kau he Lipooti ‘a Tongatapu 9 ‘a e pehē ‘oku nau tuputāmaki koe’uhi ko e ‘omai ‘o e tohi tangi fekau’aki pea mo e pule’anga. Ko e tautea ‘o e faito’o konatapu ‘oku pehē he lipooti ‘oku ma’ama’ a ia pea ‘oku nau fokotu’u ke hiki e tautea ke mamafa ange.

Ne fokotu’u pea pou pou pea pālōti’i ‘o tali

Loto: 16

‘Ikai Loto:0

Ne hoko mai ai pe ki he Lipooti ‘a e Fakafofonga ‘o ‘Eua 11.

Mālōloō

Ne kau e hoha’ a ki he kautaha ‘oku nau tā e ‘akau ‘i ‘Eua koe’uhi ko e tuai hono tō fetongi ‘o e ‘akau, kau ai pea mo hono ngaue’aki e fanavao ofi ki he matavai. Koe Hala pule’anga óku kei fiemaú p eke fai ha ngaue ki ai. Koe uafu ko ia í Éua ‘oku fiemaú ke fai ha ngaue ki ai, motuá e uafu pea mamaha.

Ne fokotu’u pea pou pou pea pālōti’i ‘o tali

Loto: 16

‘Ikai Loto:

Ne hoko mai ki he Lipooti ‘a Tongatapu 6 pea ne fakama’ala’ala mai ia ‘e he Minisita Polisi he ‘oku lolotonga folau e Eiki Minisita. Ne fakama’ala’ala ‘e he Minisita Polisi ki he mafai ko ia ‘oku kole ki ai e ngaahi vāhenga ki he mafai ma’ a e polisi faka-kolo. Ne me’ a e Minisita ne loto pe potungāue polisi ke hoko pe polisi faka-kolo ke nau hoko pe ko e nima mo e mata ‘o e potungāue kae ‘oua pe ‘oange mafai kia kinautou. Kapau ko e mafai ke puke ha taha kuo pau ke fai ha ako makehe ia ki he kau polisi faka-kolo.

Ne fokot’uú pea pou pou pea pālōti;

Loto: 17

‘Ikai Loto: 0

Hili ia ne hoko mai ki he Fokotuú Tuútuúni fika 16/2018 ‘ Ke ma’u vāhenga mālōlō ‘a e kau uitou”. Ne fakama’ala’ala ‘e he Fakafofonga ‘o Vava’u 16 ko e fokotu’u ko eni ‘oku ‘ikai ke kau ai e kau uitou ia ‘oku ‘ova he pa’anga ‘e 5000 ‘a ‘enau ma’u’anga pa’anga, ka ko e fokotu’u ni ia ‘oku fakataumu’ a pe ia ki he kau uitou ‘oku ‘i lalo he pa’anga ‘e 5000 ‘enau ma’u’anga pa’anga.

Ne fehu’i ‘e he Minisita Polisi fēfē nai e vete? Pe ‘oku kau mo ia he uitou. Ne tali ‘e he Fakafofonga ko e taumu’ a pe ki he ni’ihi kuo pekia honau ngaahi husepāniti. Ne kole ai pe Minisita ke tuku mai

ki he Puleánga ke nau ngāue ki ai. Ne pou pou ‘a e Fakafofonga Nōpele fika ‘uluaki ‘o Vava’u pea ne fokotu’u ke tali ka ne ‘osi e taimi pea liliu ‘o Fale Alea.

Kelesi.